

БІБЛІОТЕКА ПРИГОД
ТА НАУКОВОЇ ФАНТАСТИКИ

Олександр Сизоненко
**ЗОРІ ПАДАЮТЬ
В СЕРПІНІ**

Александр Александрович Сизоненко

Зорі падають в серпні

MVV

<http://www.litres.ru>

"Молодь"; Київ; 1957

Анотація

З Криму гітлерівці вивезли у фашистську Німеччину хлопчика Юрка. На протязі 12 років його готували американські і німецькі гангстери до шпигунської діяльності. Зусилля ворога виявилися марними...

На республіканському конкурсі в 1956 році на кращий науково-фантастичний та пригодницький твір для дітей і юнацтва повість Олександра Сизоненка «Зорі падають в серпні» відзначена третьою премією.

Содержание

Олександр Сизоненко	4
ЧАСТИНА ПЕРША	8
Розділ перший	8
Розділ другий	32
Розділ третій	46
Розділ четвертий	68
Розділ п'ятий	78
Розділ шостий	97
Розділ сьомий	116
Розділ восьмий	134
ЧАСТИНА ДРУГА	163
Розділ перший	163
Розділ другий	182
Розділ третій	212
Розділ четвертий	257
Розділ п'ятий	291
Розділ шостий	326
Розділ сьомий	362
Розділ восьмий	389

Олександр Сизоненко
ЗОРІ ПАДАЮТЬ В СЕРПНІ

БІБЛІОТЕКА ПРИГОД ТА НАУКОВОЇ
ФАНТАСТИКИ

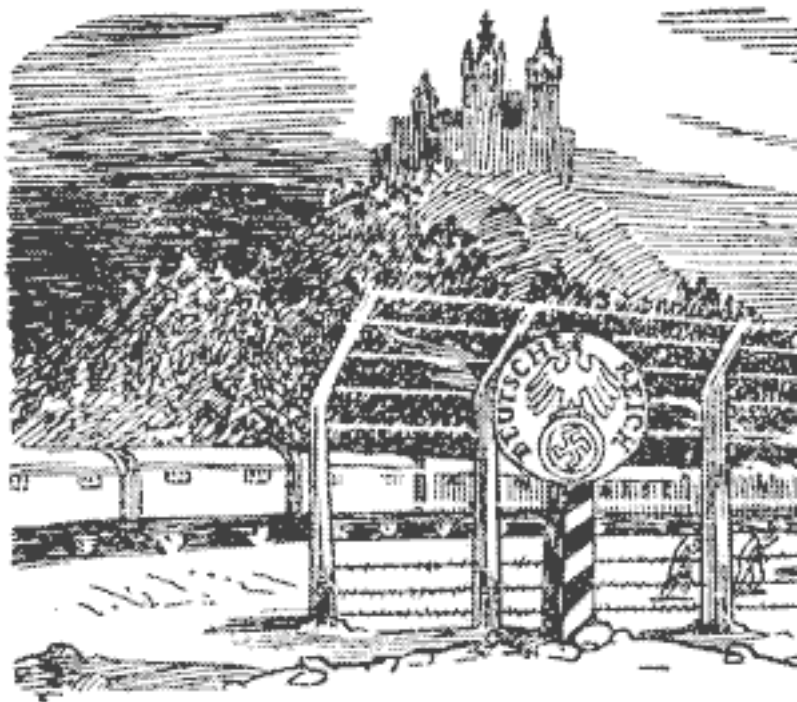
Олександр Сизоненко

**ЗОРІ ПАДАЮТЬ
В СЕРПНИ**

Повість

Художник заслужений діяч мистецтв УРСР О. М. ДОВГАЛЬ

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ перший ЕТАП

1

Хтось постукав у вікно тричі. Тихесенько постукав, ледве чутно – Юркові здалося: то вітер пригнув до шибки гілку бузку. Але мати кинула шитво і підхопилася з ослона. Вона застигла, повернувши голову до вікна; зігнута рука її завмерла перед грудьми, з нижньої губи нерухомо звисав шматочок тільки що відкушеної нитки, наче з напіввідкритого рота мами не виривався навіть подих.

– Що таке? – ледве чутно спитав Юрко.

Мати мовчки посварилась на нього пальцем, не відводячи погляду од вікна, і ковтнула слину.

Під вікном шумів у кущах вітер, вдалині глухо билося в скелі море, але серед цих звуків і Юрко вже добре

почув повторний стукіт.

– Татко! – крикнув він, зіскакуючи з ліжка. – Татко прийшов!

– Тс-с-с! – вхопила його за плечі мама і, схилившись до самого Юркового обличчя, сказала – Замовчи, почувують.

Руки її тремтіли, а в очах було стільки блиску, що Юрко побоявся, як би вона не заплакала. Але мама хутко накинула хустку на плечі й метнулася в сіни. Вона майже беззвучно відчинила двері, і Юркові чути було, як у сіни зайшов хтось великий, шелестючий, поцілував маму і пошепки спитав:

– Не ждала?

А мама у відповідь схлипнула:

– Три місяці жду... Змучилась...

У хату вони зайшли обнявшись. У мами заплітали ноги, і татко майже ніс її однією рукою: в другій тримав автомат. Не поставивши автомата, він обняв Юрка, і хлопцеві обпекло холодним металом щоку й плече. Батько поцілував Юрка, сильно вколовши щетиною, і всі троє сіли на лаву.

Мама, розв'язуючи на грудях у батька шнур плащпалатки, зітхнула.

– Краще б ти не приходив, – вона боязко озирнулась на вікна.

– Про вікна не турбуйся, – посміхнувся батько. – За-

вішані добре, шпаринки не примітив.

– Я не про вікна турбуюсь. Я про етап кажу. Скоро виганятимуть усіх.

– Того я й прийшов... – Батько зсадив Юрка з колін, обома долонями, наче вмиваючись, довго тер обличчя. Шапка сповзла на потилицю, і з-під неї сипонуло на чоло буйне давно нечесане волосся.

– Може, хоч жінок і дітей залишать, – з надією сказала зажурена мама.

– Навряд... З інших сіл виганяють до лялечки. Так що збирайся, Ксеню. Я за вами прийшов. Будемо тікати.

Мама все дивилась на батька широко відкритими очима, немов дивувалася, що бачить його.

– Ой лишенько, – схопилася мама, – це ж ти голодний, а я сиджу, як засватана.

– Сиди, сиди, Ксеню, – сказав батько і погладив мамину руку. – Мені приємно, що ти сидиш поряд.

– Але ж я приготую щось поїсти, – метушилася мама. – А ти полагодь верзуні Юркові, вони зовсім розклеїлися.

– Добре. А ти тільки не затоплюй, бо дим закличе непроханих гостей.

– Німців у селі немає.

– Так є поліцаї. Не один біс?

Батько пішов у партизани давно, ще в 1942 році, і

дома не був довго. Юрко вже потерпав, чи не вбили його, але зараз йому дивними здалися власні побоювання. Хіба можуть німці вбити татка? Такого сильного, сміливого. Ось він прийшов у село з партизанського табору, а можна подумати, що повернувся з роботи: так усе просто, звичайно і спокійно. Батько розклав перед собою на лаві ножиці, гумовий клей і заходився ремонтувати верзуни. Шкода, що розповідати про партизанів не хоче. Що не питає Юрко, татко кепкує з хлопця, жартує, що у дуже цікавих виростають бороди. Юрко образився: хіба він маленький, що татко боїться звірити таємницю? Йому вже десять років, он на одвірку зарубка, зроблена татком в останній прихід, три місяці тому. Хай подивиться, на скільки Юрко вже підріс за цей час! Але й це не впливає на татка. Він сміється, обнімає Юрка і каже, що навіть мама не питає його ні про що, бо він не має права розказувати: клятву давав перед товаришами і командиром.

Тимчасом батько намазав клеєм латку, подождав, доки вона просохне, для чогось похекав на неї і приліпив на дірку. Потім поставив верзуни у відро з водою і, пересвідчившись, що води вони не пропускають, підвівся.

– Так, – сказав він. – Валянки в тебе цілі?

– Цілі, – замість Юрка відповіла мама.

– Ну, тоді все. Збираймося. – Батько вийняв з кишені

брудну грудочку цукру, шматок черствого хліба і подав Юркові. – На тобі партизанського гостинця. Цукор нам з літака скинули. Так що він наш, радянський.

– Нехай Юра лягає, – сказала мама. – Хай поспить трохи, ще встигнемо втекти.

– Лягай, – наказав батько Юркові. – Опівночі вирушимо, буде безпечніше.

Юркові здалося, що він ніколи не пробував такого солодкого цукру. Одкусив половинку і сховав під подушку: хай лишиться й на дорогу. Юрко дрімає і з приємністю думає про те, що татко, нарешті, дома і скоро вони підуть до партизанів. Мама вмовляє татка:

– Відпочинь і ти, Толю. А я поки що приготую все. – Вона зітхнула – Ну, де його оце поневірятись у таку негоду?

Батько довго мовчить. Чути, як шумить за вікном вітер, як реве море; під теплою ковдрою Юркові так добре, і вже навіть думати не хочеться про те, що треба йти кудись у багнюку, у вітер і ніч.

2

Прокинувся Юрко від лементу, який долинав з вулиці. Чути було гудіння машин, рев худоби, але все це

покривалося гортанними роздратованими покриками.

– Толю, німці! – зойкнула мати.

Батько зіскочив з ліжка, миттю одягнувся.

– Виглянь, – сказав він матері і дзенькнув автоматом.

Мати нишпорила у пільмі і ніяк не могла відшукати клямку.

– Спокійно, Ксеню, – по голосу чути було, що батько теж хвилюється.

Юрко, звівшись на лікоть, дивився у темряву, вслухався.

У розчинені двері війнув вітер, запахло розмерзлою землею, талим снігом. Виразно, наче біля самого порога, заревло море і знову стихло – мабуть, мати зачинила двері.

– Ну, що там?

– Боже мій, повне село німців! – простогнала мама, увійшовши до хати. – Що ж тепер буде?

– Вони зупиняються по дворах?

– Ні, йдуть вулицею.

– Ага, – задумано сказав татко, хвилину помовчав, і Юрко уявив собі, як він покусує губу. – Ану... Я зараз дізнаюся, чи можна пройти городами, а ви збирайтесь швидше.

Батько вийшов. Ледве чутно прогупали кроки, і лемент з вулиці знову підійшов під самі вікна. Юрко чув,

як мама опустилась на лаву й зітхнула. Вони сиділи у п'їтми й мовчали.

Минуло кілька, хвилин у гнітючій мовчанці, в цілковитій темряві, і Юрко вже хотів гукнути матір, щоб пересвідчитись, що вона є тут, що вона не пішла разом з батьком, як раптом мамині платки на вікнах просвітилися і немов попливли кудись ліворуч, наче хата раптом почала падати набік.

– Ракета! – вигукнула мама і підняла краєчок платка. В кімнаті одразу стало видно, як у сонячний день, і Юрко, плигнувши з ліжка, припав і собі до вікна. Голубувата ракета стрімко падала на низенькі хати, які в її холодному сяйві чомусь нагадали Юркові переляканих посмітюх, що присіли в кущах. Кущами здавалися дерева. Навіть велетенський осокір, на якому Юрко з товаришами дер воронячі гнізда, і той здавався зараз малим.

Ще не встигла ракета долетіти до землі, як з подувом вітру долинуло зле й коротке, як гавкання:

– Хальт!¹

За тим на село, на всю землю одразу ж впала страшна п'їтма і сухо тріснув одинокий постріл. У відповідь заспішили, застрочили автомати.

– Що це? – весело спитав Юрко.

– Боже мій, – простогнала мама. – Це вони в нього

¹ Halt (нім.) – стій.

стріляють. – Вона опустилась на лаву, вронила голову на руки і зайшлася плачем. В небо знову злетіло кілька ракет, і знову заспішили кудись автоматні черги. Юрко відчув, що зараз і сам розплачеться. Піднявши кінець хустки, він вдивлявся в темряву. Під самі шибки, здається, хтось приставив глуху стіну, в якій під вікном Юрко згодом розглядив куці смородини. Розглядив тому, що вони билися й тріпотіли на вітрі.

Повз куці прослизнула тінь, ще темніша від них. Рипнули сінешні двері.

– Ксеню, зачини, – покликав батько. Сам він пішов на другу половину, де лежала солома.

«Мабуть, ховає автомат», подумав Юрко і пішов навпомацки до дверей. Батько, повертаючись, налетів на нього, мало не збив з ніг і, схаменувшись, швидко сказав:

– Лягай, Юрко, і ти, Ксеню, лягай. Вони можуть прийти зараз, так ми всі спимо, ясно?

Батько в одну хвилину роззувся, роздягнувся і ліг до Юрка, а згодом лягла й мама.

– Спізились ми, Ксеню, – зітхнув батько. – Село вже оточено. Напоровся я на засідку. Здається, поранив одного.

– Боже мій... Вони ж знайдуть тебе!..

– Не знайдуть. Я кинувся був чагарником від села, але назустріч, чую, біжать ще. Тоді я під кущ. Ті, що

доганяли, пробігли повз мене, а я назад. Ну, доки вони ракети кидали та чагарник розстрілювали, я вже був далеко.

– Ніхто не бачив тебе?

– Здається, ніхто...

– Але ж тепер побачать.

– Це ще не вгадано, а зараз давайте спати.

Проте ніхто до ранку не спав. Тільки Юрко так ото, дрімав потроху. Коли вже розвиднялося, батько встав і почав збиратися.

– Іди, Толю, може, хоч тобі вдасться втекти, – просила мама. – Нас все одно далеко не заженуть. Та й навряд чи поженуть взагалі. А тебе поліцаї або староста видадуть.

Батько мовчки взувався. Не підводячи очей і не дивлячись на маму, він тупнув ногами, пробуючи, чи добре взув чоботи, чи не муляють онучі, і сказав:

– Знайди сокиру, Ксеню.

– Отам під лавою лежить біля дверей.

– Ну, добре. – Батько одягнувся, під широким пальтом сховав автомат – притиснув його ліктем – і не помітиш. В ліву руку взяв сокиру і, на секунду зупинившись у дверях, оглянувся на Юрка, підморгнув йому бадьоро, потім перевів погляд на маму і враз спохмурнів, опустив очі.

– Що ж, Ксеню, – він розвів руками. – Мушу про-

битись до своїх за всяку ціну. А вивезти вас вони не встигнуть, ми їм сипонемо жару під хвіст. Бувайте.

Він швидко вийшов і рушив вулицею попід хатами – мирний і звичайний селянин. За плечима в нього вся синюватий димок від цигарки, в руці погойдувалася іржава сокира. Отак неквапливою ходою він дійшов до кінця вулиці і, не роздумуючи, попрямував до воріт саду. Юркові видно було, як батько кинув у воротях цигарку і, затримавшись на секунду, розтер її, наче боявся, що загориться сад.

У цей час повз двір пройшли двоє здоровенних німців з гвинтівками на плечах, у теплих маскувальних балахонах та в білих кролячих шапках і теж попростували до саду.

Батько, не оглянувшись на село, пішов садом далі. Німці прискорили крок і рушили слідом за ним..

– Ей! – крикнув один з німців. – Хальт!

Батько все так же спокійно йшов, помахуючи сокирою, мовби не почув окрику. Але не почути не можна було, бо відстань між батьком і німцями – всього п'ятдесят метрів.

– Хальт! – знову крикнув німець і потягнув з плеча гвинтівку. Другий німець теж зняв гвинтівку, клацнув затвором і, не прикладаючи до плеча, вистрілив услід батькові. Чимала гілка, підтята кулею, впала з дерева і ніби нехотя лягла батькові під ноги, перетинаючи

шлях.

Батько озирнувся на німців, ткнув себе в груди пальцем і здивовано розвів руками: мене, мовляв? Дивно!

Він ждав, доки підійде патруль, але дивився кудись в інший бік. Юркові в просвіт вулиці видно було лише невеликий шматок саду. З обох боків його закривали хати, і хлопець не бачив, куди і на кого дивиться батько. Юрко бачив тільки, як підходили до татка німці, і йому здавалося, що підходять вони надто повільно. Татко стояв, байдуже відставивши ногу. Німці підходили все ближче.

«Зараз татко різоне їх з автомата!» з якоюсь внутрішньою радістю і страхом подумав Юрко, і серце в нього забилося ще швидше.

Німці підходили. Ось вони вже в п'ятьох кроках.

– Чого ж він не стріляє? – кричить Юрко, але із-за хати виткнулися ще двоє німців, що йшли батькові напереріз, і Юрко зрозумів, чого батько не стріляв.

«Зараз вони його обшукають, – думав Юрко. – Знайдуть автомат і...»

Але німці не стали обшукувати батька. Вони щось спитали його, а батько, простягнувши сокиру, щось їм сказав, очевидно, що він ішов урубати дров. Тоді один німець щось сказав, і всі вони засміялись. Загнувши великого пальця, той самий німець показав за спину, на село: іди, мовляв, додому.

Батько хитнув головою і пішов у село, а німці стояли і дивились йому вслід.

3

Повернувшись додому, батько закопав у великій хаті автомат, зайшов і сів поряд з матір'ю.

– Ну, от я й дома, – сказав він, зітхнувши. А мама трохи винувато всміхнулась:

– От і добре. Що буде, те й буде, аби разом. От тільки нездужаю я вже кілька днів, тиф ходить, хоч би не захворіти...

Щось вони ще снідали, щось зв'язували в клунки, але Юрко не пам'ятає, що саме. Все заступив той момент, коли в хату увійшли одразу п'ятеро німців і закричали:

– Шнель!²

– Бістго!

– Льос!³

– Давай, давай!

І хоч до цього страшного моменту готувалися дав-

² Schnell (нім.) – швидко.

³ Los (нім.) – давай, рушай.

но, виявилось, що нічого ще не підготовлено. Куди, наприклад, діти подушки, що робити з ліжком, з фотографіями, які висіли на стінах ще при Юрковій бабусі? Ні, про етап говорили, а не готувалися до нього. Говорили і все сподівалися, що його не буде. Але він наступив, цей час, і треба було кидати домівку, лишати все напризволяще і йти... Куди, чого? Що там чекає на них у чужій чужині? А фашисти підганяли:

– Шнель, бістго!

– Льос!

– Абер бістго!

Вони викидали все з хати в сіни. Грудочка цукру, схована звечора Юрком під подушку, впала на підлогу і докотилася до самих його ніг. Але хлопець не нахилився за нею. Він ступив за поріг і побачив на вулиці жінок і дітей з клумаками за плечима, зігнутих бабусь з костурами і своїх ровесників. Дехто вів на мотузку кіз, дехто в кошику ніс курей, але коли вийшли за село, курей одібрали німці собі, а кіз погнали в село.

Розпоряджався всім і командував ще зовсім молодий німець з плетеними сріблястими погонями. Він сидів на вороному коні, наче перед об'єктивом фотоапарата – підтягнутий, виголений, сповитий навхрест портупеями.

Коли зігнали всіх на майдан, він одділив бабусь та старих дідів і величним жестом руки відпустив їх на-

зад, у село. Бабусі йшли, хрестячись, а діди посміювались над ними:

– Подождіть, подождіть, що ви завтра їстимете..

– У своєму дворі курочка обов'язково зернятко вигребе, – відповідали оптимістичні бабусі, – ще й вас до нового прогодуємо.

Юркова мати ледве стояла на ногах. Вона була жовта, як віск, а на лобі й щоках поблискував краплинами піт. Губи в неї тремтіли. Батько підійшов до німця з плетеними погонами і сказав:

– Моя дружина хвора. Її треба залишити тут.

– Де ваш дружин? Оце? Вона зовсім молодий, вона буде працювать на фабрік.

– Але вона хвора. Її треба зоставити тут.

– Зоставіт? Що це «зоставіт»? Ага, понімаю. І малчік теж зоставіт? Ні, вони будуть працювать на райх, а не на комуніст. Марш! – подав він команду і поїхав наперед.

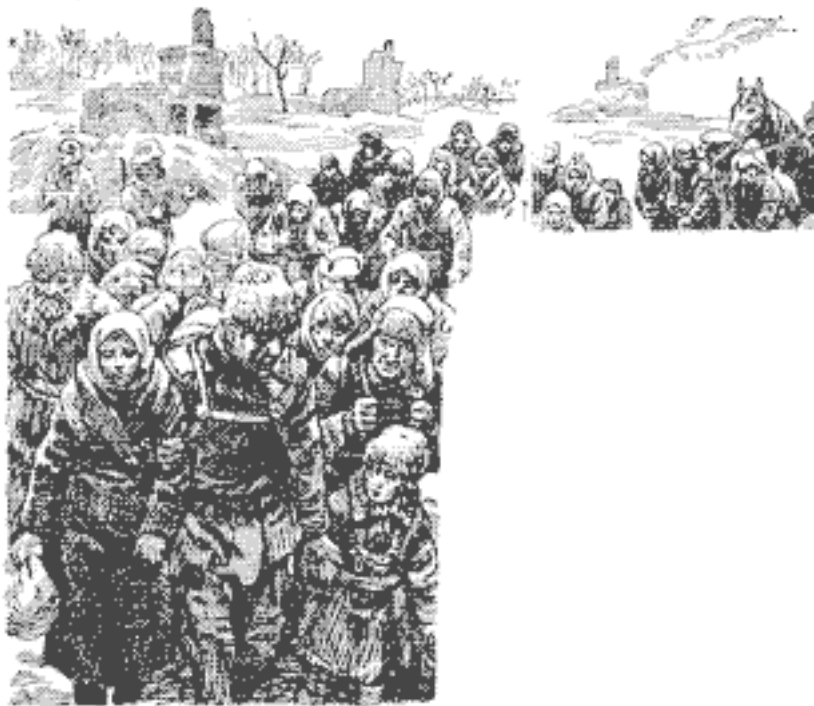
Озброєні німці оточили людей, погналі. Сонце вже пригрівало, і дорога сірою стрічкою тяглася поміж засніженими полями, і їй не було кінця. Під ногами хлюпала сніжна каша, розбовтана військами, що пройшли вночі. Далеко-далеко попереду серед білої рівнини темніла пожежна вишка і все наче тікала далі й далі. По дорозі кумедно й весело стрибали граки. Їм байду-же було, що людей кудись женуть на чужину. І Юрко

позаздрив гракам: їм не треба йти по роз'юшеній дорозі аж ген до тієї вишки і десь ще далі, до залізничної станції, вони скоро діждуться справжньої весни і будуть стрибати по першій травичці, а його, Юрка, може, завезуть десь далеко-далеко. І для чого? Що він там робитиме?

Хлопець підвів голову. І попереду, й позаду йдуть люди з клумаками – чоловіки, жінки, діти, йдуть, похиливши голови, дивлячись під ноги. Поклали на лямки руки і йдуть, ідуть. І хто знає, куди більше вкладають вони енергії, чи в оце простування по шляху, чи в оті гіркі думи, що відбилися на кожному обличчі, навіть на похилених плечах, на приречених постатях з похиленими головами.

«Про що вони думають?» мучить Юрка запитання.

А люди йдуть і йдуть в скорботі й печалі. Вони теж сумують за весною, яка прийде сюди і не застане їх тут, за теплим сонечком і рідним селом, яке буде їх виглядати днями й ночами – і чи діждеться? Будуть над селом битися весняні вітри, будуть ластівки літати попід вікнами, а хазяї десь у тузі гнутимуть спину на чужині... А там скоро наші прийдуть. Прийдуть визволяти людей, а визволять порожнє село...

Юрко тепер розуміє, про що так тяжко, так трудно думають люди, його односельчани, і йому самому стає важче йти, важче дихати, гірше дивитися на розбобтану дорогу. Поруч іде татко. Він несе клумачок і веде маму під руку. Він теж похилив голову, але коли підняв на Юрка очі, то десь глибоко в його очах хлопець побачив іскорки. Від тих іскорок Юркові стало легше,

веселіше, хотілося сказати до всіх: нічого, минеться!
Все буде добре!

Збоку глянув на Юрка Олекса Петрович Юрський – старий учитель. Він викладав німецьку мову в їхній школі. Юрко ще ніколи, звичайно, не був на його уроках, але знав, що учні називають Олексу Петровича поміж собою «Ауфвідерзеен», що учитель він добрий, майже нікому не ставив поганих оцінок і все прощав. Він глянув на Юрка, поворушив кудлатими бровами і всміхнувся:

– Тримайся, хлопче, все буде добре.

Мабуть, у всіх цих людей були надії на краще. Мабуть, всі вони сподівалися, що далеко не підуть звідси, що налетять наші війська, переріжуть шляхи, визнають їх і далі поженуть німців самих, поженуть танками, гарматами і літаками...

Але йти довелося далеко. Йшли цілий день і цілу ніч і лише наступної ночі прийшли на глухий степовий полустанок, де їх чекав порожній товарняк. Людей до нього зганяли з обох боків залізничної колії, і цілу ніч прибували з степу нові й нові валки.

Вже вони сіли у вагон, вже мама лежала в куточку вагона і стогнала, а люди все прибували, і Юрко дивувався: де їх стільки береться в степу? Був порожній степ, а людей зібралося з нього як багато! З цими думками Юрко заснув і прокинувся вдень, коли вже поїзд

гримів на стиках і мчав кудись. Людей у вагоні було повно, двері зачинені.

– Бач, як везе, – сказав хтось. – На жодній станції не зупиняється.

– Везе, бодай його на той світ отак везли, – озвався дідок, що сидів поруч з Юрком.

– А ви, діду, чого це їдете? В Європу захотілося? – спитав хтось, видно, молодий, і з напівмороку блиснули очі й вималювався білявий чуб.

– Таке, скаже, реп'ях! Європи захотілося. Та нехай вона тобі повіситься, та Європа! Зроду не бачив і бачити не хочу. Так силою ж везуть. Я кажу німчурі: «Куди ж ви гоните мене? Мені ж шістдесят скоро стукне». А він: «Моцний ще, моцний!» А щоб тобі чорта моцного в печінку, ідоле проклятий.

Юрків татко, на колінах у якого лежала мамина голова, тихо спитав:

– Дідусеві не дивно, що в етап пішов, а от як це молоді так легко далися в руки?

З хвилину панувала мовчанка. Поїзд скажено вистукував на стиках, летів повз станції, навіть не подаючи гудка.

– А це не так легко, як вам думається, – відповів білочубий і почав пробиратись до батька.

– Жінка? – кивнув він на маму.

– Ага. А он син, – показав батько на Юрка. Білочу-

бий, не глянувши на Юрка, похмуро спитав:

– Хвора? Тиф, мабуть. Зараз епідемія. – Помовчав і зітхнув: – Погано...

– Та хорошого мало... – відповів татко й задумався.

Гримлять колеса, важко здіймаються мамині груди, і Юркові все це видається сном.

– А мене, знаєте, знайшли, – сказав білочубий пошепки. – Я полонений, розумієте? Сибіряк. Втік з табору і кілька місяців переховувався в одному хуторі. А це виганяли етап, знайшли мене. Мало не розстріляли: чого ховався, мовляв. Бабуся, в якої я жив, ледве вимолила мене. Це мій син, каже. Ну, якось обійшлося.

– Як вас звати? – спитав батько.

– Андрій Борсуков.

– Давайте, Борсуков, триматися купи. Ось жінка видужає, то, може, щось придумаємо.

4

Але мама не видужувала. Вона втратила свідомість, і її годували тепер з чайної ложечки батько з Олексою Петровичем. Спочатку вона ще пила теплу воду з цукром, але все менше й менше, і, стежачи за тим, як годують маму, Юрко згадав ластівку, яку підби-

ли колись пастухи і віддали йому. Він поїв її водою, а вона заплющувала очі й роняла голівку.

Тонка і видовжена, в чорному демісезонному пальтечку, крізь викіт якого видніється біла кофтина, мама дуже нагадує ту ластівку, що вмерла на Юрковій долоні; її безвільно розкидані руки схожі на ластівчині крила, а голова так само безсило падає на плече.

Коли відкривали вагонні двері, – а це траплялось двічі на день, – та подавали у вагон якусь бурду в бачках і теплу воду в бідонах, – всі розступалися, щоб до мами дійшло свіже повітря. Олекса Петрович Юрський пробирався до виходу і кричав німецькою мовою:

– Тут жінка вмирає! Пришліть лікаря!

А Борсуков гірко хитав головою:

– Нічого це не допоможе, ніякого лікаря вони не дадуть.

І навіть Юркові було зрозуміло, що дядя Андрій правий, що мамі тут ніхто не допоможе. Та Олекса Петрович при кожній нагоді повторював свої спроби вплинути на начальника ешелону або його підлеглих, йому допомагали й інші, але охорона мовчала, як оті сосни, що стояли оддалік в лісі і байдуже світили червоною корою.

На п'ятий день подорожі мама вже не прийняла ні крапельки води. Її дихання часом переривалось, і вона лежала зовсім нерухомо, а потім здригалась і по-

чинала дихати швидко-швидко, неначе їй треба було обов'язково наверстати пропущене. Це нервувало Юрка, йому самому важко було дихати, і заснув він пізньої ночі, лежачи поряд з мамою, притиснувшись до неї боком.

І снився йому сонячний літній день, снились товариші, берег моря і теплі хвилі, що гойдали їх, хлопчаків, на собі. Вони купались довго, і хвилі ставали все холодніші. Мама стоїть на порозі, кричить щось Юркові, свариться високо піднятою рукою: виходь, мовляв! Так, треба виходити, бо стало зовсім холодно й сонце сховалося в хмарах. Юрко виходить з води і... прокидається.

Як справді холодно і як тихо у вагоні! Поїзд, здається, стоїть. «Ага, оце через те, мабуть, і холодно!»! думає Юрко й підводиться. У вагоні всі сплять. Підводячись, він опирається на мамину руку й раптом відчуває, що рука її незвично тверда, холодна вона, як лід, а головне – чужа. Чужа, як дошки оцього вагона. Якою чужою може стати мамина рука! Трапилось щось страшне, щось непоправне, і трапилось воно в той час, коли Юрко спав. Охоплений жахом, він стає на ноги і хоче кричати, але стрічається з батьковими очима. Вони дивляться на нього не кліпаючи, дивляться печально й суворо, як на дорослого, і в Юрка під цим поглядом пропадає бажання плакати. Нажахани-

ми очима дивиться він на маму і поволі опускається на своє місце. У нього дзвенить в ушах і дерев'яніють руки. Потривожений його рухами, Олекса Петрович прокидається, з хвилину дивиться на маму, на Юрка, на батька і діловито нишпорить у своїй торбі. Ось він виймає білий рушничок і накриває ним мамі обличчя. Згодом поїзд рушає, і всі прокидаються.

Того ранку не було у вагоні розмов, не жартував Борсуков, щоб розвіяти тугу товаришів і заглушити муки голоду; може, думав кожен про свою долю, глянувши на чужу смерть, наче у дзеркало: кому ще вертатись додому, а кому отак само доведеться, можливо, вмерти на чужині...

І кожного огортає туга за тим, що минуло і не вернеться, і серце кожного отут, у вагоні, жаліється на свою долю, на війну, жаліється тихо, ніжно, як жаліються ліси восени, коли темними ночами падає з них листя.

А поїзд мчить на захід, все далі й далі від рідного краю, кудись у чужину, і в кутку вагона здригається під перестук коліс тіло Юркової матері, схожої на мертву ластівку.

І стало нестерпним їхати отак у цьому вагоні, з трупом молодої жінки, невідомо куди і по що. Затупали, забили кулаками в двері, почали кричати, вимагаючи начальника ешелону. Але колеса гриміли, летіли

назад будки стрілочників і смугасті шлагбауми, літали поля, ліси, села, і нікому не було діла до того, що діється у вагоні і куди везуть цих людей. Двері вагона замкнені, на вузеньких віконцях колючий дріт – як хочеш кричи, ніхто навіть не підійде. На якійсь зупинці принесли бурду. І тоді майже всі закричали:

– Жінка померла в нашому вагоні!

– Хоронити треба!

– Загубили, звірі, життя молодій людині!

– Що, у вас лікарів немає?

– Дозвольте хоч поховати! Тут же її чоловік і дитина!

Наглядач, при якому розливали бурду, нарешті розціпив кам'яні щелепи і сказав:

– Сьогодні приїдемо на місце. Там і похороните.

Ховали маму аж в передмісті Гамбурга, далеко від рідного села, від берегів теплого Чорного моря, на акуратному полустаночку. Доки вибралися з ешелону, доки охорона шикувала та підраховувала людей після переклички, Олекса Петрович, Борсуков і татко вирили в пристанційному садочку могилу, загорнули маму в плащ-палатку, у якій татко прийшов з партизанів, і поховали. Юрко механічно поцілував блискучий, наче з мармуру, вологий мамин лоб і все дивився, як яма виповнювалась темнокоричньою землею, як ріс горбок над маминою могилою, як його акуратно оправив Олекса Петрович Юрський. Ось зараз вони

підуть і, може, повернуться додому, тільки мами ніколи вже не буде. Вона навіки залишиться тут, на чужій далекій землі, на цій станційці, назви якої не знає Юрко, і він більше ніколи в житті мами не побачить. А дома жде її море, теплий ласкавий вітер, їхня хата. Жде і ніколи не діждеться. Ніколи?!

Юрко, плачучи, падає на цю свіжу, першу в його житті могилу, і хоч навкруги зеленіє трава, хоч грає весняне сонце, земля на маминій могилі йому пахне осінню.

Розділ другий

ЧУЖИНА

1

Пересильний пункт.

У широкій світлій кімнаті за столами сидять лікарі – чоловік з дванадцять. Все тут біле й чисте, все незвичайне після вагонного бруду, смороду і духоти.

В центрі – худорлявий сивий чоловік у пенсне, трохи позаду – довгоногий перекладач у чорній гестапівській уніформі. Перед ним лежать списки. Коли Юрко з батьком зайшли, тримаючи під руками свій одяг, сивий чоловік блиснув на них скельцями пенсне і спитав:

– Фаміліє?

– Муратов, – відповів батько.

– Муратових троє, а вас – два. Чому? – суворо спитав перекладач.

– Дружина померла в дорозі.

Перекладач щось відзначив у списку.

– Погано, – сказав чоловік у пенсне і підвівся. – Хлопчик міг би бути з нею, ми б її влаштували десь у

бауера. А так... – він скинув пенсне і глянув на голого худенького Юрка. – Ми повинні його відправити в дитячий табір. В таборі для дорослих таких не можна тримати.

– Доктор Ландман, – сказав перекладач, – говорить, що там і годують дітей краще, ніж в трудовому таборі дорослих. Та це так і є. Він говорить, що їх там і вчать, так що вашому синові буде непогано.

– Ви не турбуйтеся, – знову заговорив лікар у пенсне. – Він буде близько від вашого табору, і ви зможете його навідувати в неділю. – Він швидко написав щось на клаптику паперу і подав батькові. Той мовчки згорнув папір і десь засунув у одяг.

– Ну, хлопчику, йди ось у ці двері, – говорив далі чоловік у пенсне, і голенький Юрко, обережно ступаючи по кахляній підлозі, пішов, притискуючи до грудей свою одяжину. Батько бачив його тоненькі ноги, такі тоненькі, що суглоби виділялися гулями, кістляву спину й гострі рухливі лопатки і вловлював у рідній постаті сина, у його рухах і ході багато дорогого, Ксениного, чого раніше наче й не помічав. «Ех, і життя ж тобі випало, синочку!» подумав він з гіркотою і важко зітхнув.

Простягнувши руку до дверей, Юрко оглянувся. У його широко розкритих великих очах було запитання, розгубленість. «А ти ж як? А що далі?» питали батька ці очі. Так він мелькнув на порозі і зник, а батько ще

довго дивився на двері, що зачинилися за ним. Далі підняв важкий погляд на лікарів.

– Куди ж тепер мені йти? – спитав він.

– Зараз поки що йдіть у баню, ось у ці двері, праворуч. А потім у гамбурзький трудовий табір, – відповів лікар у пенсне.

Перекладач посміхнувся іронічно, дригнув довгою своєю ногою і, коли двері за Муратовим-старшим закрились, сказав:

– Він туди не піде, докторе Ландман. Цей суб'єкт був партизаном у себе дома. Ось донос його земляка, поданий начальникові охорони.

У сивого лікаря впало з носа пенсне, коли він читав брудного папірця, покладеного перед ним перекладачем. Швидким завченим рухом доктор поставив пенсне на місце, але воно впало знову.

– Я помічаю, ви хвилюєтесь, докторе Ландман? – єхидно запитав перекладач.

Доктор глянув на нього і нічого не відповів.

2

У фрейлен Бірке була тяжка рука. Коли ранком Юрко не встиг заправити постіль і по сигналу змушений

був стати у шеренгу, вона підійшла і вдарила його в обличчя. І рука наче пухка у фрейлен Бірке, і сама вона худа, не дуже висока, і плечі в неї вузькі, але від її удару Юрко опинився на підлозі, а з носа в нього одразу ж потекла кров. Навіть в роті стало солоно.

– Підведись, – спокійно сказала фрейлен.

Юрко підвівся і крізь дзвін в ушах погано розумів, про що питала його фрейлен Бірке.

– Зрозумів, за що? – почув він нарешті її голос і ствердно хитнув головою.

Фрейлен закурила сигарету, вдарила рукою об руку, наче струшуючи з них щось брудне, і пішла понад рядами ліжок. Сорок вісім її вихованців стояли двома шеренгами між двома рядами ліжок і, здається, не дихали. Але огляд закінчився щасливо, і фрейлен Бірке повела хлопчиків на ранкову гімнастику. Юркові вона дала дві хвилини на те, щоб він заправив як слід постіль і потім щоб прибіг на гімнастику.

Так невдало почався його перший день у таборі-інтернаті.

На зарядку він встиг, вправи виконував добре – цьому його навчили ще в школі, – і тут обійшлося без зауваження і кари. Після сніданку їх повели в клас.

Фрейлен Бірке була в них наставницею. Її уроків – фізкультури та німецької мови – боялися як вогню. Всі сорок вісім чоловік в класі були росіяни, і через те

арифметика, читання, писання викладались поки що по-російськи. Німецьку мову вчили щодня, і давалася вона Юркові дуже туго.

На першій же перерві його, як новачка, оточили хлопці. Це були його ровесники, всім їм було по десять-дванадцять років. Вони розпитували Юрка, звідки він, де його батьки, скільки закінчив класів. Раптом, розштовхавши всіх, перед Юрком виріс пикатий хлопчина. З одного погляду видно було, що це забіяка. Є такі хлопчаки в кожному колективі, і завжди їх можна впізнати навіть зовні. У цього, що стояв зараз перед Юрком, був облуплений ніс і руде непокірне волосся задиркувато стирчало над лобом якимсь дивним вихром, наче його колись ще малим лизнула корова, та так воно й залишилось на все життя. Рот великий із заїдами, а очі – ну, просто кошачі: зелені, нахабні, так і липнуть, наче гумовий клей, до тебе.

– Що в тебе є? – спитав він Юрка і наказав: – Покажуй, зараз же!

– У мене є тільки ніжик. Мені тато подарував.

– Покажуй ніжик!

Юрко вийняв з кишені невеличкий складаний ніжик з кістяною колодочкою і почав одкривати.

– Дай я сам, – рудий вирвав у Юрка ніжик і, примружившись, одкрив його зубами. В руках у рудого ніжик здавався ще кращим. Він повертів його в руках,

попробував пальцем і раптом прицілився на невеличкий кленочок, що його, мабуть, тільки в цьому році посадили.

– Ножик, здається, гострий, зараз спробуємо.

– Не чіпай дерево, Оса! – сказав чорноокий хлопчина, що стояв перед Юрком. – Не чіпай, чуєш? Влетить од Бірки.

Рудий оглянувся, презирливо чвиркнув крізь зуби і одбатував нижню гілочку.

– Бірка! – подав хтось приглушений голос. Всі одразу кинулись врозтіч.

– Тікай, – шепнув Юркові чорноокий хлопець, але Юрко не схотів тікати.

Фрейлен Бірке підійшла до деревця, підняла зрізану гілку.

– Ну, – спокійно спитала вона Юрка, – хто зрізав гілку?

Не встиг Юрко зібратися з думками, як рудий крикнув:

– Він зрізав гілку! Ось я в нього ножик видер, – він підійшов до фрейлен і з ангельським виглядом показав їй ножик.

– Оце так ти починаєш своє життя в нас? – спитала Бірке Муратова.

«Чого ж вони всі мовчать? – думав Юрко про своїх однокласників. – Чому ж ніхто з них не скаже, що гілку

зрізав не я, а Оса?»

– Так для чого ж це ти зрізав її? – допитувалася Бірке.

– Я не зрізав гілки, – твердо сказав Юрко.

Дружний регіт вкрив його слова. Гучніше за всіх сміявся Оса.

– Щеня, ти ще й брехати будеш! – фрейлен знову вдарила Юрка, на цей раз по губах, і, вихопивши з нагрудної кишені спортивну сирену, засюрчала.

– В карцер його, – кивнула вона двом наглядачам, що вибігли на її сигнал.

3

Такого віроломства, такого шахрайства Юркові не доводилось зустрічати в своєму житті. Він сидів у карцері, в темній, сирій коморі без вікон, і плакав. Боліли розбиті губи, болів ніс. А найдужче боліло у Юрка серце. У нього таке горе, мама померла, батько не приходить, а тут так над ним знущаються.

Десь у грудях піднімалась злість проти рудого Оси, і Юрко, переставши плакати, стискував кулаки.

Коли він вийшов із карцера, Оса підняв його на глум. У спальні Оса підхопився з ліжка, перебіг в темряві

майже всю кімнату і нахилився до Юрка.

– Ну як? – спитав він під приглушені смішки своїх прихильників.

Юрко з усієї сили стиснув кулак і, як тільки міг, вдарив Осу межі очі.

– Отак, – сказав він і пішов до свого ліжка.

Оса не чекав такої несподіванки від тихого Юрка, а удар був такий сильний, що він вхопився обома руками за обличчя, сів на ліжку й заплакав.

У кімнаті було тихо. Певне, всіх здивувала сміливість Юрка, бо Оси всі боялися. Юрко роздягнувся і швиденько забрався під ковдру. Сподіваючись, що Оса ще полізе в бійку, він не зводив з нього очей. Але той підвівся і пішов на своє місце.

– Я ось тобі дам завтра! – погрожував він, але Юрко тільки посміхнувся в темряві.

Ранком наступного дня Муратов вчасно заправив постіль, і фрейлен Бірке на цей раз не чіпала його.

– Щоб ти знав, Муратов, – говорила вона йому, – раз до тебе звертається вихователь, відповідай негайно.

– Так хай усі скажуть, хто зрізав гілку.

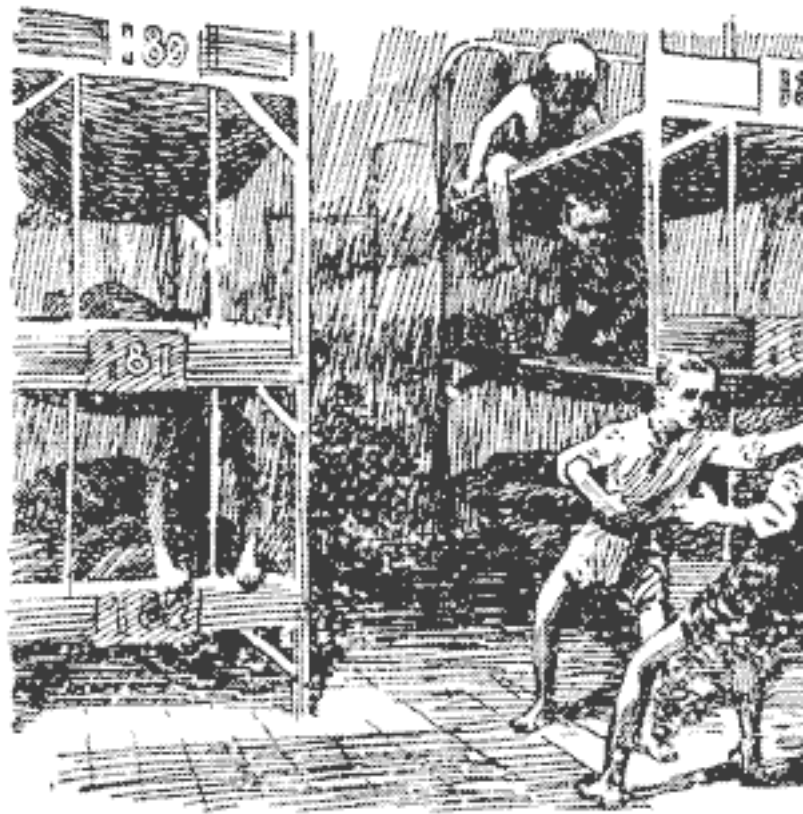
– Мовчи, і слухай, і запам'ятай раз назавжди. Раз я питаю тебе, ніхто не має права відповідати за тебе. За це теж карцер. Вихователю треба розповідати все й одразу. Зрозумів?

– Зрозумів.

– А тепер, Оса, віддай Муратову його ніжик.

– Навіщо? – спитав рудий.

– А навіщо ти в нього забрав учора? Він одсидів за тебе в карцері, а ти поверни йому ніжик. І швидко, в мене немає часу з тобою розмовляти.

Оса віддав Муратову ніжик, але з того дня вони билися де тільки можна було, і слабіший Юрко завжди починав бійку першим. Так, за традицією інтернату, він одержав кличку «Шакал». Зате рудому не поступився

жодним кроком.

Взагалі Юркові важко було звикати до нової обстановки: в інтернаті цінувалось усе те, що вдома і в школі вважалось паскудним. Обов'язком кожного тут було доносити на свого товариша, хитрувати, викручуватись із скрутного становища, хоча б за рахунок невинного учня. Чесне зізнання кари не пом'якшувало, навпаки, погіршувало її.

Серед усього цього незрозумілого і чужого світу хлопець з нетерпінням чекав приходу батька. Він сподівався побачитися з ним в неділю, але неділя минула, а в інтернат ніхто не приходив.

На другу неділю, коли швейцар вигукнув його прізвище, Юрко кинувся в прохідну мов ошпарений. Але там стояли Олекса Петрович Юрський і Борсуков. Вони були одягнені в смішні сірі костюми з ковдр і в кумедні черевики на дерев'яній підозшві.

Олекса Петрович витягнув із кишені пакуночок і подав Юркові.

– На, це тобі гостинці від французів. Вони від Червоного хреста щонеділі допомогу одержують. Там хліб з маслечком, з мармеладом. – Олекса Петрович метушився, говорив багато і ні разу не підвів очей на Юрка. Борсуков мовчав.

– А де ж мій татко? – спитав з тривогою хлопець. – Чого він не прийшов?

– Тут справа така, – почав Олекса Петрович. – Ми його не діждались. Розумієш?

– Звідки не діждались? – спитав Юрко, нетерпляче переступивши з ноги на ногу і не зводячи очей з Олекси Петровича. – Що з ним трапилось?

– Ну, одним словом, його повезли в інший табір, – Олекса Петрович потирав руки, торкався Юркового плеча, починав щось говорити і на півслові обривав.

Юрко запитливо глянув на Борсукова. Той кашлянув і сказав, дивлячись собі під ноги:

– Ти, Юрко, не сумуй. Ми будемо їздити до тебе. Хлопець раптом повернувся і пішов геть, піднявши вгору худі плечі й широко розставивши лікті.

– Юро, куди ж ти? – гукнув Борсуков, але голос його обірвався, і він махнув рукою. – Будь ти прокляте, отаке життя! Ходімо! – сказав він з серцем.

4

Вони справді не діждались старшого Муратова. Він затримався в бані щось надовго. Майже всі люди з їхньої групи помилися вже, от-от мали вийти й останні, а Муратова все не було й не було. Олекса Петрович наважився навіть викликати перекладача і про щось

з ним довгенько розмовляв німецькою мовою. Перекладач розводив руками, крутив головою, мовляв, нічого зробити не можу – і всміхався до Олекси Петровича. Але вертався від нього Юрський схвильованим, розгубленим. Він наче шукав когось очима.

– Та як же це так? – говорив він, опускаючись на лаву. – Кажуть одне, а роблять друге. Табір!

– Який табір? Концентраційний? – спитав хтось.

– Що? Муратова в концентраційний табір? – спитав Борсуков і пошепки додав: – Хтось, мабуть, доніс на нього.

– Е, вони все знають, – Олекса Петрович задумався і наче сам до себе сказав – Табір! Легко сказати – табір!

Він говорив» з обуренням, немов про якесь прикре непорозуміння.

Вхідні двері відчинились, і до приміщення зайшли два есесівці. Доки вони входили, крізь розчинені двері Борсуков помітив чорну машину, що стояла біля самого під'їзду. «За Муратовим», подумав він. І дійсно, через п'ять хвилин есесівці вийшли, тримаючи Муратова за руки. В страшній мовчанці вони пройшли кімнату, а перекладач, випередивши їх, одчинив вихідні двері.

– Одну секунду, – спокійно сказав. Муратов до есесівців і, зупинившись, обернувся, шукаючи когось очима. Побачивши Олексу Петровича, він наче підба-

дьорився, вираз блідого обличчя якимось потеплішав, і навіть посмішка, болісна посмішка, наче у тяжко хворої людини, торкнулася його губ.

– Юрка не забувайте, Олексю Петровичу! – і він сказав адресу інтернату.

– Ну, льос! – визвірилися на нього есесівці і ступили за поріг. Двері зачинилися, і Муратов пропав за ними назавжди.

Коли перекладач, випровадивши есесівців з Муратовим, повертався, Олексю Петрович підвівся йому назустріч і щось швидко заговорив німецькою мовою. Перекладач всміхався, розводив руками, а Юрський в чомусь настирливо його переконував, хапав за рукав. Зрештою, перекладач насупився і, сказавши щось Олексю Петровичу, швидко пішов до внутрішніх дверей. Юрський кинувся за ним; в нього по-старечому підгиналися ноги, коли він біг за довготелесим перекладачем, і взагалі вигляд був жалюгідний. Але перекладач не озирнувся. Лише коли Юрський ступив за поріг, він гаркнув: «Raus!»⁴ – і Олексю Петрович вилетів з кімнати як ошпарений.

– І на чорта він вам здався? – розсердився Борсуков. – Хіба вони що-небудь скажуть?

Олексю Петрович мовчав, наче не чув його голосу.

⁴ Raus (нім.) – геть, забирайся.

Розділ третій

МІЖ ЖИТТЯМ І СМЕРТЮ

1

Весь день у ту неділю Юрко тинявся по подвір'ю як неприкаяний. Батька немає, мами немає, кому ж пожалієшся, що вже третій день болить голова, що в ушах дзвенить, а в роті так противно, наче смокчеш іржаве залізо. Так, немає вже й батька. Очевидно, німці дізналися, що він партизан. Хтось із своїх його зрадив, і тепер Юрко ніколи не побачить його карих усміхнених очей, не почує рідного голосу. Лишився він один-однісінький на цій чужині. Наче якась велика хмара впала йому на голову і висить та й висить чи не з самої отієї ночі, коли прийшов тато. Така коротка радість і такі страшні муки!

Юрка палить вогнем, йому здається, що він пірнув і одкрив у воді очі: повітря якесь зеленувате, все мляве, а голова в нього пухне, і щось зсередини так тисне на неї, що здається, вона от-от розірветься. Він іде до кімнати і, одягнений, взутий, падає на ліжко. З якоїсь сірої

глибини напливає на нього черговий із сірими сердитими очима і щось йому кричить, але Юрко не розуміє, що саме, і зовсім його не боїться. Взагалі йому зараз до всього байдуже, от тільки він не може згадати, хто цей черговий: обличчя знайоме, а як його звати, Юрко не пам'ятає. Він ворушить губами, нахилиється до самого Юркового обличчя і розмахує руками.

– Я захворів, – каже Юрко, – в мене дуже болить голова, не кричи, – він закриває очі і поринає в темряву. Потім з'являються десь, наче з dna глибокого яру, голоси, хтось бере його холодними руками за голову, одкриває йому очі, і над собою, поміж якимись хмарами, Юрко бачить сивого лікаря в пенсне, отого, що оглядав їх з батьком в день приїзду. Цей лікар щось питає Юрка, але він не чує і не хоче розуміти, про що питає лікар. Він радий, що зустрів його, лікар, напевне, знає, де татко, от тільки треба спитати. – Де мій батько? – кричить він з усієї сили, але ніхто ніяк не реагує на його крик. Ага, нарешті лікар схиляється до нього.

– Ти щось хотів сказати? – питає він, але на Юрка накочується темний сон, і все щезає.

– У хлопця вже тиждень тому почався тиф, – відзначає доктор Ландман. – Я забираю його в свою поліклініку, фрейлен Бірке.

Сниться Юрі Муратову сон: десь бреде він порожнім селом – вулиці кінця не видно, і під ногами крута багнюка, а обабіч латки жовтого брудного снігу. Хати, кинуті господарями, пороззявляли роти розчинених сінешніх дверей, наче проголодалися і німо просять їсти. Заходить вечір. Косі тіні від хат лягли через дорогу, і Юрко то йде в такій тіні, і йому стає холодно, то, потрапивши в просвіт між хатами, відчуває на своєму обличчі, на голові, на руках – на всьому тілі ласкаві й теплі дотики сонячного проміння. Ступить один, другий крок, засліплений і пригрітий сонцем, а тоді знову бреде розгрузлою дорогою в холодній темряві.

Крута багнюка липне до верзунів важким, пудовим шматтям, і йому здається, що вся вулиця тягнеться за ногами. Невимовно важко йти, кожен крок коштує неймовірних зусиль – здається, оце ступне він востаннє і впаде.

Але він іде все далі й далі, йому хочеться вибратися з села засвітло. І не вдається. Раптово впала на землю ніч, стало темно, наче йому зав'язали очі, і він вже не бачить ні хат, ні вулиці, ні дороги під ногами. Тільки небо зеленувато світиться вгорі, плавають, перелива-

ються в ньому, насмішкуювато переморгуючись, зорі.

«Куди йти? Як бути далі?» хоче спитати хлопець, але навколо ні душі. Очевидно, жителів вигнали німці до лялечки, і тільки в різних кінцях села сумно, наче над покійником, виють покинуті собаки. Жах насувається на хлопця, йому моторошно стає від того виття, від темряви і розгрозлої дороги, що лягла йому під ноги та веде невідомо куди, і він потихеньку починає чалапати з дороги, сподіваючись прибитися до якоїсь хати. Вітер дме злий, колючий, – хоча б затишок, хоча б за стіною десь сховатися від нього! Хлопець тихо переставляє ноги, щоб не чвакала багнука та не почувли бездомні собаки. Вони, певне, показалися на самоті та у відчаї і розірвуть його.

Нарешті – стіна. Він сідає навпочіпки під стіною і заплющує очі. Вітер шумить за рогом; виє і виє десь на далекому кінці села пес; і Юркові здається, що оця самотність і темрява, оця брудна вулиця і ніч ніколи не закінчатся. І тоді, як блискавка, осліпила його згадка про море, про маму, про сонячний день, теплий, ласкавий вітер і, зірвавшись на рівні ноги, він крикнув:

– Мамо! Мамочко! – і побіг геть із цього покинутого села, од цього виття, що годне витягти серце, від оцієї темряви. Він біг, натикаючись грудьми на паркани, налітаючи на колючі кущі, і, продершись крізь них, полетів раптом у яму. Напружився, очікуючи удару піс-

ля падіння, з жаху тріпнув головою і раптом побачив світло.

Після такої темряви, в якій він біг і падав, світло здалося йому нестерпно різким, і Юрко на мить заплющив очі. Глянув знову і побачив вікно, розчинене в сонячний зелений простір, квітучий бузок, що врунився чудесними хвилями туману – здається, ось зараз подме вітер, ці хмари гойднуться раз, вдруге і полинуть угору. Все це було таке миле, таке прекрасне після важкого сну, що Юра, не знати чому, всміхнувся і з очей його, які здавалися на змарнілому, худому обличчі дуже великими, потекли на подушку сльози. Він плакав, і все в ньому здригалось, і дивно було, що навіть плакати в цьому світі, де є сонце, квіти, голубе небо, – навіть плакати тут солодко, радісно: все це, навіть сльози, якимось оновляє тебе.

Щось біле й легке, впливши із-за Юркової голови, закрило на мить вікно, пройшло далі, і хлопець побачив у себе в ногах молоду жінку, що уважно дивилася на нього. Погляд її був суворий, вичікуючий і тривожний, як у мами, коли вона питала Юрка: «Де ти був, халамиднику?»

«А справді, де я був?» подумав хлопець, готуючись до відповіді.

Та жінка нічого не спитала. У неї здригнулися куточки губ, брови трохи піднялися, і раптом тепла ласка-

ва посмішка освітила її чоло, очі, лице. Вона наблизилась до Юрка і погладила його по голові. Рука була прохолодна і пахла чимсь приємним і незнайомим.

Потім Юркові принесли їжу – він їв і всміхався. Все його радувало: і весна, що пнуласть у вікна квітучим бузком, і щебетання пташок, і власні худі руки, і навіть те, що він дихав, дивився, їв. Усередині в нього була якась дивна лоскітлива порожнеча, і ніщо вже не боліло, нічого не хотілося – тільки б отак лежати і дивитися, дивитись на все... І навіть про батька й матір він в цю хвилину не згадував, поринаючи в перший здоровий сон після тяжкої хвороби.

Про все це, гірке й непоправне, він згадає потім; про батька і матір йому не раз нагадає життя, нагадає жорстоко й страшно, і багато ще горя чекає малого Муратова на землі. Але все це потім, все це не тут, не в палаті клініки доктора Ландмана, а там, у широкому світі, де плетуться людські стежки, по яких бродять і смерть, і зрада, і радість та щастя. А зараз хлопець вернувся до життя і радів йому всією силою своїх десяти літ. У такому віці ніяке горе не може заступити життя і ніяка радість не зрівняється із звичайною людською радістю – жити!

Юрко, виснажений в дорозі, переносив тиф важко. Три тижні він не приходив до пам'яті, температура весь час трималася висока, і Магда Ландман що-

ранку входила до палати з острахом: чи витримав він цю ніч? Вона підходила, дивилася на температурний лист, а потім брала Юркову руку і слухала пульс. Він був слабкий і частий. Воскова рука хлопчика обпікала її. Магда дивилася на оце худеньке, загострене обличчя, вкраплене в подушку, на потріскані губи, на гостренькі плечі під смугастою клінічною сорочкою і, слухаючи Юркове важке дихання, відчувала, як тяжко хлопцеві зносити хворобу. Відчувала вона це органічно, так, що їй самій ставало тяжко дихати, і її жахала думка про те, що от вона зараз встане, відійде від Юркового ліжка, і їй буде легко дихати, жити, милуватись весною, а він залишиться із своєю хворобою і буде страждати день, ніч, знову день, ніч. Доки?

Хоч відтоді, як замінила вона в клініці свою матір, що померла, заразившись від хворих холерою, минуло кілька років, Магда назавжди лишилась вразливою і страждала від чужих страждань. Юра Муратов, становище якого було жахливе, викликав у її душі таку ніжність і співчуття, неначе це була її рідна дитина. Може, це ще й тому, що батько багато про нього говорить, багато клопочеться і навіть дзвонить з роботи по кілька разів на день. Повертаючись додому, він одразу ж питає про здоров'я Юрка. Раніше він неодмінно питав Магду:

– Що на фронтах? Ти слухала радіо?

Тепер же, переступивши поріг, він неодмінно говорив:

– Ну, до закінчення кризи лишилося стільки-то. А яка в нього температура? Ще не опритомнів?

А коли криза пройшла і Юрко опритомнів, Магда щиро зраділа. Однак через кілька днів температура почала падати далі, хлопець нічого не міг їсти, його організм переборов тиф, але надломився, виснажений остаточно.

Магда подзвонила батькові, і той сказав одне слово:

– Кров.

Так, Юру могла врятувати тільки кров. Але де її взяти? Воєнного часу це велика розкіш! Адже госпіталям не встигають постачати кров донорські пункти, а в хлопчини ще й перша група. Ну де її взяти? Ні Магда, ні доктор Ландман не могли нічого вдіяти.

У неділю вперше до клініки прийшов Юрський. Він знав, що Юркові вже минулося все страшне і він видужає. Тому звістка про те, що хлопцеві погіршало, дуже вразила Олексу Петровича. Він бігав навколо доктора, вмовляв його, потираючи за звичкою руки, а той суворо дивився на нього з-під окулярів і мовчав.

– Хлопцеві потрібна кров, – сказав нарешті він. – Перша група. А де її взяти?

Вражений Юрський постояв якийсь час, попрощався і пішов.

– Перша група, – бурмотів він, – перша група...

Заходив вечір. Це був ворог хворих: хворій людині завжди тяжче увечері – і тому Магда в цей час відчувала не спокій, не тиху замріяність чи задуму, а тривогу.

Бузок уже цвів, і духмяні пахощі висіли в повітрі, яке, здавалося, навіть погустішало від них. Земля ледь відчутно дрижала – десь далеко бомбардували якесь місто, але до цього звикли, і навіть Магда не звертала уваги на такі «дрібниці». Вона вже збиралася йти до палати провідати Юрка, коли хвіртка одчинилася і на веранду зайшов Олекса Петрович.

– Знову ви? – здивувався доктор Ландман. – Чому?

– У мене перша група. Візьміть у мене кров для хлопця.

– Як? У вас? Це дурниці! Ви впадете на роботі завтра ж.

– Ви помиляєтесь, докторе Ландман. Я вже другий тиждень працюю в інтернаті, тобто фізично нічого не роблю і споживаю хорошу їжу. Головне – в мене перша група. Візьміть мою кров і врятуйте хлопця. Це для мене вся втіха, – голос Олекси Петровича упав. Він схилив голову і дивився собі під ноги.

– Магдо, зроби аналіз на групу і на гемоглобін, – доктор Ландман пильно дивився на Олексу Петровича, наче прикидав: упаде вчитель чи не впаде?

– Ходімте, – звернулася Магда до Олекси Петрови-

ча і пішла вперед. Він слухняно пішов за нею, чомусь намагаючись ступати в її слід – нога в ногу. Це було важко зробити, бо кроки у Магди часті й маленькі, і Олекса Петрович сердився на себе, на те, що власні ноги його погано слухаються.

Аналізи вийшли непогані, і доктор Ландман повів Олексу Петровича у свій кабінет.

Наготувавши інструмент, Магда стягнула руку Юрського гумовим джгутом, доктор Ландман приготував шприц. Вени в Олексі Петровича виявилися товстими.

– Чудові вени, – похвалив доктор і схилився над рукою Юрського. – Цей хлопчик ваш родич? – спитав він, звичним рухом вганяючи голку у вену.

Олекса Петрович майже не відчув болю.

– Ні, – відповів він. – Ми з одного села, жили поруч. Хлопець зріс на моїх очах. А тепер лишився сам...

– Як ви себе почуваєте? – спитала Магда.

– Добре, – відповів Юрський, спостерігаючи, як доктор Ландман поволі тягнув шприцем з його вени кров. – У мене, – продовжував він розповідь, – не було своїх дітей. Все чужі й чужі в школі. А до цього звук, ну просто наче рідний він мені.

Доктор Ландман нарешті вийняв шприц, приклав до проколу вату в спирт і зігнув руку Юрського. Повернувшись до світла, він підняв шприц голкою вгору.

Кров проти лампи рубіново світилась.

– Запиши, Магдо, десять кубиків, – сказав він дочці.

– Ваше прізвище? – спитала Магда Олексу Петровича.

– Юрський, – відповів він.

Із шприца раптово вирвалася цівка крові. Не діставши стелі, вона впала на руки доктора і забруднила білосніжні рукави халата. Доктор Ландман повільно повернувся до Юрського і подивився на нього так, ніби вперше побачив або наче впізнавав і не міг пізнати.

– А як ви пишетесь? Через умляут чи через йот?

– Через йот, – відповів Олекса Петрович, немов школяр, підвівшись із стільця.

– А треба через умляут, – сердито сказав йому доктор, віддав шприц Магді і скинув халат. – До побачення, – кинув він Юрському. – Приходьте днів через три, може, ваша кров знадобиться ще. Хоча... – він махнув рукою і вийшов.

Олекса Петрович потоптався на місці і, попрощавшись із Магдою, вийшов і собі.

Дівчина сиділа якийсь час, думала, чому образився батько, і ніяк не могла придумати. Взагалі він на роботі нервує, може сердитись через дрібниці, але сьогодні нічого такого, що могло б його розсердити, не було.

Вона чула за стіною батькові кроки і все більше і більше дивувалась, що його так схвилювало. В такі

хвилини батько не любить, щоб його турбували, а їй так хотілося з ним поговорити. Проте йти до його кімнати вона не наважувалась.

Та ось кроки наблизилися до дверей і завмерли. Вона уявила, як батько стоїть перед дверима, пощипує брову і дивиться собі під ноги, або на ручку дверей, чи ще на якусь дрібницю.

Двері рипнули. Доктор зайшов і якийсь час ходив туди й сюди перед столом Магди. Нарешті спинився.

– Вже кілька ночей мене мучила одна думка. Прокинусь годині о п'ятій і ніяк не можу згадати прізвища під отим доносом на Муратова. Сьогодні оце згадав. Донос був підписаний Юрським, через йот. А треба через у-умляут, – розумієш?

– Так оцей старий виказав Муратова? – жахнулась Магда. – Батька оцього хлопця?

– А я знаю? – крикнув доктор. – Я на такі запитання не відповідаю! – він пішов до дверей, але на порозі зупинився. – Ти ще сумніваєшся?!

– А кров? Чому ж він кров свою віддає хлопцеві? Як можна не сумніватись?

Доктор вернувся до столу і, махнувши рукою, сів.

– Я теж сумніваюсь, – стомлено сказав він, – і нічого не розумію.

Олекса Петрович Юрський не зупинився ні перед чим, він робив усе, що тільки можна було, аби покинути табір та позбавитись його режиму, голодного і холодного існування, важкої роботи по розчищенню вулиць, завалених руїнами. Через кого тільки можна було, він слав листи перекладачеві розподільчої комісії Еріху, який був відповідальним працівником гестапо. Кілька разів ходив до нього особисто і просив поклопотатися перед кимсь вищим, комусь доповісти про нього, але Еріх його вигнав раз, вдруге, а потім сказав, щоб Олекса Петрович сам вибрав собі іншу роботу і більше не морочив йому голову.

«Яку роботу? Де? – думав старий, ідучи від Еріха. – Хіба в інтернаті? Ні, з табору треба вибиратися за будь-яку ціну».

Юрський вже давно думав про інтернат. Адже він вчитель, знає німецьку й російську мови – це єдина і найкраща для нього робота.

Прийшовши в інтернат та дізнавшись від фрейлен Бірке про хворобу Юрка, Олекса Петрович хотів з нею повести делікатну розмову, але Бірке одвернулась.

– Момент! – зупинив її Олекса Петрович і швидко за-

говорив німецькою мовою. Він метушився, тикав собі пальцем в груди, а потім пішов за фрейлен Бірке у двір і продовжував її переконувати в чомусь напівшепотом. Він насуплював брови, втягував голову в плечі і був схожий на актора, що грає страшну роль в дитячій п'єсі.

Бірке раптом підвела брови, розціпила зуби і вперше з ніг до голови оглянула Олексу Петровича.

– Натурально, доннерветтер, це дуже цікаво! – сказала вона і всміхнулась. – Гаразд, я поговорю з начальством, – пообіцяла вона на прощання й записала до свого блокнота номер табору і прізвище Юрського.

– До побачення, – фрейлен по-військовому клацнула закаблуками і пішла в двір.

– Так я прошу вас не забути! – крикнув їй услід Олекса Петрович.

Фрейлен Бірке хитнула головою.

А через кілька днів, коли табірники повернулися з роботи, до штуби⁵ з майстром Кернером зайшов перекладач-гестапівець Еріх.

– Юрський! – гукнув він. – До мене!

І коли розгублений Олекса Петрович підтюпцем підбіг, той швидко задав йому кілька запитань німецькою мовою і коротко наказав:

– Збирайся! І швидко!

⁵ Stube, die (нім.) – кімната.

Олекса Петрович зібрався миттю і, наспіх попрощавшись із сусідами, пішов за перекладачем. Гестапівець ішов попереду, засунувши руки в кишені, за ним, шкутильгаючи, поспішав Юрський у своїх дерев'яних шкарбанах, а позаду, акуратний, як завжди, йшов майстер Кернер, задумано пощипуючи вуса.

– Куди вони його повели? – стурбовано запитав сусід Юрського.

– В інтернат, може, – невпевнено мовив Борсуков.

– За віщо це старого?

– Куди це його?

Але ніхто нічого не міг сказати. Тимчасом Еріх замкнувся з Юрським у кабінеті начальника табору і довго про щось розмовляв, перш ніж написати йому рекомендаційного листа до начальника інтернату. Того ж вечора Олекса Петрович був на новому місці.

Юрко побачив його, вийшовши з клініки. Олекса Петрович був у новому костюмі з простенької тканини, в пристойних черевиках, гладенько виголений і причесаний.

– А я вже чекаю тебе, – радо сказав він Юркові, взяв його за руку і повів до трамвая.

Після повернення з клініки Юрко знову посварився з Осою. Трапилось все це після сніданку, коли лаштувалися йти на роботу (дітей водили на тютюнову фабрику набивати сигарети). Юрко ненароком наступив Осі на ногу, і мстивий Оса, знаючи, що слабкий після тифу Юрко не дасть йому на цей раз здачі, навідліг ударив його в обличчя. Від удару Юркові блискавки засвітилися в очах. Він закрити лице руками і схилився. Тоді Оса вдарив його ще раз по голові.

В цей час почулася команда «струнко», і Юрко, похитуючись, випростався. На правому фланзі, наче десь далеко-далеко, маячила постать начальника інтернату в жовтій формі із свастикою на рукаві. Він ішов понад строем і свердлов водянистими очима кожного учня.

Вийшовши насередину, він зупинився, надувся, мов півень перед тим, як заспівати (не вистачало тільки, щоб начальник ляснув себе по боках обома руками, як півень крилами), і гаркнув, викинувши руку вперед і вгору:

– Хайль Гітлер!

– Ха-айль! – недружно відповіли йому хлопчак, теж

викинувши руки.

У Юрка з розбитого обличчя текла кров, він затиснув носа й рота лівою рукою і так лишився стояти. І хоч на привітання він, як і всі, підняв праву руку, начальник примітив, що стояв він неправильно і навіть не крикнув «хайль».

Знявши окуляри, він довго придивлявся до Юрка, потім надів їх і спитав:

– Чий це вихованець?

– Мій, – сказав Олекса Петрович.

– О! Ваші вихованці не хочуть мене вітати? Чому? Ви їх не навчили?

Олекса Петрович щось хотів пояснити, але начальник гаркнув на нього так, що в шеренгах усі здригнулись.

– Навчіть його вітатися! Зараз же!

– У нього розбите обличчя.

– Я його не заставляв цього робити. Це мене не обходить. І потім, що за розмови? Візьміть його і підіть до мого кабінету. Ми там поговоримо з вами.

Про жорстокість начальника інтернату навіть Юрко встиг наслухатися немало розповідей. Кажуть, він б'є вихователів у себе в кабінеті за дрібниці. В доброму настрої він влаштовує бійки дітей в інтернаті і переможців преміює бутербродами. Сам він знає бокс і, розбираючи бійки, дає вказівки, куди краще бити, щоб

послати противника в нокаут, його прихильністю користувалися Оса та подібні до нього, що не так силою і сміливістю, як підступністю перемагали ровесників. Взагалі бійки в інтернаті не заборонялись. Навпаки, заборонялось скаржитись, якщо тебе поб'ють.

Олекса Петрович вів Юрка в кабінет начальника вперше. Він був схвильований і дорогою мовчав. У кабінеті він спитав, як усе це трапилось, і Юрко розповів йому про сутичку з Осою.

Начальник зайшов через півгодини, без потреби переклав на столі якісь папери і нарешті бликнув на Юрка, потім на Олексу Петровича.

– Я не потерплю такого... такого неподобства! – крикнув він. – Зараз же відшмагайте оце щеня і киньте в карцер.

– Він недавно з клініки, – спокійно сказав Олекса Петрович. – І потім... Йому розбили обличчя, він абсолютно не винен.

– Ага, ви смієте мені заперечувати? – тихо спитав начальник і ступив крок до Олекси Петровича. Темну нитяну рукавичку він натягнув сильніше, стиснув кулак.

Юрко завмер. «Зараз він уб'є Олексу Петровича», думав хлопець, дивлячись на широку, туго обтягнуту френчем спину начальника. Олекса Петрович здавався проти начальника школярем. Але в якусь невловиму мить, коли для удару було підведено вже руку, Олекса Петрович вихопив з кишені невеличкий пістолет і ткнув його начальника в груди.

– Ви не вдарите мене, – спокійно сказав він, – один рух – і ви мертві.

Хвилину в кабінеті панувала тиша. Блідий Олекса Петрович все ще тримав пістолет перед грудьми начальника.

– Ага, – сказав начальник, скидаючи свою рукавичку, – я забув... Вас прислав Еріх?

– Про це начальникові інтернату забувати не годиться, – сказав Олекса Петрович, ховаючи пістолет.

– Ну, добре, – махнув рукою начальник.

Розмови їхньої Юрко не розумів – говорили вони німецькою мовою, – але був страшенно здивований:

звідки взявся у Олекси Петровича пістолет? Ще більше його здивувала рішучість старого вчителя, і від цього випадку він ще більше став поважати Юрського.

5

Минуло кілька місяців. Юрко зовсім оклигав після хвороби. Він давно вже при звичаївся до солдатського режиму в інтернаті і з того часу, як перемиг Осу вдруге, став зовсім своїм серед хлопців. А що всі в інтернаті мали прізвиська, то його називали Шакалом.

Вдень звичайний казармений ритм, навчання й робота не давали дітям часу на роздуми; нікого ні на хвилину не лишали на самоті – в цьому був весь сенс інтернатської системи. Але ночами Юркові часто снівся вагон, обличчя хворої матері, батько перед столом комісії – і серце його починало щеміти.

Ні товариші по інтернату, ні Олекса Петрович не могли заглушити відчуття самотності, що завжди супроводжувало його. Все – від ранкової гімнастики, умивання по команді і жовтого, як плац, подвір'я, до казарменого ліжка, роботи на тютюновій фабриці і ненависних облич учителів – усе, все було чуже, нестерпне і важке, як камінь у дорозі.

Бували хвилини якогось особливого душевного стану, коли раптом, наче в дійсності, поставала перед очима рідна домівка, кам'яниста стежка під босою ногою, вперше нагріта весняним сонцем... Або літній полудень, море, ліниве й розморене спекою, біля хати милий мамин силует з піднятою догори рукою і рідний поклик: «Юро, йди їсти!»

А ти виходиш з моря і, захопивши штаненята, мчиш вибриком додому, а навкруги – стільки простору, сонця й вітру! І ні мурів, ні піщаного плацу – сама воля навколо тебе.

І страшно тепер подумати, що все це минуло назавжди і ніколи не вернеться, що не долине до твого слуху рідний мамин голос, що її вже нема на землі і що ти на все життя – один, один...

Дитинство! Ти найкраща і найсвітліша пора в житті! Світ ніколи не буває потім таким яскравим, таким таємничим і прекрасним. Яке б ти не було, для кожної людини ти – свято, сповнене сонцем, безтурботністю і тихою радістю від ненароком зловленого на собі закоханого погляду матері або батька. Так, ти найкраще і неповторне!

Але яке ж ти страшне, дитинство, без батьків, без рідного дому – в чужій Чужині! Як глибоко краються юні серця найменшою образою, як калічать їх несправедливість і жорстокість, як змушує страждати самот-

ність! Лише в нелюда не здригнеться серце, коли він дивиться на чужу дитину, що поневіряється без батьків. Дитяче вразливе серце зносить усе найтрагічніше: замість захисту і поради, на чужині дітей чекає палиця, замість матиного теплого слова – злий шепіт або лайка безсердечного вихователя. І черствіють дитячі душі, і ліплять з них, як з воску, все, що захочуть, підступні люди.

Ні, страшне ти, отаке безталанне дитинство! І краще б тебе не діждатися нікому...

Розділ четвертий

ХЕЛЛ КЕМПБЕЛ

1

Минуло чахла гамбурзьке літо, облетіло на подвір'ї інтернату листячко молодих кленів, і стало бридко дивитися на оцей мокрий чотирикутник, обнесений високим парканом.

На фабрику діти вже не ходили. Її розбили під час нічного нальоту англійці. Тепер взагалі часто бомбардують Гамбург – так що іноді доводиться цілі дні просиджувати в бункері.

Усі такі стривожені: і перехожі на вулицях, і вихователі в інтернаті, і самі діти. Принишкли, посерйознішали, наче ждуть, що ось-ось трапиться щось незвичайне. Похмурий ходив начальник інтернату. Він вже нікого не бив, мало кричав і помітно схуд. Лютувала одна фрейлен Бірке, але її вже не боялись так, як раніше.

Коли впав перший сніг, прийшов до них у неділю Борсуков. Очі в нього веселі, запорошена шапка на потилиці, а з обличчя він наче посвіжішав. Струшуючи

шапку, він весело й гучно говорить:

– Сніг... Хіба це сніг? На землю злітає сірим і тане одразу. От у нас у Сибіру сніг! Аж голубий!

А по очах видно, дяді Андрію хочеться не про сніг говорити, а про те, що світиться радістю на обличчі, що заставляє його тихо всміхатися.

– Розумієте, – повернувся Борсуков до Олекси Петровича, що надходив, – наші ж прорвалися за Віспою, пруть, аж дим іде.

– Я знаю, – байдуже сказав Олекса Петрович. – Вчора Шверін взяли – перше місто на німецькій землі.

– Як ви думаєте? До Берліна доскачуть?

– Зразу? Ні, мабуть...

– Так це вже наші близько? – блиснув очима й зубами Юрко.

– Ти тільки не базікай, – суворо наказав Юрський, – з товаришами там менше, а то нам обом голову відірвуть.

– Та я знаю...

– Ну ото ж гляди мені!

Після цієї розмови Юрко все частіше й частіше питав Олексу Петровича про події на фронті, але фронт зупинився на Одері і стояв до весни.

Погожого травневого ранку в інтернаті почули далеку канонаду. Юрко одразу ж розшукав Олексу Петровича, налетів на нього і видихнув:

– Наші стріляють!

Олекса Петрович, стривожений і блідий, посміхнувся, кивнув головою і одвернувся до розчиненого вікна.

– Та-а-ак! – протягнув він невесело. – Починається, Юрко, катавасія. Як би ми не потрапили... – він махнув рукою і пішов до начальника кабінету.

Юрко дивився йому вслід і не розумів: як це можна не радіти такому великому щастю? Як можна думати про якусь небезпеку потрапити кудись? Та нехай його, Юрка, поранять, хай що завгодно, аби тільки прийшли швидше наші! Юрко крутнувся на одній нозі і побіг у двір. Фрейлен Бірке, що трапилася йому назустріч, не зробила йому зауваження, хоч він і не привітався з нею.

«Ага, Бірка! Ага!» подумав Юрко і поскакав далі на одній нозі, оглядаючись на фрейлен, що тепер йшла, похнюпивши голову, і не диміла, як завжди, сигаретою.

Того ж дня, після роботи, знову прийшов Борсуков. Рухи його і то переіменились. Ходив він, широко ступаючи, поважно, говорив солідно і взагалі тримався так, наче тепер від нього залежала доля всього Гамбурга.

– Гримить, – замість привітання сказав Олекса Петрович.

– Гримить! – підморгнув йому Борсуков. – На вечір сильніше й сильніше.

– Я оце прийшов до вас, Олексо Петровичу, з про-

позицією. Справи такі, що вночі в Гамбургу будуть або наші або американці. А може, фронт зупиниться в місті, і ви з Юрком залишитесь у німців, а нас визволять. Щоб не розгубитися, приходьте до мене. Воно разом якось певніше. І потім – ми на східній околиці, а ви – на західній. А що як раптом і справді дійдуть наші до Гамбурга, зав'яжуть вуличні бої і фронт нас роз'єднає? Знову вас із Юрком десь поженуть.

– Гнати вже немає куди, із заходу союзники жмуть.

Юрко дивився на Олексу Петровича і думав: «Якщо відмовиться, сам піду в табір до дяді Андрія».

– Підемо? – спитав Олекса Петрович Юрка.

– Аякже! – вигукнув хлопець.

Але в той вечір вони не пішли, а другого дня на західній околиці Гамбурга з'явилися танки союзників.

2

Англійці та американці входили в Гамбург без бою. Пізнього ранку по вузьких, захаращених камінням вулицях посунули великі й незграбні коробки танків, бронеовиків. У відкритих «віллісах» та «доджах» сиділи рослі випещені солдати, одягнені в жовтуваті військові костюми, і як тільки колона проходила, на перехрестях

вулиць залишалися полісмени з масивними гумовими палицями.

Майор Браун – американський уповноважений в справах репатріації – прибув до інтернату в обідню пору. В розкриту браму беззвучно вкотився світлий відкритий лімузин, за рулем якого, поблискуючи очима і сніжно-білими зубами, сидів негр. Велетенського зросту, він закривав своїми плечима всю широчінь машини, і за його спиною майор Браун залишався непомітним. Поруч з майором сидів рожевоощокий білобрисий лейтенант Кроунті.

Не виходячи з машини, майор викликав начальника інтернату, вихователів і, поговоривши з ними кілька хвилин, поїхав, наказавши підтримувати в інтернаті строгий порядок.

І потекло життя так, наче ніхто й не приходив у Гамбург, наче й не зробилося в світі нічого. Той же жовтий чотирикутник подвір'я, ті ж самісінькі обличчя фрейлен Бірке і начальника, Олекси Петровича і Оси – все те ж самісіньке.

3

Містер Хелл Кемпбел прилетів до Гамбурга на

світанку спеціальним літаком. З майором Брауном він був знайомий з дитинства. Вони разом кінчали коледж, а потім і університет в Чікаго, і товстенький випещений Гіві Браун заздрив кмітливому Хеллу, який і в науці і в спорті завжди його випереджав. Це не завадило їм залишитись друзями і тепер, коли Хелл вже десяток років працював у бюро федеральної розвідки.

Того ранку він, влетівши до спальні свого друга, безцеремонно, не знявши дорожнього плаща, сів на його ліжко і довго розповідав Брауну про Чікаго. Згадали також своїх університетських друзів, поспівчували тим, хто тепер десь на Криті «пил кусає» або відправився в Атлантику годувати риб, і тільки після цього гість пішов до ванної.

Майор Браун знав, що Хелл заради звичайних візитів не їздить, і нараз пригадав усі свої дії на європейському континенті – чи не було якої помилки? Ні, він був чистий перед своїм урядом: сорок тисяч росіян, поляків, чехів успішно відновлюють три важливих оборонних заводи під його безпосереднім і вмілим керуванням! О-кей! Мйора Брауна зможуть похвалити в сенаті! Старий дружище Хелл, мабуть, допоможе йому підсилити свою репутацію. Але за чим він приїхав, цей тигр з лисячим носом?

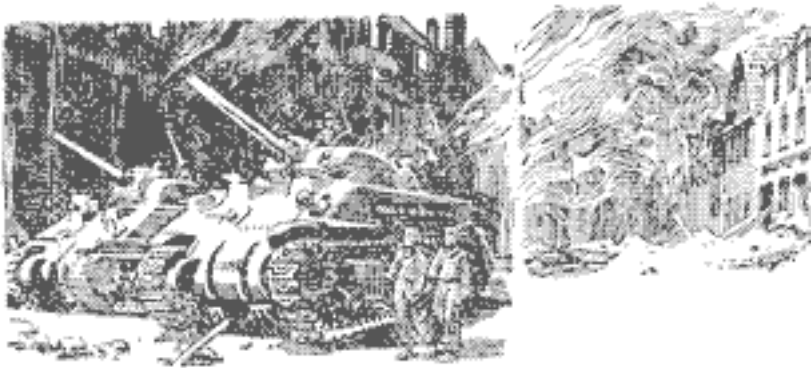
Вимившись і поголившись, Хелл одягнув шовкову смугасту піжаму і з портфелем у руці та сигарою в зу-

бах знову з'явився в спальні.

– Ол-райт, Гіві, ти мені зможеш дати ключ від свого кабінету? – з кривою посмішкою запитав він, закинувши ногу за ногу і притулившись до одвірка.

– Ну, звичайно! Хіба ми коли не довіряли один одному?

– Час міняється, Гіві, – Хелл стежив за щойно випущеним димом, – Європа зовсім перевернулась завдяки неспокійним російським хлопцям. Не знаю, чи були вони в тебе? – Він підняв високо брову і, не повертаючи голови, зиркнув на Брауна.

– Ні, що ти! Я зовсім з ними не зустрічався!

– Це достойні противники. Щоб з ними боротися, треба постійно думати, рішуче діяти і не спати до такої

пізньої пори, як це дозволяють собі деякі співробітники військової адміністрації. – Хелл посміхнувся і лягнув Брауна по спині. – Я, брат, вже й не пам'ятаю, коли спав отак, як ти.

– Ти, певне, успішно робиш гроші?

– Усі ми по змозі робимо гроші, кожен на свій лад. Ти начальствуєш над табором і спокійно собі спиш до дев'ятої години ранку, а я мушу винайти унікальний метод, щоб завербувати до нашої агентури самого Іллю Муром-ця – є, здається, такий герой у росіян? Мені сказали у Федеральному бюро, щоб я і в Штати не повертався, не виконавши цього завдання. Треба нам тут разом щось придумати, Гіві.

– Що ти придумаєш? Вони всі аж ревуть додому. Це важка штука – вербувати росіян.

– Нам би спільників серед них знайти, воно одразу стало б веселіше.

– Спільників... – майор Браун підвівся і сів. – Ти кажеш, спільників? – склавши руки рупором, він крикнув – Лейтенант Кроунті! До мене!

Лейтенант влетів до кімнати, виструнчився біля порога:

– Я слухаю!

– Кроунті, ви щось мені говорили про вчителя інтернату Юрського. Він обіцяв вам якісь послуги... Ану, привезіть його сюди!

– Слухаю, – лейтенант вийшов.

– А хто такий Юрський? – спитав Хелл.

– Вчитель з Росії. Та він ось зараз приїде, подивимось, що це за птиця, бо я його й сам не знаю.

– Мені просто дивно, який ти безтурботний, Гіві! –

Хелл пройшовся по кімнаті, ступаючи м'яко, наче найбільше стежив за тим, щоб не скрипнула мостина. – Ти – представник Сполучених Штатів, треба кожної хвилини пам'ятати це. Не просто Браун, не просто майор, а саме державний представник. Значить, ти мусиш все знати, ти повинен шукати людей, які б стали нам у пригоді, яких можна купити за гроші чи за що завгодно. А в тебе настрої такі, наче ти зібрався на Бродвей купувати собі капелюха. Ти подумай тільки: у нас стільки ворогів, нам якраз дуже важко спростувати авторитет росіян. Але ми мусимо це робити якими завгодно шляхами, якщо ми вважаємо себе за янкi. Проти нас виходять на демонстрації, в Скандінавії і в Англії, в Греції і в Італії, в Азії і навіть в Канаді нам кричать: «Янкi, додому!» І якби всі були отакі безтурботні, як ти, всі оці азіати, сканди, малайці – всі б від демонстрацій перейшли до чогось гіршого для нас. Не можна так, Гіві. Ти навіть тих, хто сам хоче працювати на нас, не знаєш. Через вашу вайлуватість я й змушений був лишити роботу в бюро і летіти сюди.

Майор Браун знав про роботу Хелла, знав, що ро-

бота ця приносить йому неабиякий зиск. Деякий час Хелл завідував навіть одним з відділів Федерального бюро розслідувань. Він організовував і керував агентурою ФБР на Балканах, він об'їздив увесь світ, оцей худорлявий, жиливий пройдисвіт, і сюди приїхав не даремно. Але питати Хелла, чого саме він прибув сюди, Браун не наважувався і тільки мовчки вислуховував його звинувачення.

– Носити погони майора і керувати табором ти зміг би, не маючи й університетської освіти, – продовжував Хелл сердито. – Ті часи, коли ми могли спокійно жити за об'ємистими кишнями батьків, давно минули. Зараз нас одділяє від них океан, а від росіян – Ельба, це варто пам'ятати! З твоїх табірників треба було підготувати своїх агентів. Особливо з росіян. Для цього тебе й тримали тут, в англійській зоні, я сподівався, що ти зробиш кар'єру, а ти тільки розтовстів ще більше. Ну, а раз я тебе рекомендував на цю посаду, то мене тепер і взяли за комір, мусив сам тепер їхати, щоб довести справу до кінця.

Розділ п'ятий

ВКРАДЕНИЙ ІНТЕРНАТ

1

Юрський турбувався. Світ хитався, земля пливла з-під ніг, і він мусив діяти негайно. Десятки років таємної роботи в Радянській Росії, коли ризикуєш життям щодня і, щохвилини, лишились десь далеко й безслідно, наче то й не він їх пережив. Про нього навіть забули, наче то не він переховував зброю і рації закинутих у Росію шпигунів, наче не він збирав таємні військові відомості і пересилав їх куди слід, наче не він помагав влаштуватись на тій землі людям, що з'являлися ночами у його тиху хатину і йшли в морок назавжди. Він працював і ризикував життям для когось, кого навіть і не знав, а на старість його кинули в табір, як кидають у будку стару собаку, щоб везти на шкуродерню. Їхав з Росії сюди, ждав винагороди, забезпеченого, багатого життя, а одержав дерев'яні шкарбани, смердючу роботу і бурду з брукви. Це ж добре, що вдалося перейти на роботу в інтернат.

Але як же далі бути? Колишні його шефи самі все втратили і позабивалися в нори, тепер тут хазяї – американці. Треба було діяти негайно, щоб часом не прихопили росіяни та не вивезли знову до себе – тоді кінець. І він при першій же нагоді розповів про себе лейтенанту Кроунті.

– Якщо я буду потрібний, розраховуйте на мої послуги, – сказав він американцеві.

І Кроунті мовчки подивився на нього, наче прицінювався, потім пішов до дверей.

– Добре, – сказав він, не обернувшись. – Я думаю, що ви... може, знадобитесь.

І от сьогодні Кроунті приїхав за ним.

Хелл без ніякого вступу одразу спитав Юрського, які в нього є пропозиції.

– Я говорив про це лейтенанту Кроунті, але він поставився скептично до моєї думки.

Лейтенант Кроунті всміхався і курив сигарету.

– Як? – здивовано розкрив рота Браун. – Чому скептично?

Хелл кошачою ходою перебіг кімнату, одчинив двері і виглянув у коридор. Потім замкнув двері на ключ і підійшов до Юрського.

– Нам треба завербувати більше росіян, – сказав він йому. – Ви мусите нам допомогти. Якими завгодно шляхами.

– Шляхів не так-то багато. До вас підуть тільки ті, кому не можна повертатись у Росію. Інших – немає змоги завербувати. Я знаю, повірте мені. Я їхав з ними, я жив з ними в таборі цілий місяць, мало не пропав...

– Чого ж ви потрапили туди? – засміявся Хелл.

– Загубився... Та й кому я був потрібен? Не до мене було моїм хазяям.

– А тепер ви матимете добру роботу і солідних хазяїв. Давайте порадимось, що нам робити і як робити. Росіяни мені потрібні до зарізу! Я того й із Штатів прилетів. Давайте діяти – і негайно!

– Російському командуванню відомо про наш табір? – запитав Юрський.

– Відомо, – хитнув головою майор Браун. – Через кілька днів вони прийдуть за своїми.

– Ну, от і все, – розвів руками Юрський.

– Все, – погодився Хелл.

– А в мене є інший план.

– Який? – аж схопився Хелл.

– Який там план, – підвів голову Браун. – Ніякі плани не допоможуть.

– Але що за план, хай вам чорт! – стукнув кулаком по столу Хелл. – Утрить Браунові носа, і ви станете багачем.

– Треба викрасти з дитячого інтернату всіх російських дітей.

– На біса мені немовлята! – обурився Хелл. – Що я, нянька? Дурницю ви вигадали.

– Ні, це не дурниця, – спокійно сказав Юрський.

– Це не дурниці, – підвівся Браун, – хлопчикам по 12–15 років. З них можна зробити за кілька років що завгодно.

– Ага... Це ідея! Головне перед Федеральним бюро... – Хелл різко повернувся до Юрського. – Скільки там цих немовлят?

– Усіх чоловік двісті. А росіян – сорок вісім.

– У таборі про це хто-небудь знає?

– Знає один Борсуков. Він був у мене не раз.

– Ага. Ну, добре.

– Одна умова, – сказав Юрський.

– Яка умова?

– В інтернаті є один хлопець. Він залишається при мені. Я його усиновлю.

– Про це потім, – відмахнувся Хелл і одійшов до вікна. – Десяток студебеккерів – і через двадцять годин вони будуть в Альпах.

– Ви хочете вкрасти весь інтернат? – догадався Юрський.

– Але хто дозволить? – спитав Браун.

– У мене повноваження сенату, Гіві, – посміхнувся Хелл. – Треба діяти!

У цей час різко задзвенів телефон. Браун зняв труб-

ку, послухав і розгублено опустив її на стіл.

– Російський представник прибув до Гамбурга в питаннях репатріації, – сказав він понуро. – Зараз виїжджає сюди до нас.

Хелл зірвався з місця, вибіг з кабінету, а за хвилину повернувся одягнений в спортивний костюм і сірий плащ.

– Машину, швидко! Гіві, ти зустрічай гостей, ви з Кроунті їдьте в інтернат, – сказав він Юрському. – Щоб через годину-дві інтернат був у дорозі! А я сховаю далі отого Борсукова, щоб замести сліди.

За хвилину відкрита машина вискочила на широку автостраду і помчала до міста.

2

Увесь час, відколи прийшли в Гамбург американці, Юрко перебував у такому стані, наче його примусили сидіти на вокзалі й чекати поїзда, який прийде невідомо коли. Дні здавалися довгими, ніщо вже його не цікавило, і тільки думка про те, що от-от мають приїхати радянські представники і повезти додому, не залишала його й на хвилину й не давала спокою.

І в таборі, і в інтернаті про це тільки й розмов. Ін-

коли, тиняючись по подвір'ю, він починав непокоїтись від думки, що в табір уже приїхали радянські офіцери, всі вже зібралися, і Борсуков теж зібрався, а за Юрка в цій метушливій радості він забув або не має часу заїхати за ним і він, Юрко, зостанеться тут невідомо на який час і буде вже зовсім самотнім.

Останнім часом Олекса Петрович часто їздив до табору, а то і в інші місця. І його тепер ніхто не питає, куди він їде. Після того випадку, що стався в кабінеті начальника інтернату, Олекси Петровича боялася навіть фрейлен Бірке, а через те й до Юрка вона ставилась поблажливо. Взагалі в інтернаті всі припинили бити вихованців перестали. Стало якось тихо, наче всі чекали чогось незвичайного.

У той день, коли Олексу Петровича повезли в світлому відкритому лімузині, Юрко перед вечором грав з товаришами на подвір'ї у волейбол. Хлопці захопилися грою і не звернули уваги на те, що за парканом ревіли й ревіли машини, і лише коли брама широко розчинилася і в неї вїхали, ламаючи молоді кленочки, мнучи квіти на клумбах і заволікаючи подвір'я сизою пеленою бензинового диму, з десяток потужних студебеккерів, лише тоді хлопчак припинили гру. Один горбатий студебеккер накотився з ходу на м'яч і, роздавивши його, оглушив хлопців пострілом. Другий викотився на волейбольну площадку і тупим своїм нагну-

тим капотом підібрав сітку до кабіни, і вона луснула, як струна на гітарі. У дворі враз стало тісно від машин і від людей, і коли вслід за останньою машиною закрили браму, Юркові стало важко дихати од цієї тісноти, од духоти, що йшла від гарячих моторів, і од пилу й диму, знятих машинами.

Замелькали між машинами американські солдати, забігали вихователі, і в раптовій тиші, що наступила після останнього заглушеного мотора, Юрко виразно почув, як кипить у радіаторі найближчого студебеккера вода. Шофер, відкривши капот, копався в моторі, стоячи на крилі, а по подвір'ю, що стало раптом маленьким і тісним, гасав начальник.

– По кімнатах! Швидко!

Юрко вбіг у свою кімнату розгублений і тут побачив Олексу Петровича поряд з білобрисим лейтенантом, який приїжджав тоді з американським майором. Лейтенант спокійно курил, і Юрко здивувався, як можна отак курити, наче нічого й не сталося, коли в двір наїхало стільки машин, коли виламано всі деревця й витоптано гумовими шинами всі клумби.

– Ага, ось і ти, – сказав Олекса Петрович. – Збирайся, зараз поїдемо.

– Куди? – спитав Юрко.

– На кудикине поле. – Олекса Петрович насупився. – Забирай свій одяг і швиденько в машину!

– Він поїде з нами, – сказав лейтенант. – Це ж ваш підшефний? – спитав він з усмішкою Юрського і подивився на годинник. – Закінчуйте! Брати треба найнеобхідніше. Решту забере потім, другим рейсом. Де начальник?

Начальник виріс перед ним.

– Я тут, містере лейтенант.

– Весь персонал на місці?

– Весь. Ми ждемо наказу, і всі як один...

– Годі! – обірвав його лейтенант. – Садовить дітей на машини і – хутко! – Повернувшись до Олекси Петровича, він кинув – Ходімте! – і першим рушив до виходу.

Машина лейтенанта стояла біля самісіньких воріт. Юркові відкрили дверцята, він заліз на м'яке заднє сидіння і забився в куток, чекаючи, що Олекса Петрович сяде з ним поряд. Але ні лейтенант, ні Олекса Петрович не сіли. Гримнувши дверцятами, Юрка зачинили в машині, наче в карцері, а самі кинулись допомагати вихователям та шоферам. На грузовики летіли ковдри, дитячі палътечка, а самих дітей хапали на бігу і кидали слідом за ковдрами, наче лантухи з борошном. Все робилося швидко, метушливо, немов на пожежі. Раз у раз чулися окрики лейтенанта і начальника інтернату:

– Швидше, ну!

– Але швидко, швидко!

І Юркові пригадалося, як їх виганяли німці з хати в степ. А ще пригадалося, як восени, збираючись до міста, мама ловила курчат-одноліток, щоб повезти на базар. Юркові ровесники серед величезних автомашин здавалися дуже малими, і солдати вкидали їх в кузови через борти так само легко, як колись мама кидала в клітку на возі курей.

Доки одних вкидали в машини, інші вихованці інтернату товпилися біля важкого колеса студебеккера, що наїхало на молоденький кленок і не зломило, а тільки нагнуло його. Чубатою своєю верхівкою сягаючи до верхнього зрізу борту, нахилене деревце так жалібно малювалося на фоні темного й грубого грузовика, що хлопчики, змовившись, дружно налягли на гумову брилу колеса, намагаючись відкотити машину й врятувати деревце. Але їм не вдалося зрушити грузовик і на сантиметр, він був загальмований. Зухвалих хлоп'ят повкидали в цей-таки грузовик, і деревце лишилось похиленим.

Про Юрка забули. Він сидів, сповнений жалю до цього кленочка, оглушений метушнею, дивився на все й думав: ніщо й ніхто не врятує оце деревце, нікому немає до нього діла. Всі поспішають. А навіщо так поспішати? Чого так нервує цей білобрисий лейтенант? Наче от-от хтось має приїхати, і тоді не вдасться лейтенантові закінчити оцю докучливу й дуже термінову

справу.

У дворі вже були сутінки. Високий мур кидав на подвір'я довжелезну синювату тінь. Вона сягала до половини протилежного муру, верхня частина якого сліпуче біліла, бо на ній спочивало останнє проміння сонця. Від диму й пилу, від оцієї тіні й тісноти, що створювалася машинами, людьми й парканом, подвір'я здавалось задушливим і темним, а розчинена навстіж хвіртка наче кликала Юрка: «Іди сюди! Покинь оцей інтернат, оцю метушню, навіщо вони тобі?» І дивний неспокій охопив хлопця. Справді, куди їх усіх повезуть? І чому це так раптом? Може, в табір приїхали радянські представники, а інтернат їм не хочуть віддавати, хочуть сховати? Так, так! Інакше не поспішав би і не нервував так цей лейтенант, не зчинився б отакий бешкет, отака метушня. Оцими великими потужними машинами їх можуть завезти дуже далеко, і туди ніколи не приїдуть радянські представники. А в таборі, може, теж вантажаться люди, тільки в радянські машини, і, може, сьогодні ж дядя Андрій Борсуков поїде додому.

Юрко не зводить очей з розчиненої хвіртки і, захопившись за нікельовану ручку дверцят, торсає її, крутить вгору і вниз, але відкрити дверцята не може. Нарешті, коли він, зібравши всі сили, натиснув ручку вниз, двері хряпнули й відчинились, так що Юрко від несподіван-

ки вивалився з машини. Підхопившись на ноги, він шмигнув у хвіртку і щодуху помчав вулицею до трамвайної зупинки.

3

Коли він приїхав до табору, там було тихо. Не ревіли, як він сподівався, машини, не метушилися люди. На прохідній, як і раніше, стояв вахман⁶ з рушницею, а в дворі було порожньо й темно. На Юрка вахман вирячив здивовані напівсонні очі й позіхнув. Закінчивши довге позіхання, він спитав Юрка:

– Чого вештаєшся? Вечір уже скоро.

– Я до дяді Андрія прийшов.

– До якого дяді Андрія?

– До Борсукова.

– У якій він штабі?

– Я не знаю.

– Майстер Кернер у них начальником?

– Не знаю.

– А чого ж прийшов, як не знаєш? – вахман зняв трубку внутрішнього телефону і подув у неї раз, вдру-

⁶ Wachmann, der (нім.) – поліцейський.

ге. В цей час він дивився на Юрка так, наче хотів зараз спитати, скільки коштує його блуза, – уважно, невідривно й суворо. Нарешті в трубці щось затріщало, навіть Юрко почув. Але вахман не почув, мабуть, бо, ще більше вирячившись, гукнув у трубку:

– Га? – і, підждавши, доки тріск закінчиться, він зігнувся, наче стверджував щось. – Ага! Мені там Борсукова... Тут ось хлопчик прийшов.

Трубка знову затріщала, і знову вахман гукав кілька разів у неї своє «га?», а тоді повісив трубку. Заметушився, перевірів гвинтівку, поправив пояс і виштовхав Юрка з прохідної.

– Іди, йди собі, – говорив він. – Немає твого Борсукова, заарештували його. Ой, тут таке було, що... Тікай, а то й тобі й мені влетить.

Вражений цією несподіванкою, Юрко поплентався геть від табору і вже в трамваї, забившись у куток, стояв і думав, за що ж це заарештували дядю Андрія. Чи знав про це Олекса Петрович? І якщо знав, то чому він не сказав про це Юркові? Ні, мабуть, не знав.

– Білет! – над самим його вухом крикнула кондукторка.

– У мене немає грошей, – несміливо сказав Юрко.

– А чого ти сідав у трамвай? – злилась кондукторка, тягнучись до шнура, щоб подати сигнал, і не дістаючи його. – Чого сідав, га? – допитувалася вона, грізно на-

суплюючи брови.

– Переміщений я, – сказав Юрко, – у мене грошей це буває.

– Це мене не стосується, – кондукторка зупинила трамвай. – Злазь!

– Облиш, – тихо сказав їй робітник у спецівці. – Я заплачу за нього, тримай, – і він подав їй сірі пфеніги.

Ображений не знати на кого, їхав Юрко на площа-дці для переміщених і дивився у вікно. На потрібній зупинці він зійшов, але сідати на другий трамвай не зважився, а пішов пішки понад трамвайною колією, щоб не заблудитись.

Юрко прийшов до інтернату, коли вже смеркло. Він сподівався, що тут хтось залишився, і дуже здивувався, побачивши браму, відкриту навстіж, темряву у вікнах будинків. Він спинився у воротах, неначе вперше потрапив сюди. Відчинені двері в будинку темніли, а на подвір'ї виднілись поламані дерева, білили шматки паперу, а поміж ними чорно світилися плями машинного масла. Недалеко Юрко примітив і чубатого клена, якого хотіли врятувати хлопчачи, і підійшов до нього. Зламаний біля кореня, він білів на асфальті зідраною корою. Очевидно, його переїхали переднім колесом, коли студебеккер заднім ходом виїжджав з подвір'я, а потім по ньому пройшли й інші машини – м'яли й рвали його верхівку брудним мазутом диферів, вкачували

в пил – і лишили посеред двору, як нікчемного каліку. Юрко дивився на це згублене молоде дерево й відчував жаль до нього. Підняв і поставив кленочка, але жилавий стовбур потріскався на місці злому в поздовжні стрічки і триматися не міг. Та й нічого було вже тримати, бо красиве раніше дерево зараз було схоже на брудну мітлу. Юрко, підтримуючи однією рукою деревце, постояв, подумав, що ж робити далі, і, обережно опустивши його знову на запилений асфальт, пішов до воріт: його лякала оця порожнеча за високими стінами інтернату, і він сподівався, що, може, хтось прийде-таки сюди.

Вулиця була порожня, але освітлена ліхтарями, і тут Юрко відчув себе сміливіше. Він сів на лаві біля воріт, все ще не знаючи, що ж його робити далі. Так минуло з годину, а може, й більше. Ніде нікого. Хотілося спати, та й нічна вогкість проймала до кісток. Хлопець часто позирав на будинок, але його лякали розчинені двері. Нарешті, зважившись, він перебіг подвір'я, вскочив у коридор, звідти у кімнату, де жив з товаришами. На ліжках все було на місці, крім ковдр. Юрко стягнув простирало з однієї, з другої постелі, поклав подушку, скинув черевики і ліг, уклавшись з головою. «Пересплю, а там видно буде», подумав він, засипаючи.

Про Юрка згадали, як тільки посадка закінчилася і лейтенант Кроунті та Олекса Петрович сіли в машину. Юрський сполошився і вискочив, щоб пошукати хлопця, але лейтенант Кроунті, висунувшись червоним обличчям з машини, гаркнув:

– Назад! Я мушу вивезти колону з міста негайно! Сідайте!

– Та треба ж його знайти.

– Він, мабуть, поліз у кузов. Сідайте, хай вам чорт! Зараз же сідайте!

Студебеккери ревли, сповнюючи подвір'я синім димом, чулися перегуки шоферів, машини, вирулюючи, наїжджали одна на одну. Все це створювало страшенну нетерплячку, било лейтенанта Кроунті по нервах, вимагало простору. Як завжди в метушні, в останню хвилину нікому було відчинити браму, і лейтенант зробив це сам. Він з такою силою штовхнув її важкі половинки, наче хотів розбити об мур.

Нарешті виїхали. За вертлявим «джиппом» Кроунті посунули важкі студебеккери. Вони наповнили вузькі вулиці передмістя ревом і димом і, вихопившись за місто, покотилися широкою і темною автострадою,

все набираючи швидкості. Котились вони повз невеличкі акуратні села, повз виметені ліси, і оці великі машини схожі були на злодіїв, що пограбували когось у місті і тепер намагаються втекти. До самого заходу сонця стрілки спідометрів «джиппа» і студебеккерів не показували нижче вісімдесяти миль.

Уже в сутінки за якимсь переліском Кроунті наказав зупинитись.

– Підіть, – сказав він Олексі Петровичу, – знайте, чи немає того шпінгалета на якійсь машині. Та швидко!

Розшуки нічого не дали, і Олекса Петрович повернувся з винуватим і похнюпленим обличчям.

– Його немає? – грізно спитав Кроунті. – Цей хлопчисько зіпсує нам усю гру. Ви чуєте, що я кажу? Якщо він потрапить до росіян, то з нього знаєте, який буде свідок? Проти нас цілий процес розпочнеться, і чорта лисого врятує нас Хелл і навіть саме Федеральне бюро.

– Що ж робити? – розгублено спитав Олекса Петрович.

– Ви ще мене питаєте! – крикнув Кроунті. – Ви повинні зараз же придумати вихід. Куди він міг податися? В табір?

– В табір, – покійно відповів Олекса Петрович.

– Сідайте в машину, – наказав Кроунті, а сам підбіг до переднього грузовика, що стояв тут же, підпираючи

«джиппа» своїм буфером, і, подавши шоферові карту, сказав:

– Отут зупинитесь, нагодуєте хлопчаків і подождете нас. На світанку ми вас доженемо.

Потім він сів у свою машину, трахнув дверцятами.

– Поїхали назад! – наказав він шоферові.

Пізньої ночі в'їхали вони в Гамбург. Біля прохідної трудового табору лейтенанту сказали, що звечора приходив хлопчак до Борсукова, але його прогнали, бо Борсуков уже був заарештований.

– Це при вас він приходив? – спитав Кроунті вахмана.

– При мені, – ствердив той.

– Йолоп! Навіщо ви його відпустили? – лейтенант ударив рукавичками себе по долоні і з ненавистю й огидою глянув у квадратне обличчя вахмана. – Ух, і йолопи! – гаркнув він востаннє і вискочив з прохідної.

Олекса Петрович ледве встигав за ним.

– В інтернат! – наказав Кроунті шоферові і закурив.

Не встиг він викурити сигарету, як «джипп» влетів у двір і зупинився під самісінькою стіною, здивовано світячи на неї фарами.

– Шукайте його тут, – наказав він Юрському. І до шофера: – Ви теж ідіть шукати.

За кілька хвилин, розшукавши Юрка під купою простирал, Олекса Петрович поторсав його за плече, з

силою підняв з ліжка і дав хлопцеві ляпаса:

– Ах ти щеня! Ставити мене під удар!

Від цієї несподіванки Юрко нарешті прокинувся, зіскочив з ліжка, і Юрський з допомогою шофера поволик його в машину. Лейтенант Кроунті вже спав. На запитання шофера, куди їхати, він пробурмотів:

– Доганяйте колону! – і, забившись в куток, заснув знову.

5

По широкій автостраді, що лягла від Гамбурга до Альп, летить у гори автоколона. В машинах сидять дванадцятирічні діти, стомлені цілодобовою їздою. Обличчя видовжені, суворі, як у дорослих. Їх везуть і везуть – далі від Гамбурга і далі від рідної землі. І немає тепер надії на те, що колись інтернатський режим скінчиться, немає надії повернутись у сім'ю, побачити мамину усмішку, тому й витає над колоною невидимий сум.

«І куди оце тільки везуть вас, мої малі й милі? – співає над вухом вітер. – Що вас чекає в майбутньому? Казарми і грубість, холод і бездушність, чужина і невблаганність – віднині й назавжди ввійдуть у ваше життя

і калічитимуть ваші юні душі...» І ще про щось висви-
стував вітер, – та хіба все почуєш?

А попереду встають сині Альпи, обіймають небо й
землю, наче хочуть перепинити машини з дітьми, на-
че ловлять їх, розметавши по горизонту шапкасті свої
відроги.

Альпи, Альпи! Засніжені гори! Чи дасте ви справж-
ній притулок оцим безпритульним дітям, щастя яких
покрали бездушні люди? Чи огорнете ви їх своєю
чарівною красою, оспіваною в піснях і віршах? Чи зі-
грієте хоч нею оці самотні покалічені душі?

Та тільки де вам узяти тепла, прославлені гори,
коли навіть у найбільшу спеку ви самі неспроможні
звільнитись од вічних снігів. Одягли їх на свої далекі
верхи і хмуритесь над світом – суворі дідугани в білих
шапках...

Ех, гори, гори! Хоч би ви були кращі від людей, які
вкрали у цих дітей дитинство, наче вони самі ніколи не
були дітьми... Будьте ж ви Альпами, гори, дайте цим
дітям притулок та напійте їх на все життя своєю кра-
сою. І тоді вони будуть справжніми людьми, бо краса
не дасть людині скалічити свою душу навіть в юні ро-
ки.

Розділ шостий

ЛЮДИНА ЛЮДИНІ – ВОВК

1

Худий сивіючий німець у добре випрасуваному костюмі ходить по класу і стомлено, може, в тисячний раз на своєму віку повторює:

– Людина – борець. Кожен із смертних досягає на світі того, що він здатен вибороти в інших. У філософії були різні течії, на землі було багато соціально-економічних формацій, але завжди непорушним лишався закон: людина людині – вовк. Сильним належить життя з усіма його благами, сильним належить майбутнє. Великі філософи Ніцше і Шопенгауер відкриють вам багато істин буття, але це буде потім. Зараз ви повинні засвоїти один непорушний закон: хочеш бути людиною, хочеш користуватися благами не з милості інших, а заслужено – будь сильним, будь умілим, будь сміливим. Вам випала нелегка доля – жити й формуватися без батьків. Тому кожен ваш крок, кожен день вашого життя повинен іти на те, щоб ви ставали спритнішими

й сильнішими сьогодні, ніж учора. Для цього ми з вами маємо всі умови.

Умови тут справді були чудові. Їх годували, як в санаторії, забезпечували хорошим одягом, інвентарем і тренерами. Це була правда. Одного тільки не розумів Юрко: цього німця лейтенант Кроунті відрекомендував як доктора філософії, але все, про що він говорить, здається таким дивним і безглуздим, що Юрко починає сумніватися, чи немає тут якогось шахрайства. Всі оці його думки такі дикі, вони так не в'яжуться з тим, чому Юрка вчили в рідній школі, в сім'ї і на селі, що йому хочеться затупати ногами, закласти в рот пальці й оглушливо засвистіти або зробити щось подібне – тільки б не чути оцього гугнявого голосу, оцих слів, у які доктор філософії, певне, сам не вірить.

За розчиненими вікнами – світ, залитий сонцем, вкритий альпійськими луками, облямований лісами і горами, а тут оця худа постать мотається по класу і довбе, наче дятел: «Людина людині – вовк».

І так день за днем, день за днем, аж доки Юрко вже перестає сердитись, доки він разом із товаришами не починає заслухуватись. І помалу в оцьому впертому бурмотінні він ловить щось дрібненьке, але переконливе: то доктор філософії приведе якийсь приклад з їхнього життя, то звичайну бійку двох хлопчаків розкладе на елементи, покаже причини її, наслідки, і Юр-

ко починає непомітно для себе вірити йому.

Після таких уроків Юрко погано спав ночами. Доводилося все переоцінювати, все здавалося в світі нетривким, чужим і незрозумілим. Так ніби йшов, ішов по дорозі, і вона була тверда, а оглянувся – нема ніякої дороги, все заметено кучугурами снігу. Доктор філософії таки замітав усі шляхи і стежинки недовгого Юркового життя, і він починав ненавидіти цього педантичного доктора з його сірим обличчям, старанно випрасуваним костюмом і монотонним гугнявим голосом. Але в юній Юрковій голові мало було знань, не знаходилося доводів, щоб серйозно заперечити доктору, а ті крихітки, які народжувалися під час нічних роздумів, рушилися після нових доказів доктора на наступних уроках.

Нарешті після довгих вагань Юрко запитав доктора:
– Про колективізм ви будете говорити?

Доктор помовчав, посміхнувся поблажливо й настільки, наскільки це було пристойним, і підійшов до Юрка.

– Колективізм, – сказав він улесливо, – це вигадки комуністів. Сили колективу, робота і її наслідки завжди належать сильнішим. Навіть невелика група людей обов'язково виділить із свого середовища когось розумнішого, сильнішого, хто підкорить собі оцей самий колектив і змушуватиме його робити те, що йому

буде потрібно. – Доктор навіть руку поклав на Юркове плече і непомітно для себе натискував на нього, наче хотів придавити Юрка до лави, щоб він замовк.

Але Юрко скинув із свого плеча його холодну руку й сказав:

– Це неправда! Ви взагалі не правду говорите, а все навпаки.

– Як-то навпаки? – спокійно спитав доктор. – Ти просто не все ще розумієш, хлопче. Мине деякий час, і все стане ясно. От за ці кілька днів я, спостерігаючи ваш колектив, роблю висновок, що Оса і ти якось виділяєтеся з-поміж інших. Але тому, що не хочете поступитися один одному, – бо ні ти, ні Оса не маєте поки переваги, – тому ви й ворогуєте. Це абсолютно закономірно, і бійки ваші скінчаться тоді, коли хтось один з вас стане сильнішим. Обов'язково один! Бо навіть удвох люди не можуть беззастережно ділитися славою, першістю й іншим.

– Б'ємося ми тому, що дурні, – сказав Юрко і перший зареготав. За ним зареготали всі і навіть доктор.

– А все ж, – сміючись сказав він, – все ж ти, Шакале, не поступишся Осі.

– От візьму і поступлюсь, – сказав Юрко.

– Не втримаєшся, – запевнив його доктор, – бо ти не слабший, ти скоро будеш сильнішим за нього.

– Це ми ще побачимо, – похмуро сказав Оса.

Юрко, глянувши на його нахабне обличчя, відчув, що ніколи не поступиться, не згодиться потурати Осі. Чим далі, тим більше сумнівів викликав доктор у Юрковій душі своїми бесідами. І чим далі, він пильніше придивлявся до хлопця. Стежачи за тренуванням, доктор ніби ненароком кидав Юркові зауваження, а одного разу, позіхнувши, сказав з нудьгою:

– Ти, Шакале, лінуєшся чи що? Ти повинен в спорті бути першим. Подивись, які в тебе плечі, ноги, зріст. А ти так... – доктор зневажливо махнув рукою і відійшов, а Юрко пильніше почав придивлятися до себе, до товаришів і помітив, що в нього й справді плечі ширші, ноги міцніші, ніж у інших.

Минали місяці, роки, Юрко ріс і розвивався на альпійських луках в сильного, дужого юнака. Він краще за інших грав у теніс, був чемпіоном коледжу по боксу, швидко бігав. Але Оса стрибав вище за нього, і тут Юрко нічого не міг вдіяти.

Якось на прогулянці в горах доктор покликав його і якийсь час ішов поряд, оповідаючи про різні історії, зв'язані з Альпами, а тоді враз спитав:

– Ти вважаєш нормальним, що Оса стрибає вище за тебе?

Юрко помовчав, допитливо глянув на доктора.

– Він краще за мене стрибає тому, що на два сантиметри вищий за мене. І техніка в нього краща.

– І ти це вважаєш нормальним? – доктор спинився і здвигнув плечима. – Немає в тебе справжньої гордості, Шакале. У тебе є дані для того, щоб бути неперевершеним. Чуєш? Неперевершеним у всьому! – і доктор пішов швидше, наздоганяючи колону.

В юності люди самолюбиві. Юркові чулася правда в цих словах доктора філософії, і хоч на його уроках він бував неухважним, хоч іноді сперечався з ним і не хотів сприймати його теорії, заважаючи й іншим, того ж дня під час відпочинку, коли весь табір спав, спорожнівши й завмерши на дві години, доктор філософії побачив Муратова біля ями для стрибків. Хлопець став до перекладини зліва, потім справа, розганявся і, зачепившись, падав сторчака в пісок, але, посидівши та оклигавши, знову брав розгін і стрибав.

– Тепер ти мій, голубчику, – доктор задоволено усміхнувся і пішов спати.

2

Зранку йшли в Альпи. Тут, на далеких гірських перевалах, не буває людей. Тиша така, якої в місті або в селі не буває навіть глибокої ночі. Ліси дримають під сонцем, дерева ловлять його проміння своїм сокови-

тим листям і мовчать. Мовчать і гори, підставляючи сонцю свої засніжені хребти, гриючи їх на цілий рік. Задушливо пахнуть альпійські квіти. Вітер і не дихне, він не здуває з гір ці чудесні пахощі, не несе їх людям в далекі оселі, і пахощі настоюються, як добре багаторічне вино. Ними тут пахнуть і каміння, і стовбури дерев, і навіть гола земля. Та що там говорити, навіть компас на Юрковій руці, коли схилишся над ним, теж пахне квітами.

Жарко, парко в лісі, сонце вже звертає з обіду, а вони все йдуть лісом, продираються крізь хащі, перепливають неширокі, але глибокі ручаї з крижаною водою з гір, здираються на скелі, що раптом виникають серед дерев, як привиди, йдуть, не обминаючи перешкод, так, як прокладено маршрут на карті. Десь в якійсь невидимій точці цього маршруту вони мають зустрітись з другою групою, що, завезена вчора машинами кудись далеко, йде їм назустріч.

Тихо-тихо... Навіть пташки не співають. Вони беззвучно перепурхують з гілки на гілку і свердлять хлопців рухливими бусинками очей.

Доктор філософії йде попереду, повертається до них час від часу спітнілим обличчям і кидає одне слово:

– Швидше!

Він іде без карти. У нього на руці лише компас, але

Йдуть вони точнісінько так, як намічалось. Ось на дванадцятому кілометрі маршруту невеличка гірська річка. Ставлячи завдання, доктор говорив, що вони повинні вийти на неї саме там, де впало дерево, утворивши гіллястий місток через річку. Так воно і є: вийшли метрів за двадцять лівіше. Це була дрібниця: за дванадцять кілометрів відхилитися на таку відстань, але доктор сердився на себе, на лісову задуху і на Юрка, що йшов позад нього з картою.

– Куди ж ти дивився, Шакале? Треба ж вносити поправки! – і починав розповідати, як це робиться з допомогою карти і компаса. Тут же обривав і квапив усіх: – Пішли, пішли! Ми запізнюємось. Та дивіться пильно, примічайте ознаки місцевості, все, що тут виділяється. Тренуйте пам'ять, бо назад будете йти самі, кожен в різний час і без компаса, без карти. Це вам так само необхідно вміти, як ви вмієте дихати. В невідомій місцевості це єдиний шлях добре орієнтуватися, виходити в заданий пункт, не зупиняючи жителів і не задаючи їм запитань на зразок таких-от: «Скажіть, будь ласка, як вийти в розташування такої-то військової частини або аеродрому?» або: «Скажіть, а де тут прикордонна застава? Бо мені треба обійти її».

Але, на перший погляд, просте завдання – послідовно запам'ятати якісь характерні ознаки місцевості – виявилось дуже важкою справою. Те, що бачив тіль-

ки-но, заступало собою бачене раніше, все це плуталось, утворювало якийсь калейдоскоп. І коли на привалі доктор філософії наказав Юркові розповісти послідовність маршруту, він так все переплутав, що хлопці довго й дружно сміялися з нього. Але не краще знали маршрут й інші. Доктор філософії не кричав, він поглузував над хлопцями, а потім розповів усе до найменших дрібниць, і всі одразу побачили пройдений ними шлях, позначений де уламком скелі, де якийсь особливим деревом, де ручаєм, а де й галявиною. Здавалося, можна було б хоч зараз вертатись і кожен би знайшов дорогу назад після розповіді.

Тут же, на привалі, доктор філософії давав кожному окремий малюнок. Це були картини міського або сільського життя, шматок лісу чи болота, і скрізь було дуже багато всіляких деталей. Малюнок дозволялося роздивлятись не більше двох хвилин, потім доктор забирав малюнок і наказував розповісти, що на ньому було намальовано.

Доки Юрко дивився на малюнок, йому все було ясно, все так гарно розміщено, що не запам'ятати було просто неможливо. Але як тільки малюнок зникав, перед очима з'являлась порожнеча, і юнак губився.

– Будете віднині день і ніч проробляти ці вправи, – сказав доктор. – Пам'ять у кожного з вас повинна бути як дзеркало. Глянеш на що – і в голові мусить лиши-

тися все точнісінько таким, як воно є. І лишитися повинно надовго, назавжди.

У цих же походах хлопці вчилися підтримувати із зустрічною групою радіозв'язок. Вони чергували по дві години. Кожен повинен був настроювати рацію заново, ловити позивні і передавати зашифровані радіограми.

Все це, звичайно, було і цікавим і важким. Але інтерес у хлопців до цих вправ був великий, з часом вони всьому навчаться, – доктор був у цьому переконаний.

В альпійському таборі вчилися також водити мотоцикли і автомашини – легкові й вантажні. Їх дістали десь за наказом Хелла. Це були російські машини.

– У вашій майбутній роботі, – говорив доктор, – не виключена можливість, що вам доведеться скористатися чужою машиною або працювати шоферами. Взагалі вміння водити авто за плечима не носять. Але вам треба володіти цією майстерністю, як класним шоферам.

І хлопці вивчали і цю спеціальність, відчуваючи, що в майбутньому чекає їх щось небезпечне й цікаве.

Олекса Петрович викладав російську мову й літературу, її він знав найкраще за всіх учителів. Юрко любив його уроки. Іноді він приходив до Юрського вечорами, і Олекса Петрович частував його сидром, давав книжки.

На Юркові скарги на адресу доктора філософії Олекса Петрович відповідав мовчанкою. Нарешті, він сказав, що у кожного свої переконання, що доктор – людина, відома у вчених колах, і що він свої погляди не нав'язує нікому: хочеш – сприймай, не хочеш – не сприймай. Юркові така відповідь не сподобалась, але він промовчав: було якось соромно й незручно сперечатись з Олексою Петровичем. Адже він завжди радів приходіві Юрка і взагалі ставився до нього прихильно, навіть запобігливо.

Одного разу, коли Олекса Петрович цілий вечір читав йому Достоевського, у Юрка так було погано на душі, що він, не дослухавши, підвівся і почав прощатися. Олекса Петрович, відклавши книжку, пильно глянув на нього і спитав:

– Чому ти такий неуважний? Що трапилось?

– Набридло! – роздратовано сказав Юрко. – Доктор довбе одне і те ж: «Людина людині – вовк!» До вас прийдеш – ви теж про вбивства читаєте. Мимоволі починаєш думати: що з нас буде? Може, ви знаєте?

Олекса Петрович усміхнувся.

– Вас готують до життя в такому світі, де панькатися з вами ніхто не буде, де кожен пробиває собі дорогу своїми силами і здібностями. В такому світі немає і не мусить бути співчуття, жалю – рвись, домагайся, і хай нічого тебе не спиняє. В твої роки ти повинен на життя дивитися тверезо. Це тобі, брат, не Росія, де ти народився і ріс, покладаючись на батька й матір, сподіваючись на те, що закінчиш десятирічку, підеш в інститут і так далі. Ні, тут таких гладеньких шляхів немає і не може бути.

– А який же шлях мене жде? – з гіркотою спитав Юрко.

– Я ще й сам не знаю. Ти вчись, тільки добре, а я тобі не ворог, поможу влаштуватися в університет, стати хорошою людиною.

І Олекса Петрович справді робив усе, що тільки міг, аби вивести Юрка в люди. Коли восени до них приїхав Хелл, Олекса Петрович висловив йому свої надії влаштувати Юрка по закінченні коледжу в університет. Хелл наказав покликати Юрка, поговорив з ним кілька хвилин і відпустив. На запитання Олекси Петровича, як йому сподобався хлопець, Хелл відповів не одразу, наче вирішував: сказати чи ні?

– Тигр! – захоплено посміхнувся він, дивлячись вслід засмаглому, стрункому Юркові.

– Він не тигр, а Шакал, – зауважив доктор філософії,

входячи до кабінету і вітаючись з Хеллом.

– Юрський хоче його влаштувати в університеті після закінчення коледжу. Як ви на це дивитесь, докторе?

– Та це ж найздібніший наш вихованець! – обурився доктор. – Який може бути університет?

– Ну, це ми ще побачимо, – заспокоїв обох Хелл. – А зараз розкажіть, як ідуть справи. Чи вдалися вам, докторе, ваші славетні спроби з Шопенгауером?

– Безперечно, вдалися. Це перевірена зброя.

– Я думаю, що вдалися не до кінця, – зауважив Олекса Петрович. – Хлопчаки погано сприймають вашу філософію, пане доктор.

– Чому? – здивувався Хелл.

– По-перше, тому, – сказав Олекса Петрович, – що у них немає підготовки, і це просто смішно: читати їм лекції по філософії. По-друге, це абсолютно противно їхнім поглядам.

– Які погляди в шістнадцять років? – спитав Хелл. – Ви збожеволіли, пане вчитель. Оці хлопчаки – сире тісто. Що захочеш, те й зліпиш.

– Не завжди, – вперто сказав Олекса Петрович. – Потрібен хист, щоб вплинути на них.

– Ну, цього докторові не треба позичати. Адже так?

– Не знаю, – здвигнув плечима доктор. – В оцьому самісінькому коледжі я не одній сотні юнаків прищепив потрібний світогляд.

– Так це ж зовсім інші діти! – вигукнув Олекса Петрович.

– А звідки ви взяли, що вони не сприймають моєї філософії? – сердито спитав доктор.

– Хоч би й з Шакалових розповідей.

– Так це ж найбільш упертий суб'єкт. Але мені здається, що ви йому допомагаєте бути упертим. Так чи ні?

– Ви не довіряєте мені? – підвівся Олекса Петрович.

– Не маємо підстав не довіряти, – говорив далі доктор. – Але розмови про університет, про мої бесіди – це розмагнічує хлопця, а через нього погано впливає і на інших.

– Зробіть відповідні висновки, Юрський, – багато-значно зауважив Хелл, піднявши вгору сигару. – А зараз можете йти.

Коли двері за Олексою Петровичем зачинилися, Хелл спитав доктора:

– Як він викладає?

– Добре. Хлопці знатимуть російську мову і літературу прекрасно.

– Це дуже важливо, – сказав Хелл. – А оцей Шакал справді хороший екземпляр?

– Рідкісний! – захвилювався доктор. – Прекрасні природні дані! Він безперечний чемпіон коледжу з усіх видів спорту. І знаєте, чим я його взяв? Грою на само-

любстві.

– А філософію вашу не сприймає?

– Не до кінця.

– Це, пане доктор, стрілянина в білий світ. Муратов повинен вийти з коледжу агентом № 1, а не чемпіоном спорту. Може, ви справді дещо пересолили із Шопенгауером і Ніцше? Може, рано?

– Боюсь, що буде пізно, якщо ми втратимо хоч місяць. Повірте моєму досвіду, – доктор філософії підвівся і закрокував по кабінету, наче на уроці. – По-перше, лекцій я не читаю, я бесідую з ними. По-друге, знань я не вимагаю. Основне завдання – вдовбати їм у голови індивідуалізм, отруїти ним, матеріально закріпити його умовами життя і розпорядком коледжу. І вони наші. Це вже більше як наполовину здійснено. А що стосується Муратова... – доктор зупинився і розвів руками, – я не знаю. Самолюбство у нього розвинене.

– До біса самолюбство! Цього мало! – розсердився Хелл. – Ви повинні зламати його повністю. Адже він має авторитет серед хлопчаків?

– Безперечно.

– Безперечно! Так от і зробіть його безперечним ніцшеанцем. Хоча б поверховим. Без цього на Муратова покластися не можна буде. Ваше єдине завдання – скерувати його думки в цьому напрямі. Весною я повернуся із Штатів і все інше завершу сам. За цілу осінь

і зиму вам, безперечно, вдасться закласти основу, га?

– От тільки б не Юрський.

Хелл довго мовчав.

– Юрський подав думку про викрадення інтернату.

І потім він хороший учитель. Хто ще знає так, як він, російську мову? І взагалі на нього можна покластись.

– Та я нічого... Я тільки хотів би, щоб він не впливав на Муратова.

– Добре, – махнув рукою Хелл. – Щось придумаємо.

Ідіть, я трохи спочину.

Надвечір, виспавшись і поголившись, Хелл вийшов на подвір'я у красивому спортивному костюмі. Якийсь час він стежив за тим, як бігали, стрибали, грали у волейбол вихованці коледжу під наглядом досвідчених тренерів, а потім спитав:

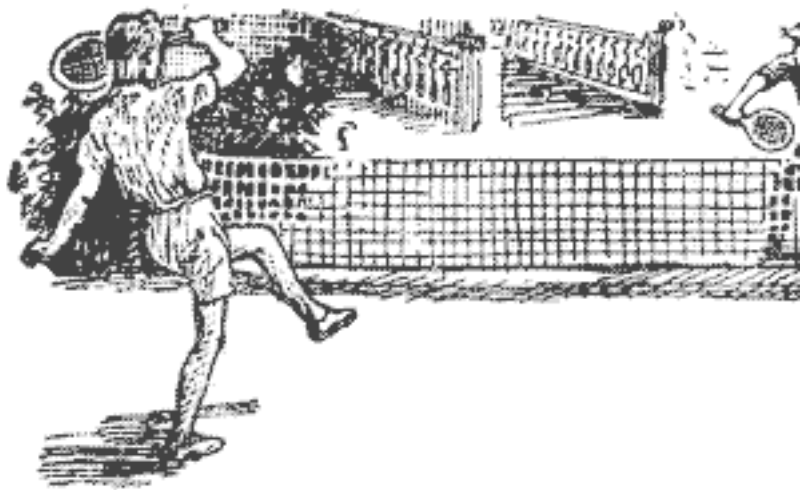
– Хто з вас добре грає в теніс?

– Шакал!

– Шакал! – загукало одразу кілька голосів.

– Вибери, Шакале, дві хороших ракетки, пограємо.

Спочатку Хелл легко виграв у хлопця. Муратов відчував себе скованим, він, очевидно, ніяковів, на майданчику тримався так, що, здавалося, не знав, куди подіти руки. Але згодом посмілішав, і Хелл відчув у ньому справжнього суперника.

Стомившись, вони прилягли тут же на траві, і Хелл спитав:

– Ну, як? Подобається тобі в коледжі?

– Ще б пак! – відповів Юрко. – Живемо, як на курорті.

– А уроків у вас багато?

– Та ні. Російська та англійська мови. Ну та ще філософія.

– З осені буде більше, – пообіцяв Хелл. – Це ж ви канікули проводите в горах, а потім доведеться вивчати і математику, і фізику, і історію...

– Якби тільки не філософію!

– А що? Не подобається?

– А що ж там хорошого? – Юрко встав, оглянувся і, заклавши руки за спину, заходив по майданчику. – Людина людині – вовк, – гугнявим голосом проказав він у такт своїм крокам, і Хелл одразу пізнав манери доктора філософії.

– Молодець! Ти копіюєш добре, – засміявся він і теж підвівся.

– Ходім, пора вечеряти. До речі, в Гамбург подзвонити звідси можна? – спитав Хелл.

– Телефон є, але не знаю, чи в Гамбург дзвонять, чи ні, – Юрко попрощався і пішов до їдальні.

– Так завтра пограємо ще! – гукнув йому Хелл.

– Добре, – погодився Юрко.

Але наступного дня пограти їм не довелось. З Гамбурга приїхав лейтенант Кроунті, привіз Хеллу якісь папери, і вони довго сиділи, запершись у кабінеті. Потім у машину винесли чемодани Хелла і покликали раптом в кабінет Юрка.

– От що, Шакале, – затягуючи на плащі пояс, сказав Хелл. – Лейтенант Кроунті на моє прохання привіз документи твого батька. Я мушу сповістити тобі сумну звістку: батька вбили в концентраційному таборі.

– Я про це знав, – відповів Юрко.

– Звідки? – швидко спитав Хелл. Хлопець помов-

чав.

– Я догадувався.

– А-а. Ну, а хто його видав, ти знаєш?

– Ні...

– Лейтенанте, покажіть, – коротко наказав Хелл.

Кроунті відкрив портфель, порився в паперах і поклав на стіл пожовклий, брудний папірець. Юрко глянув і не повірив своїм очам.

– Олекса Петрович? – жахнувся він.

– Ти тільки язик за зубами вмій тримати. – Хелл одягнув капелюха, поправив його перед дзеркалом і додав: – Так що, Шакале, в словах доктора філософії буває, очевидно, правда. Гуд бай! – торкнувся він капелюха. – Лечу в Штати. В теніс пограємо весною, Шакале. – Вони вийшли, лишивши спантеличеного хлопця в кабінеті. Машина зашуміла під вікнами і покотилася за браму, а Юрко все сидів і дивився на те місце, де вона стояла.

Розділ сьомий

НІМІЙ ОСОБНЯК

1

В Альпах починалася осінь. Теплі дні стояли довго, а це подув вітер з гірських верхів, листя кленів і тополь поблякло і почало падати. Виметуть двірники на світанку тротуари і вулиці в маленькому альпійському містечку, а до восьмої ранку зеленавожовтуватий килим знову вкриває кам'яні плити, і нога тоне в цих живих ще останках літа.

Містечко глухе й напівсонне, загублене в приальпійських лісах і відрогах. Влітку воно кишить туристами, дачниками, вабить їх зеленню вулиць і парків, у яких потопають будинки, а тепер, коли летить і летить з дерев листя, з кожним днем з'являється крізь оголені віти все більше й більше готичних покрівель, і від того, що покрівлі тут з гончарної черепиці, а стіни – з випаленої цегли, містечко із зеленого кленово-тополевого парку стає брунатним цегельно-черепичним поселенням, що прямолінійними вулицями і схожими на пла-

ци, широкими майданами нагадує щось військове.

На вулицях тиша, спокій. Тут немає автобусів і трамвайів, немає ні фабрик, ні заводів, ні установ – лише школи й магазини. Машин теж не видно. Тільки в браму великого єдиного в містечку кам'яного особняка в'їхали одного вечора грузовики, поревли з годину і виїхали. А через кілька днів хвіртка в залізній брамі відчинилась, і на вулицю лакованим черевиком ступив добре виголений і акуратно зачесаний чоловік років п'ятдесяти, в модному чорному костюмі, в яскравому гладенькому галстуці і білосніжній сорочці. Доки він обертався, щоб зачинити хвіртку, крізь неї можна було побачити широке подвір'я, перетворене в оранжерею – воно все поросло квітами. Але хвіртка зачинилась, а висока залізна брама, пофарбована в зелений колір, та кам'яний мур, густо обплетений диким виноградом і плющем, закривали подвір'я наглухо, так що й шпаринки не лишалось, щоб заглянути туди. З протилежного тротуару через мур можна побачити дві шеренги лип, що утворюють, мабуть, алею, верхівки фруктових дерев і в глибині двору – високий двоповерховий флігель.

Чоловік в чорному костюмі постояв хвилину біля брами, подивився в обидва боки вулиці й повільно пішов вздовж муру. Його лаковані черевики, гостроносі й трохи старомодні, тонули в килимі з листя, і чоловік

посміхався: це, мабуть, тишило його. Він злегка човгав ногами, очевидно намагаючись викликати шелест листя, але побите холодним вітром, що подув уночі із засніжених гір, тополине листя не шелестіло.

Погулявши з годину вздовж муру, чоловік відмикав хвіртку і на весь день зникав за брамою. Такі прогулянки він робив щоранку, іноді виходив з однією-двома квіточками хризантеми і дарував їх дівчаткам, які йшли повз нього. Він ні з ким не ставав на розмову. Заклавши руки за спину, ходив по тротуару і дивився собі під ноги, наче в осінньому листі шукав щось, одному йому відоме.

Найближчий його сусіда одного разу, коли він проходив повз двір, зняв капелюх, але чоловік у чорному костюмі не помітив привітання, зайнятий своїми думками. А може, зробив вигляд, що не помітив. Тільки після цього ніхто не пробував з ним привітатись або завести розмову. В перші дні на нього дивилися через вікна дачних будиночків, бачили, як він розмовляє з дітьми і дарує їм квіти, потім звикли до цього і, коли він одного ранку не вийшов на прогулянку, навіть здивувалися.

Іноді десь здалеку приїздив запилений чорний лімузин, без сигналу заїжджав у браму кам'яного особняка, що беззвучно відчинялася, як тільки він під'їжджав, і мешканці цього тихого альпійського містечка ви-

рішили, що в особняку поселився хтось із родичів його хазяїна, який після війни не повертався з Берліна і, мабуть, помер, і що цей родич, мабуть, ще багатший за свого попередника. От тільки дивно, що новий хазяїн приїхав в особняк на зиму, а старий жив тут тільки влітку.

Ніхто, звичайно, не міг догадатися, що за брамою оцього особняка, переїхавши з літнього альпійського табору колишньої школи «Гітлерюгенд», розташувався таї ємний коледж «Сі-Ай-Сі». Ніхто не знав, що хазяїн цього особняка, доктор філософії, призначений директором коледжу, прогулювався ранком перед брамою і дарував дітям квіти не за своєю доброю вдачею, а для того, щоб замаскуватися, щоб обдурити своїх сусідів, приспати їхню цікавість.

Тихий особняк на околиці, засипаний восени листям, а взимку снігом, жив своїм таємним і напруженим життям, жив не рік і не два. Його побудували ще за наказом Гінденбурга, і не одну сотню вишколених агентів випустив він за свою браму і розіслав по всьому світу. І зараз доктор філософії дарував русявій дівчинці білу святкову квітку хризантеми, щоб через кілька хвилин, як і завжди, зайти в аудиторію і шістнадцятирічним хлопчикам вбивати в голови і в душі: «Людина людині – вовк».

Частина двоповерхового флігеля була відведена під спортзал. Це був добрячий спортзал, на всю височину двох поверхів. Тут можна було грати в баскетбол, волейбол, можна було робити вправи на турніку, кільцях, брусах, що вважалося за розваги. Справжнім навчанням по фізкультурі були акробатика, бокс і самбо.

Вставали, як у війську, о шостій ранку. На свіжому повітрі мовчки, без команди робили ранкову гімнастику. По крайній алеї, що охоплювала все чотирикутне подвір'я, сад та частину лугу, обнесеного парканом, і дорівнювала одному кілометру, пробігали два-три кола і йшли пити кофе.

Після сніданку йшли на уроки. Після двох перших уроків – дві години акробатики. Посеред спортзалу – мати з простої гуми, збоку на низенькому стільці сидить тренер, йому під шістдесят, але він щойно показав заднє й переднє сальто на місці і з розгону і тепер відпочиває, його й самого вже давно прозвали «сальто».

– Давай ти, Муратов, першим, – каже він, важко віддихуючись, але наперед виходить Оса.

– Я буду першим.

Тренер дивиться на нього вицвілими сіруватими очима і важко дихає. Куточки рота у нього підведені і вираз обличчя такий, наче він зараз вишкірить зуби і гавкне на Осу. Та він махає рукою: мовляв, давай. Оса одягає страхувальний пояс, але вчитель мотає головою:

– Ні... Без пояса.

Оса переступає з ноги на ногу, відходить в дальній куток і, набравши повні груди повітря та підвівши вгору брови, розганяється, підплигує і, викинувши руки вперед, падає «на місток».

– А, біс знає що! – сердиться тренер. – Хіба це сальто? Давай ти, Муратов.

Юрко відходить у куток. Насупившись, прицілюється на мати, трохи присідає і розбігається. Мати блискавично летять йому назустріч. Не добігаючи, він сильно відштовхується лівою ногою, бачить під собою підлогу, стіну, стелю, що нестримно летять кудись, незрозуміло куди. Удар п'ятами об килим, і страшна сила кидає його на спину.

– Ноги треба підтягувати до живота! – кричить тренер очманілому Юркові. – Ноги! Що ти простягаєш їх? Давай ще!

У Юрка від удару гуде в голові, ниє спина, але він слухняно відходить у куток, закусивши губу, топчеться на місці, наче пробуєючи міцність підлоги, і знову роз-

ганяється. З відчайдушного силою відштовхується він од підлоги, підтягує коліна до самого обличчя і в якусь мить помічає килим, що летить йому назустріч. Трохи розгинає ноги, викидає вперед руки, але до килима ними не дістає: втримується на зігнутих ногах на якусь долю секунди і знову завалюється на спину.

– Добре, – каже похмуро тренер. – Тільки стрибай не вповодж, а вгору. Ну, спробуй ще. Юркові не хочеться псувати враження від першого в житті, може, ще не зовсім вдалого сальто, але тренер не стерпить відмови. Він крутий і жорстокий, не зносить боягузів, і той, хто хоч раз побоїться виконати запропоновану вправу, викликає в нього презирство, постійне глузування і глуху ненависть, в якій він здатний убити людину.

– Ну, давай! – квапить він Муратова, що стоїть уже в кутку, готуючись до розгону. – Та пам'ятай, стрибок робити вгору. Ну!

Муратов розігнався, стрибнув угору і, як здалось йому самому, дуже повільно перекинувся через голову і через те не побачив гумового килима, а відчув його ногами, падаючи наперед. Щоб не впасти, він зробив два швидких кроки і зупинився.

– Молодець! – сказав тренер, і очі його заблищали, як у старого лева. – Зрозумів тепер? – допитувався він у Юрка.

Той здвигнув плечима.

– Неначе зрозумів, а як воно буде далі...

– Тут головне – перше сальто зробити. Потім буде легко. Давай ти, Оса! – наказав він, одразу нахмурившись.

І Оса пішов у куток. Під час першого ж стрибка він

підвернув ногу, і вона хруснула. Оса скрикнув, але тренер вхопив його за груди.

– Ні звуку! – дихнув він йому в обличчя;– Вмій зносити біль, це дрібниця, а не вивих!

Тренер кинув Осу знову на мати, навалився на його ногу і вправив її. Хруснувши, нога в суглобі стала на місце. Оса зблід, але не кричав. Тренер ривком поставив його на ноги і сказав:

– Марш до шведської стінки!

Оса застрибав на одній нозі.

– На двох! – гаркнув тренер. – На двох іди! Отак! Сміливіше. Тепер по шведській угору. Ну, ну! От і все. Працюй, а коли нога перестане боліти, скажеш. Давай інший. Та не так, йолопе! – кричав тренер і, відійшовши в куток, розбігався і робив плавний, красивий поворот через голову. Стане на ноги і не хитнеться.

– Бачите? Давай знову, – наказує він хлопцеві, і той покійно йде в куток пересвідчитись, що тут немає нічого складного, а тренер знову сідає на стілець, і заняття продовжуються.

Після акробатики вихованці коледжу приймають душ і йдуть снідати. Сніданок різноманітний і ситний, бо після нього – чотири години класних занять. О третій годині – обід, а потім дві години сну. Недаремно в коледжі є дієтлікар, недарма його режим розроблено в академії медичних наук: для фізичного розвитку лю-

дини нічого кращого й не придумаєш. Хтось не шкодував коштів на вихованців коледжу та на їх вихователів.

Відпочивши та виспавшись після обіду, хлопці йшли на заняття по самбо і джіу-джитсу. Молодий і чорнявий, схожий на японця спортсмен чекав їх в спортивному залі. Ще в літньому таборі, в Альпах, він учив їх великими руками відбирати ножа, вчив незвичним, блискавичним ударам, з допомогою яких в одну мить сильну й здорову людину можна зробити безпорадною. Але техніка цих прийомів, що давалася неначе відразу, була дуже складна, і на неї треба було затратити не один рік напруженого тренування.

Доктор філософії часто приходив сюди і сам інколи допомагав пояснювати тому чи іншому вихованцю прийом, який йому не вдавався. На правах директора коледжу він робив зауваження тренерові, який десь колись завоював першість на міжнародних змаганнях по самбо і який, незважаючи на це, дуже уважно ставився до вказівок доктора філософії.

Одного разу доктор прийшов у спортивному костюмі, подивився на своїх вихованців, на тренера і взяв ножа в чохлі.

– Муратов! – гукнув він. – Підійди до мене. Юрко підійшов.

«Як він швидко росте, цей хлопчисько!» із задоволенням подумав директор коледжу, оглядаючи Юрка.

– Якщо я тебе б'ю ножем в груди, як ти будеш захищатися?

– А як б'єте? – спитав Юрко. – Збоку?

– Ні, прямо.

– Ну, бийте. Тільки чохол зніміть. Це зайве.

Доктор, не знявши чохла, змахнув ножем. Муратов стрибнув назустріч занесеній руці і, перехвативши її вище зап'ястя, рвонув униз. Доктор ойкнув і випустив ніж, Муратов підхопив його на льоту. Він вже готовий був нанести удар супротивнику.

– Що це за прийом? – скривившись та потираючи руку, спитав доктор. – Ти ж стрибаєш головою вперед, і тобі можуть загородити ножа в тім'я.

– Цього не може бути! Я зустрічаю вашу руку своїми прямими руками, і своїм ударом ви підсилюєте моє падіння, а значить, і ривок. Я можу зламати вам руку.

– Тренер! – гукнув доктор. – У вас тут, напевне, помилка в прийомі.

– Помилка виключена, пане директор, – спокійно сказав тренер.

– Це індонезійський прийом.

– Але стрибок для чого? Можна ж прорахуватися і дістати ножа в голову.

– Прийом цей складний. Але Муратову він дався легко. У нього сильний стрибок.

– Ану, покажіть, – наказав директор.

Тренер зняв чохол, не піднімаючи ножа, пішов на Муратова скрадливим кроком. Муратов, ледь відкривши рота, відступав нога в ногу з тренером, напружено слідкуючи за кожним його рухом. Рухи в обох були м'які, кошачі і на диво повільні. Тренер раптом зробив різкий рух корпусом вліво. Підняті на рівень обличчя руки Муратова точно і чітко повторили цей рух, але тренер раптом зупинився і блискавично змахнув правою рукою. Блиснуло лезо ножа, і доктор філософії подумав, що від цього удару Муратов ухилиться. Але він помилився. Муратов стрибнув назустріч руці, ще як вона йшла з-за голови, і повис на ній. Йому не вдалося одразу заломити міцну, добре натреновану руку свого вчителя, але він упав тренерові в ноги і руки його з ножем не випустив – вона лежала у нього на плечі, і лезо ножа кінчиком вп'ялось йому в лопатку.

– Сили не вистачає, – посміхнувся тренер.

– Так, сил малувато, – погодився доктор, розглядаючи поріз, з якого виступила кров. – Ей, там, принесіть йоду!

– Аптечка тут, – сказав Муратов, стягуючи майку. Тренер змазав йодом краєчки невеликого порізу і наклеїв на нього пластир.

– А взагалі такий удар навряд щоб хто й видержав. Навіть з дорослих і досвідчених самбістів. Ви б стримували руку.

– Що ви, пане директор! їм же не для сцени, не для бутафорії це потрібно. І не публіку обдурювати. Це ж самозахист на кожному кроці. – Тренер обернувся до Муратова. – Іди на гантелі, Юрій. Через п'ятнадцять хвилин закінчуємо.

Дивлячись услід Муратову, доктор спитав:

– Ну як він?

– Хороший хлопець! Через два роки до нього ні з ножем, ні з пістолетом не підступишся.

– Побільше працюйте з ним! – директор вдоволено потиснув тренерові руку і вийшов.

3

Стріляти ходили в підвал того ж таки флігеля. Він був довгий, бетонний, добре освітлений. В одному кінці стояли мішені, в другому – стенди, прицільні станки, розіслані повстини для стрільби лежачи.

Стріляли щодня після сніданку, після обіднього відпочинку і вночі, перед сном. Стріляли виключно з автоматичних двадцятизарядних пістолетів. Кожного разу – по десять пострілів. Мішені лишались довгий час цілими, бо влучити з двадцяти п'яти метрів з пістолета в яблучко було нелегко.

Спочатку чорні кола мішені були позначені лише куклями тренера і доктора, який теж тренувався щодня, та француза-повара, який стріляв чи не найкраще за всіх, незважаючи на те, що стріляв в окулярах.

Так минула осінь, а мішені все не міняли. Але перед новим роком з них лишилися вже клапті, і в ніч на новий рік, коли о двадцять другій годині вихованці коледжу прийшли на останній відстріл, вони побачили нові мішені. Тут же стояли доктор філософії в святковому костюмі, в галстуці-метелику і Олекса Петрович. Глянувши на них, Юрій чомусь пригадав своє перше знайомство з доктором, його лекції з філософії і здивувався, як могло статися так, що тоді доктор був йому ненависний, а зараз став зовсім своєю людиною. І чого було сердитися на його бесіди? Хіба він був неправий? Хіба він винен був у тому, що Юрко багато чого не розумів? І головне, як терпляче він доводив йому свою правоту і ніколи не сердився. Зараз він, бач, уже читає справжні цікаві лекції з філософії і не повторює одну й ту ж істину. Може, через те й став він симпатичною людиною? Юрко не міг зараз з'ясувати собі, чим привернув його доктор філософії, але симпатії хлопцеві він завоював.

І, навпаки, Олексу Петровича Юрко ненавидів. Коли він заходив у клас і вітався, Юрко вставав, як і всі, але замість привітання шепотів: «Зрадник!», і шепотів

з такою ненавистю, що навіть здригався.

Якби в інтернаті інші предмети викладалися німецькою або англійською мовами, Олекса Петрович, може, й вирізнявся б якось з-поміж інших учителів, може, й приваблював би рідною мовою. Але всі тут говорили російською мовою, і – дивна справа! – Олекса Петрович, з яким Юрко йшов від самого свого села, жив ось уже кілька років, здавався зараз. чужим, чужішим за тренерів фізкультури, за доктора філософії, за всіх.

Юрко й сам не помітив, як звик у коледжі до режиму, до тренувань, до оцього напруженого життя. Він не розумів, як це сталося, що думалось про рідне село все рідше й менше, як про щось далеке й недосяжне. Альпи й коледж стали йому справжнім притулком. Чи смерть батьків, чи увага й розкіш, якими оточили його тут після інтернату, чи, може, думки про те, що немає більше повернення до старого – він не знав, що саме так змінило його думки. Мабуть, усе, разом взяте. Взагалі Юрко не дуже й задумувався над цим, а останнім часом і зовсім не думав про своє життя. Ну, а якби й думав, то хіба міг би зрозуміти, що його впустили в міцні і неподатливі сіті Хелл, доктор філософії і все оце розраховане до дрібниць життя коледжу.

Після від'їзду Хелла він ні разу не був у Олексі Петровича, ні разу не заговорив з ним. Учитель поглядав на нього з якоюсь боязкістю, і це ще більше дратувало

Юрка, викликало презирство до Юрського. Він відповідав на його уроках коротко, сухо, наче в суді, а Олекса Петрович не міг зважитись і розпитати його про причини такої поведінки, і день за днем вони ставали чужішими. Юрко тепер згадував минуле і переконувався, що вони завжди були далекими і чужими людьми. А може, йому так здавалось. З його легкої руки вихованці коледжу прозвали Олексу Петровича «Зрадником», і ця кличка загуляла по коледжу, хоч ніхто й не знав, звідки вона походить.

Директор коледжу і Олекса Петрович прийшли сюди даремно. Хлопці насторожились: щось має бути.

Але нічого особливого не трапилось. Прийшли й інші вчителі і тренери і в присутності вихованців розпочали стрілецький матч. Приз переможцеві – золотий годинник. Стріляли всі добре. Мабуть, основним у житті цих людей була все ж стрільба. Не було сумніву, що приз дістанеться поварові. Але, на здивування всіх, Олекса Петрович з десяти пострілів не зробив жодного промаху, і годинника вручили йому. Він стріляв із свого власного пістолета, але це дозволялося.

Пошукавши очима, він зупинив погляд на Юркові і підійшов до нього:

– Я хочу подарувати тобі цей годинник, візьми.

Юрко навіть не глянув на годинник. Він суворо подивився Олексі Петровичу у вічі й глухо сказав:

– Від вас я не візьму... нічого! – він повернувся до Олекси Петровича спиною і відійшов.

Здивувалися всі, навіть доктор філософії, і тільки Олекса Петрович лишився спокійним. Він поклав годинник в кишеню, наче нічого й не трапилось, і тільки промимрив собі під ніс:

– Так, так... – і посміхнувся.

Розділ восьмий У ТАЄМНИЧИЙ СВІТ

1

Минуло ще кілька років. У коледжі сталися деякі зміни. Юрський постарів за цей час через невдачі, які його підстерігали на кожному кроці. Якимось він сказав директорові, що вихованцям коледжу треба б краще знати сучасну російську літературу.

– Для чого? – примружився на нього доктор філософії.

– Якщо їм доведеться працювати в Росії...

– Припустімо.

– То це знання стане їм у пригоді. Взагалі – це крайня необхідність. Як же можна працювати в країні, не знаючи її літератури...

– І ідей, за які вона бореться, так?

– Так, і ідей, – підхопив Олекса Петрович.

– А може, ми з них виготовимо звичайнісіньких комуністів та й пошлемо в Росію? Містер Хелл буде дуже задоволений!

– Ви іронізуєте, пане доктор, а я запевняю, що незнання літератури спричиниться до провалу. Це ж цілком ясно.

– А я вас запевняю, що ці ваші наміри мені незрозумілі. Вони зашкодять нашій справі, бо вивчати радянську літературу – це пропагувати серед наших вихованців, у яких ще не до кінця сформований світогляд, комуністичні ідеї. Тобто ми віддамо їх тому ж середовищу, з якого з такими труднощами вибороли. І взагалі раджу вам більше обдумувати і зважувати свої наміри і пропозиції.

Коли приїхав навесні Хелл, Олекса Петрович висловив і йому свою думку, а також знову нагадав про те, що Муратова пора було б уже влаштувати в університет. Хелл обіцяв обдумати його пропозиції, і коли вже Олекса Петрович зібрався йти, він спитав:

– А чому ви так клопочетесь про Муратова?

– Це єдина людина в світі, яка мені не чужа.

– Сумніваюсь, – буркнув Хелл, але Юрський зробив вигляд, що не почув його репліки.

– Я вже старий, містер Хелл, а на старість хочеться мати притулок, дуже хочеться мати якщо не рідну, то хоч близьку людину... І я просив би вас залишити Муратова тут, влаштувати його в університет. Дуже прошу! Хоч би заради того, що я ж вам допоміг, я подав думку про викрадення інтернату.

– Добре, подумаю про це. Але вас Муратов ненавидить. За що?

– Не знаю, – розвів Юрський руками. – Мабуть, йому хтось сказав про батька, щоб посварити нас. Я думаю, що мені вдасться повернути його прихильність.

– Ну, а я думаю інакше, – багатозначно сказав Хелл. І коли з літнього табору коледж повертався до містечка, в особняк доктора, Олексу Петровича лишили жити в таборі – стерегти майно й приміщення. Він сидів у горах сам і старів усе помітніше. Що йому не давало спати – невідомо, а тільки ночами світилося й світилося вікно в будиночку на високогірській луці, і гірські лані, вийшовши з лісу, здивовано насторожували вуха і завмирили, наче витесані з каменю, дивлячись на цей самотній вогонь в Альпах.

Падали сніги, заносили всі стежини й дороги, вкривали ліси і гори, а вогник, наче слаба надія, все горів і горів, немов кликав когось і вірив, що на нього прийде подорожній, який десь блукає, збившись з путі, або побачить його той, кому належить побачити. Ряди засніжених ялин горнулися до вікон і заглядали в кімнату, де біля залізної пічки, в якій потріскували дрова, сидів старий зарослий чоловік в накинутій на плечі ковдрі. Іноді він читав. А частіше сидів, згорбившись, поклавши руки на коліна, й дивився на вогонь. На обличчі в нього блукали тіні та зблиски полум'я, і можна було по-

думати, що він то всміхається, то печалиться, то плаче. А навкруги – ні живої душі, ні лялечки. Гори, й гори, й ліси! І старий сидів, сидів отак і починав прислухатися, повернувши до вікна голову. Йому чулися кроки. Він когось ждав? Але кого? Хто до нього прийде? До цієї хатини приходили лише стрункі, красиві лані, що з нудьги не знали, де подітися...

Постарів і доктор філософії. Він все так же, з педантичною точністю, виходив восени о сьомій, а взимку о восьмій ранку гуляти і шелестів листям по тротуару або топтав у свіжому снігу стежку. Так само дарував він дівчаткам квіточки, коли цвіли хризантеми, і цукерки, коли падав сніг. А у флігелі, що стояв у глибині двору, вихованці коледжу вправлялися в тому, як найшвидше убити людину, уцілівши самому. В підземеллі гриміли постріли, але їх не було чути навіть у дворі.

Так і йшли дні за днями, і вихованці коледжу з малих хлопчаків перетворилися в струнких, добре натренованих юнаків. Вони вже давно навчилися добре стріляти і тепер опановували третій рік підряд стрільбу в

темряві.

У кутку підвалу виднілася ляда, що вела в підземний тир, спеціально обладнаний для стрільби по звуку. Це був справжній кам'яний мішок без жодної щілини, без найменшого натяку на світло. Коли тебе впустять крутою драбиною вниз і закриють важкою лядою вхід, здається, що оце і є пекло – так чорно, так темно і така могильна тиша панує тут.

Юрій Муратов знав цей підземний тир добре. Останнім часом він навіть не користувався драбиною, просто зіскакував униз і, пролетівши кілька метрів, звично, як кіт, приземлювався на зігнуті в колінах ноги, завмирав, тримаючи наготові пістолет. І коли б не з'явився легенький шурхіт, він завжди встигав вистрілити в ціль. Це було найтрудніше – вцілити за першим пострілом, бо шурхіт з'являвся і ззаду і збоку в першу ж секунду. Довголітнє тренування не пройшло марно: без особливої напруги Юрій неодмінно вціляв у манекен. Про це свідчив секундний спалах електричної лампочки за кожним пострілом, спалах, що не давав світла, а тільки сліпив, б'ючи знизу у самісінькі очі.

Через кілька хвилин, оглушений власними пострілами, Шакал уже не так виразно чув шурхіт, але ловив його інтуїтивно і все одно вціляв. Постріли гриміли один за другим, їх червонясті спалахи чергувалися із яскравими спалахами електролампи, і чим далі, тим ставали вони частішими. В густому пороховому диму Юрій дихав широко розкритим ротом; у вирячених в даремній напрузі очах і у вишкірених зубах було стільки жорстокості й злоби, що він, коли червонясті спалахи на мить вихоплювали з оцієї непроглядної темряви його обличчя, нагадував демона в підземеллі. Тоді йому і самому здавалося, що він перебуває десь у лісі і відстрілюється від ворогів у цілковитій темряві. Тіло

Його напружувалось, уся істота в ці хвилини наливалася енергією, сміливістю, і він був певен, що на землі немає людини, сильнішої, хитрішої і вправнішої за нього. Недарма ж і тут, в коледжі, не знайдеться йому справжнього конкурента ні в стрільбі, ні в тенісі, ні у легкій атлетиці, ні в самбо. Вже давно Юрій переконався, що він все може зробити, що йому все під силу, і через те давно мріяв про справжнє діло.

Раптом лампа спалахнула і не погасла. Щось, мабуть, трапилось, бо йому лишилося розстріляти ще одну обойму. Але що могло трапитися? Досі він не зробив жодного промаху...

Ляда повільно відкрилась, і Оса гукнув:

– Ей, Шакале! Гляди не пультни в мою голову здуру!

– Не бійся, я в порожні балцанки не стріляю. Що там таке? Чого це мені не дали закінчити?

– Хелл прилетів, викликає тебе в гори, Шакале. Доктор такий стурбований, очі ще більші зробились. Мабуть, щось дивне починається.

Муратов одним ривком виплигнув з ями.

Вже давно він ждав цього виклику. Не один товариш його їхав туди, в загублений у горах коледж, і зникав безслідно. То був вихід у широкий, таємничий світ, до якого їх готували з дитинства. Раз ти вийшов з коледжу, ти перестаєш бути учнем, ти одразу стаєш таємницею цілої держави. Ти зникаєш безслідно, стаєш невидимим, як сама ніч. У цьому багато було спокусливого, привабливого.

– Так, кажеш, Хелл викликає? – перепитав Муратов. – Нарешті я вирвуся на волю.

Оса, крокуючи поряд, помовчав, потім зітхнув:

– А по-моєму, брешеш ти, Шакале. Все одно шкода кидати оце все, до чого звикли за стільки років.

– За чим шкодувати, Оса?

– А хоч би й за мною, – буркнув Оса.

Шакал, повернувши в його бік голову, пильно і довго дивився на худорлявого, легкого на ногу Осу і нічого не сказав. Уже перед кабінетом він подав Осі руку.

– Будь здоровий, Оса!

– Прощавай, Шакале. Може, ще зустрінємось в цьому світі: він став тепер дуже тісним.

– Навряд. Кажуть, наші, вийшовши за оцю браму, ніколи не зустрічаються.

– Хто знає? Нам це невідомо.

Двері розчинились. На порозі стояв Хелл в сірому костюмі і поряд з ним незнайомий високий чолов'яга з довгими руками. Обличчя його, колись, очевидно, вугрувате, поцятковане дірочками, кольором нагадувало велетенську нечищену картоплину. Ніс – неприродно кирпатий, із сплющеним переніссям, низький міцний лоб і брита голова видавали в ньому класичного боксера-професіонала.

– Одначе, – весело почав Хелл, – ти щось забарився, Шакале. Я викликав тебе... – Хелл підніс до очей руку з годинником. – За десять хвилин, Шакале, ти повинен зібратися і бути в машині. Поїдемо разом з Хертвігом, – Хелл вийшов у сусідню кімнату, а Шакал кинувся бігти.

– Заждіть, – зупинив його Хертвіг, пожувавши губами, подумав і додав: – На потім не лишайте нічого. Ви

більше сюди не повернетесь.

2

Хертвіг вів машину сам. Це був відкритий білий лімузин, виготовлений за спеціальним замовленням. Все в ньому виражало розкіш: і видовжений кузов таких чудових і довершених форм, наче його робили скульптори, а не штампувальники на заводі, і тоненький руль із слонової кістки, і прозорі екрани приладів, і оббивка з вишневого плюшу. Переключати швидкості Хертвігу не було потреби, та для цього й важеля не було – все робилося автоматично.

Чорна асфальтована дорога бігла поміж лісами й блищала, відсвічуючи вдалині їхньою зеленню, а машина летіла над дорогою і ніби не торкалась її. Коли закриєш очі, здається, що машина стоїть – ніякого гойдання і ніякого звуку, тільки чується якесь м'яке гудіння, наче поряд працює настільний вентилятор. За широкими плечима Хертвіга в'ється синій димок – він курить сигару, поза розслаблена, руль він тримає за нижній зріз лівою рукою, права лежить на колінах, наче, втомившись, спочиває.

Хелл сидить поряд з Юрієм, теж курить і нудьгуючи

дивиться на гори. Вкриті лісами, вони нагадують велетенських звірів у темному хутрі, і здається, вони ще ось полежать трохи, а потім зведуться і рушать важкою ходюю по землі, підминаючи під себе міста й села. Підуть табуном, що здатен стоптати всі сади й дороги, випити ріки й озера.

А над лісистими горами зводяться в небо далекі сріблясті вершини. Вони здаються прозорими, вони наче просвічуються наскрізь, і там, десь усередині них, наче в кришталі, грають і ламаються тіні від хмар, промені сонця і голубінь неба. Вони легкі й вічні, оці білі піднебесні вершини. Вітри закручують на них хмари, наче біляві кучері, і то здувають їх, – і тоді снігові вершини стають ясними й білими, наче всміхаються світові, то закривають темними хмарами сонце, – і гори тоді синіють, наче від злості, насуплюються, і хоч тут, у долині, світить сонце, від того видовища стає холодно, моторошно. Все мелькає, летить і щезає позаду – і котеджі, і мости, і містечка з садами. Машина підминає під себе дорогу, наче вона страшенно проголодалась і ковтає її. Близькі, вкриті лісом гори пливуть назустріч, обертаються, відпливають назад і змінюють одна одну, а далекі кришталеві вершини лишуються нерухомими, беззмінними, як небо. Машина мчить і мчить, а вершини все дивляться на неї, все не зводять білястих очей, наче спеціально стежать, куди

вона їде. І здаються ці кришталеві гірські вершини чимось найголовнішим отут, вічним, як життя, а все інше, все, що мелькає понад дорогою і щезає безслідно, – це метушливі і прекрасні дрібниці.

Всю дорогу в машині мовчали. А коли вона в'їхала на подвір'я, Хелл спитав Хертвіга:

– Скільки днів у тебе лишилось?

– Днів три, – задумливо і похмуро відповів Хертвіг, але раптом обличчя його розпливлося в усмішці, і Юрій здивувався: навіть оце некрасиве обличчя здатне було робитись привабливим. Хертвіг усміхався, повернувши голову до будинку. Муратов і собі глянув туди і побачив невелику, тоненьку жінку чи скоріше дівчину, що сходила з веранди. На ній було простеньке платтячко, біле з крупним синім горошком, і білі спортивні черевики. Худеньке кирпате обличчя облямоване пишним темним волоссям, недбало зачесаним на проділ. В першу секунду Юрій не зрозумів, у чому її принадність. А тільки від оцієї неяскової простої жінки не можна було відвести погляду. Вона підходила до машини швидко, легко, і широка довга сукня, ледве поспіваючи, летіла за нею білою поцяткованою хмаркою, обгортала її міцні, стрункі ноги, а великі зеленуваті очі в якомусь одвічному подиві гляділи на Хертвіга. Вони, здається, не помічали ні Юрія, ні Хелла, ні краси, що обступала віллу горами, лісами, обійма-

ла небом, віяла пахощами квітів, які збіглися в оце подвір'я чи не з усіх гір і сповнили його веселими барвами. Оці. очі, мабуть, і робили її красивою. Коли жінка підійшла ближче, Юрко помітив, що очі в неї стомлені, облямовані легенькими зморшками в куточках. Під очима лягли великі тіні, і через те вираз обличчя був печальним. Тепер вона вже не здавалася такою молодою, але ще більше ніжності викликала в Юрковому серці, і він вперше в житті відчув непереможне бажання обійняти цю стомлену жінку, і сам здивувався цьому бажанню.

– Чого ти поїхав так рано? – з докором говорила вона Хертвігу і ласкаво дивилась на нього, наче шукала якихось змін в його обличчі.

– Треба було, – грубувато відповів Хертвіг, одвівши очі і насупившись. – Чого ж ти не вітаєшся?

– А-а, містер Хелл! – жінка почервоніла й подала Хеллові руку. – Пробачте мою неувважність. Я ж ніколи не бачу оцього пройдисвіта, – щиро зізналась вона, кивнувши на чоловіка. – Вчора увечері прилетів, а на світанку вже його немає. А це хто? – глянула вона на Муратова. – Мабуть, новачок? Боже, яке славне дитя, – вона з сумом дивилась на Юрія і хитала головою.

– Добре дитя! – весело вигукнув Хелл. – Йому вже за двадцять років.

– А що ж, це не дитя? Не зрівняти ж його з вами! На-

шому синові теж двадцять, але він ще просто хлоп'я.

– Але досить, Ліззі, – нахмурився Хертвіг. – Ну, кому потрібні твої балачки?

– Я вже мовчу і запрошую вас до сніданку, – вона взяла Хелла і Юрія під руки і повела на веранду.

– Пошта була? – спитав Хертвіг, плентаючись позаду.

– Ой, я й забула! Прийшла телеграма із Штатів.

– Із Штатів? Ану, давай її сюди!

Дружина принесла телеграму. Хертвіг довго читав її, беззвучно ворущачи губами, і повільно повернувся до Хелла.

– Треба зараз же летіти в Малу Азію.

Хертвіг керував американською агентурою спеціального призначення, мав великий досвід в цій справі, а в своєму середовищі – авторитет неабиякого спеціаліста. Він все життя мотався по світу на літаках – з країни в країну, з континенту на континент і, поснідавши у своїй альпійській віллі, не знав, де він буде обідати: в Скандінавії чи Малайї. Тому треба було поспішати.

– Веди в кабінет, – запропонував Хелл. – Щось, мабуть, трапилось?

– А сніданок? – спитала Ліззі.

– Потім, потім, – заспокоїв її Хелл і пішов слідом за Хертвігом у будинок.

Стіни, облямовані полірованим горіхом, потемнілі старовинні картини в золотих рамах, килими і овальні люстри – все було якесь таємниче і дихало на Юрія віками. В кабінеті йому перш за все кинувся у вічі широкий і довгий, як плац, письмовий стіл, що нагадував чимось рояль, за ним – важкий приземкуватий сейф. На підлозі ведмежі і тигрячі шкури, на стінах оленячі роги й мисливські рушниці, опудала птахів.

Доки Хертвіг одкривав сейф, Хелл відкинув з вікна штори, і Юрій перед самісіньким будинком побачив озеро. Вітру не було, озеро лежало непорушне, мов велетенське дзеркало, і в ньому відбивалися ліси, гірські вершини і захмарене небо. Вода здавалась темною, як воронь пістоля. Протилежним краєм своїм озеро впиралося у схил гори, покритої лісом, понад берегами воно поросло очеретом та кугою, і білі квітки латаття виразно вимальовувалися над лапатим листям, відбивалися у воді, і через те їх було вдвоє більше.

– А лебеді прилетіли цього року? – спитав Хелл.

– Прилетіли, вони звили гніздо в очереті і тепер рідко плавають, – Хертвіг нарешті вийняв із сейфа якісь папери, розстелив на столі карту і завісив вікно шторою. – Не люблю яскравого світла, – скривився він. – Так от, операція Краба.

Хелл закурив і сів на кінець столу, підставивши

стілець Муратову, але той схилився над картою і одразу впізнав контури Чорного моря, Кримського півострова, синю стрічку Дніпра,

– Що це за операція? – спитав він.

Хертвіг оглянувся на двері, потім перевів погляд на Муратова і посміхнувся.

– Не поспішай. Ти її знатимеш краще ніж свої п'ять пальців. Полягає вона в тому, щоб на човні перепливати Чорне море оцим ось маршрутом, – показав він на карті, – обійти Крим, де нас завжди найбільше чекають з моря, пройти мис Тарханкут, Каркінітську затоку, острів Джарилгач і висадитись отут, у Садовську.

– Як це висадитись? Коли? – здивувався Юрій. – Хто ж нас там чекає? Отак просто і висадитись?

– Нас прикордонники завжди ждуть, аякже, – пожартував Хелл. Мружачись від диму, він пильно стежив за обличчям Муратова.

– Висаджуватись треба, вночі, – продовжував Хертвіг, – після дванадцятої години. Ми вибрали час від першої до другої ночі. В цей час в квадраті «350» будуть подаватися сигнали з берега, йти просто на них. На березі ждатиме Кенгуру – наш досвідчений співробітник. Він влаштовує на проживання, на роботу і замітає всі сліди.

– А човен? – спитав Муратов.

– Човен треба втопити за милю від берега, бо після

дванадцятої по всьому узбережжю патрулюють прикордонники і можуть його помітити. Та й до берега пливти треба більше під водою. Ви добре вмієте впирнати і плавати? – спитав раптом Хертвіг Муратова.

– Я? – здивувався Муратов. – Так це мені виконувати цю операцію?

– А ви ж що...

– Я? З радістю! Це дуже цікава й дуже складна, небезпечна операція. Я саме такої й хотів.

– Ми вибрали тебе, Шакале, – помахуючи ногами, ліниво протягнув Хелл. – Я давно покладаю на тебе великі надії. І не тільки я. У Федеральному бюро зупинились на твоїй кандидатурі. Як агентові № 1, тобі й підготували саме цю операцію, бо в тебе є всі дані, щоб її виконати. Крім тебе, навряд чи хто зумів би.

Муратов мовчав і всміхався, він навіть трохи зблід.

– Я думаю, що... – він пом'явся і глянув на Хелла, – ви не пошкодуєте, що доручили мені цю операцію.

– Тепер, значить, практично... Що ми маємо робити? – Хертвіг підсунув Муратову топографічну карту, опис Каркінітської і Джарилгацької заток на Чорному морі, лоцманський довідник. – Оце ось забирай і гарненько проглянь. Тепер так. Я вилітаю через дві години, а тобі доведеться летіти вночі. Як у нього з документами? – спитав Хертвіг Хелла.

– Кроунті привезе йому турецьку візу, паспорти, а

також гроші. Це буде годині о десятій вечора.

– Літак. подадуть о дванадцятій, – нагадав Хертвіг. – Звідси на аеродром ви не встигнете.

– Та нам і лишатися тут не варто. Ми поїдемо разом з тобою і залишимо Шакала в літньому таборі котеджу.

– Правильно, там до аеродрому година їзди.

– Тепер... Ти ж йому поясни, де ви зустрінетесь в Туреччині.

– Там, де звичайно. В котеджі Дракона. Я попереджу його, потім робитиму свою справу, а Шакал хай їде з аеродрому просто до нього. – Хертвіг схилився над картою. – Дивіться, – звернувся він до Муратова. – Ось шосе із Стамбула в Сіноп... Ви наймаєте на аеродромі таксі і їдете на двісті сімдесятий кілометр. Тут буде дорога вліво, до Босфору. Звертайте на неї і потрапите прямісінько до Дракона. Ясно?

– Ясно, – сказав Муратов.

– Все! Їдемо! – квапив їх Хертвіг, замикаючи сейф. – Поїхали! – Він узяв невеличкий чемоданчик і першим вийшов з кабінету.

Дружина стояла на веранді заплакана й худа, як дівчинка.

– До побачення, моя маленька, – сказав Хертвіг, на ходу обіймаючи її за плечі. – З Азії повернуся і пробуду з тобою кілька місяців, – він лишив її на східцях, вско-

чив у машину, завів мотор.

– Швидше, швидше, – підганяв він Хелла і Муратова. – Вибач, Ліззі, запізнююсь на аеродром. – Машина крутнулася по подвір'ю, вискочила за браму і помчала в гори. Тільки квітки, зачеплені нею, ще довго гойдалися на тонких своїх ніжках, торкаючись пелюстками чорного асфальту.

3

Юрій сидів у альпійській сторожці, не запалюючи світла, ждав Кроунті з документами, який мав посигналізувати йому з дороги, що тяглася під кряжем вниз, і відвезти на аеродром.

Сьогоднішній день йому здавався дуже великим. Він одкрив йому шлях у таємничий світ, він дав йому змогу заглянути в своє майбутнє, і Муратов зрадив і злякався одночасно. Перед ним лежав шлях, сповнений невідомості й таємниць, шлях, що випадає на долю небагатьох – лише сміливі, сильні люди здатні його пройти. Так принаймні говорив йому Хелл. В цьому було багато поживи для його самолюбства, яке в юності так переповнює людську душу, багато спокусливого: якже, він стає невідомим, стає таємницею і їде ку-

дись у інші країни...

А ще його тішила надія, яку йому подав Хелл. Коли вже від'їздили з вілли, він сказав, що після повернення з операції Юрій відпочиватиме у віллі Хертвіга, одержить багато грошей і взагалі житиме, як захоче... І зараз, коли вже темрява обгортала гори, коли тривожно стискалося серце, бо ось-ось просигналізує машина і він змушений буде летіти в якусь Малу Азію, йому все-таки марилось про ту віллу, про те, що, повернувшись, він знайде собі дружину, яка його любитиме і ждатиме так само, як дружина чекає Хертвіга, і в цих думках було так багато чогось теплого, ніжного і нового для Муратова.

В коридор хтось зайшов і постукав у двері.

– Зайдіть! – гукнув здивований Муратов.

– Я не хотів тебе турбувати, – сказав Олекса Петрович, зайшовши в кімнату до Муратова. – Але ти їдеш... Може, ми більше не побачимось, то я хотів тобі дещо розповісти.

Муратов мовчав. Було вже темно. Сутінки насуваються в Альпах раптово: світить-світить сонце, а тоді зайде за гірські вершини, і одразу смеркне. Тільки далекі сніги, освітлені його промінням, рожевіють і кидають свій відблиск на зажурені гори.

– Нам немає про що говорити, – похмуро сказав Муратов, не відриваючи погляду од вікна.

Він дивився на ті далекі вершини, що жевріли над чорними горами, і думав про те, що оця поїздка в Малу Азію, операція, на яку його посилають, зводиться над усім іншим у його житті, як оці рожеві вершини Альп над землею. А все інше, про що б він зараз не думав, що б не робив, кого б не слухав, – все пропливає повз нього безслідно, як пропливають повз машину мости, села, сади, містечка, і не чіпає його душі.

– Нам є про що говорити, – впевнено сказав Олекса Петрович. – Ми ще з тобою взагалі ні про що не говорили, і ти зовсім не знаєш мене, моїх намірів.

– Знаю... Досить того, що ви батька мого виказали і що я знаю про це. Більше нічого мені не треба.

– Ні, треба, – спокійно заперечив Олекса Петрович. – Ти теж будеш продавати людей.

– Ніколи! – Муратов повернувся до Юрського, і в темряві блиснули його очі. – Нізащо! Все можу, на що завгодно піду, а на це – ніколи!

– Але ж це наша професія.

– Не знаю вашої професії. Я виконую доручення цілої держави...

– Ти ступаєш на таку самісіньку стежку, з якої зійшов я. І ти станеш злодієм, бо наша робота – чинити людям зло, підстерігати, зраджувати...

– Але ж ви мене виводили на неї самі? Так чи ні?

– Ні, я хотів тебе виховати, я рятував тебе і віддав

тобі свою кров...

– Для чого? Щоб мати зиск? Чи хотілося спокутувати гріх перед моїм батьком?

– Ти не сердься, Юрію. Я, може, тисячі разів пошкодував. Та так трапалося, потім хотів тебе врятувати. Так хотілося спокою на старості, теплого слова...

– Не буде вам спокійної старості, Олексю Петровичу. Ви її не заслужили і теплого слова не заслужили.

– Одумайся, що ти кажеш! У тебе все життя попереду, і ти багато чого не розумієш. А я вік прожив...

– Це нічого не важить, – Муратов за вікном ще побачив білі далекі вершини. Він знову подумав про поїздку в Малу Азію, про операцію Краба і глянув на годинник. Було пів на десяту.

– Немає в мене ні рідних, ні близьких... – почав Олексю Петрович. – Усіх втратив, усіх розгубив. А наче ще так недавно я був, як і ти, молодим, дужим, вправним. Наче вчора викликали мене в Брауншвейзі до начальника офіцерської школи з випускного балу, посадовили в машину і відвезли до Берліна, наче вчора... А минуло сорок років! – Олексю Петрович помовчав і зітхнув. – А потім послали мене на фронт, наказали здатися в полон і лишитись у Росії. Все виконав, усе робив, як казали. І чим же все скінчилось? Ось чим: привезли в табір, і я мало не загинув, бо постарів, бо став негоден. А тепер? Самотній, нікому не потрібний.

Живу, чекаючи шматка з чужих рук. Отака наша доля... Ех, життя, життя! Сподівався хоч з тобою дожити старість, хоч тебе врятувати від такої долі, а воно бач, як вийшло...

– Даремно сподівались...

– Ти не сердься, Юро. Я твого батька виказав тому, що... Ну, ти сам скоро все зрозумієш, раз ти пішов по

цьому шляху. Накажуть – зробиш. Не зробиш – уб'ють. В нашому світі так: під землею знайдуть і уб'ють, якщо не виконаєш доручення, бо за тобою стежитимуть дублери. Поки не пізно, відмовся. Вони зараз нічого не зможуть тобі зробити. Відмовся, і ти будеш жити спокійно...

– А я не хочу жити спокійно. Мені хочеться їздити в інші країни, жити таємно і щомиті ризикувати. І ви мені не псуйте настрою, не порпайтеся в моєму житті, Олексю Петровичу, я вже давно себе до цього готую, і інші мене готують... І ви мене готували, але я вас ненавиджу. Ви мені снились не раз із закривавленими руками, скривавленим ротом, наче ви тільки що рвали труп мого батька й пили його кров. Ви бридкі мені з того дня, як я дізнався, що ви донесли на нього.

– Так чому ж ти стаєш на мій шлях? Для чого? Ти ж станеш таким самісіньким, як я. Я ж був розвідником, я теж виконував завдання цілої країни, як будеш виконувати ти. Але це – тільки слова. Тебе посилають тільки для того, щоб твоїми руками чинити зло так, як колись чинили моїми, і кинуть тебе на старість, як кинули мене, коли я став непотрібний.

Муратов підхопився і враз застиг; внизу на шляху загуділа машина...

– Я ніколи не буду таким, як ви! Ніколи! У мене інша доля, інша робота, інші можливості! Я буду бага-

тим, як Хертвіг, на мене покладає надії Хелл. Я робитиму тільки важливу державну справу, а не продаватиму людей. Зрозуміли ви, нарешті?

Машина знову дала сигнал – переривчастий і нетерплячий. Вона кликала, вона квапила Шакала. Він махнув рукою, крутнувся і вибіг. Чути було, як спускався він стежкою на шлях. Потім прошурхотіли камінці, і все стихло.

– Ти ще згадаєш мене, Юро! Ще згадаєш... – бурмотів Юрський, дивлячись йому вслід.

Гори вже потемніли, наче вкутались у чорну ковдру, – і навіть далеких білястих вершин не стало видно.

ЧАСТИНА ДРУГА

Розділ перший НА БОСФОРІ

1

Спека. Над гранітним кряжем, що оддалік спадає до моря, тріпотливо врунється повітря, наче над велетенським розпеченим утюгом, – здається, хлюпни на нього, водою, і граніт зашкварчить, бабахне паром під саме небо. І хоча б вітер подихнув чи хмарка набігла! Де тамі Небо чисте, а море розпласталось під сонцем, затверділе, гладеньке, прозоре, здається, воно більше ніколи не народить хвиль: при березі на воді лежить порожня коробка від сірників і не гойднеться, наче її поклали на стіл.

До самого моря збігає тропічний сад, огорожений високим кам'яним муром, звабливо манить темнозеленою прохолодою. Але холодку і в ньому мало: сонце зупинилось у зеніті. Тіні від пальм лягли при самому

стовбурі темними велетенськими шапками, а від рівних рядів винограду і лаврів – куценькими сітями.

Під крайньою від моря пальмою, в круглій її тіні, наче якийсь хижий птах у гнізді, сидить на килимі в одних трусах аспідночорний огрядний чолові'яга, густо обцяткований краплинами води. Він, мабуть, щойно вкупався і тепер збирається обідати: перед ним пляшка вина, помаранчі, сир. Поряд стоїть довгоногий, сухопарий чоловік у білих штанях до колін і в крислатій панамі, запилений і стомлений довгою дорогою.

– Чого так давно не заглядали, Хертвіг? – чорний огрядний чоловік посміхнувся.

– Справа термінова і дуже серйозна, Драконе, – відповів Хертвіг.

– Ви ніколи не їздите в дріб'язкових справах, – проклекотів Дракон, – та ще в таку спеку. Сідайте, Хертвіг, та випийте з дороги. Воно й розмова веселіше піде.

– Та ні, – Хертвіг стомленим рухом стягнув панаму і довго витирав бриту спітнілу голову, що блищала, неначе фарфорова куля. – З вашого дозволу, я купаюся, мабуть...

– А чого ж, купайтесь, – байдуже здвигнув плечима Дракон і поклав у рот чималий шмат сиру.

Хертвіг швидко роздягнувся, потоптався на місці і оглянувся на господаря.

– Тут каміння немає, Драконе?

– Щось вас, Хертвіг, останнім часом мучать підозри. Це погано, мій друже.

– Так що, можна пірнати? – нетерпляче спитав Хертвіг.

– Звичайно. Бійтесь каменюки під водою там, де її можуть підкласти вам росіяни, а в мене, Хертвіг, ви як у аллаха за пазухою.

Останньої фрази Хертвіг не розчув. Він легко підплигнув на одному місці і, трохи пригнувшись, поспринтерському розігнався і стрибнув з берега, його біле, незасмагле ще тіло майнуло в повітрі і шубовснуло у воду. Він довго не виринав. Дракон з натугою повернув голову до моря і рахував секунди. Пройшла хвилина – Хертвіг не випірнав. Дракон махнув рукою і налив собі вина. Тільки тепер у цілковитій тиші почувся плюскіт, і блискучу круглу голову Хертвіга він побачив далеко від берега.

– Алло, Хертвіг! Недарма вас прозвали Крабом. Ви чудово пірнаєте! Хто вас навчив?

Рвучким брасом пливучи до берега, розсікаючи воду нижньою частиною обличчя, Хертвіг видихнув:

– Малайці... – він вибрався на берег, ступив на пісок і скрикнув: – Та це ж справжня жаровня, щоб її чорти забрали!

– Еге ж, жаровня. Ви прилетіли із Штатів, Хертвіг?

– Де там! Із Норвегії, Швеції чи Швейцарії. Сам не

пригадую, де бував: сьогодні в одній країні, завтра в іншій. А це до вас приїхав надовго. Налийте вина.

Дракон налив і подав кухоль Хертвігу.

– Я чекав, – коротко сказав він і повалився на бік. – Це не Скандінавія, Хертвіг. Тут буває дуже жарко в цей період.

– Звикну. В Малайї було гарячіше.

– Їжте, Хертвіг, їжте, – підсовуючи йому сир і помаранчі, говорив Дракон. – Ви такий худий, як оселедець після нересту. Поправляйтесь. – Дракон в дрімоті заплющив очі. – Я боюся, що перший же бриз здме вас у Босфор.

– Для операції Краба ми підібрали агента, – голос Хертвіга долинав до Дракона наче крізь вату.

– Давайте спочинемо, Хертвіг. Поговоримо потім.

– Я чекаю його. Мене все мучить думка – чи підійде він? Тут потрібна смілива, вправна і, головне, досвідчена людина.

– А вам знову запропонували щось старе і здатне лише повзати по рівчаках? – Дракон одкрив одне око.

– Навпаки, запропонували молодого. Зовсім молодого! Мені Хелл говорив, що це агент № 1.

– Як його звать?

– Шакал.

– Шакал? Я щось не чув про такого.

– Це з молодих, Драконе. Людині за двадцять років.

Хелл каже – тигр! Мені, каже, шкода з ним розлучатися.

– Він одержить за нього великі гроші, чого шкодувати? А в ділі він бував?

– Ні, ще. Його готували до цього дванадцять років. Цілих дванадцять років. Це – вічність для юнака.

– Тоді я догадуюсь, хто це, – Дракон відшукав десь поміж листям лавру розетку і смикнув за неї. Вдалині, біля будинку, задзеленчав дзвінок, а за хвилину по алеї підкотився до них старий, згорблений мусульманин у чалмі і білім халаті. Він зупинився в кількох кроках і, склавши човником руки перед грудьми, низько вклонився.

– Принеси мені сіру теку, Алі, ту, що ми одержали на тому тижні.

Старий ще раз вклонився і покотився назад, до оселі.

– Шакал з переміщених, – сказав Хертвіг. – Це не зовсім надійні люди. Я говорив Хеллу, не слухає.

Дракон посміхнувся:

– А де ж нам, по-вашому, Хелл візьме хлопців?

У цей час беззвучно наблизився до них старий мусульманин і простягнув Драконові сіру теку.

– Можеш іти, Алі, – махнув дідусеві рукою Дракон і передав теку Крабові. – Натє, ось подивіться, чи це він, а я посплю. Я теж просив замінити, бо дуже моло-

дий хлопець! Може, переініли?

На титульному листі було написано: «Юрій Муратов. Шакал».

– Ні, це він. Хелл відмовився зробити заміну. Каже, кращого агента немає.

Хертвіг знову перечитав історію Муратова. Те, що він читав, не могло йому змалювати чужого життя. Та воно й не було йому потрібне. Він шукав відповіді на одне питання: чи можна покластись на людину, анкета якої лежала перед ним у сірій теці? Досвідчений шпигун, він ретельно винюхував закамарки цієї анкети: загублені на просторах цього жорстокого світу батьки Муратова, земля, на якій він народився і ріс, чуже горе й радощі, печалі й скорботи – все це було невідоме Хертвігу і непотрібне. Він тільки крок за кроком уявляв по цих документах, як із малого хлопчача Хелл і його підлеглі робили справжнього агента, і був задоволений. Прочитавши, Хертвіг підвів угору обличчя, глянув на вилиняле від спеки небо і сказав сам до себе:

– Незвідані на землі шляхи людські і долі.

Він не був певен, що це його власні думки і слова, але тут, в древній Малій Азії, йому хотілося філософствувати.

Примружившись, він довго ще дивився на небо, уявляв собі майбутню операцію, її вдале завершення, повернення в Штати, після цього – вино, музику, гомін-

кі вулиці великих міст і посміхався: цей хлопець мав принести їм успіх і славу.

– А жити все-таки чудесно! – сказав він і глянув на Дракона. Той спав, відкинувши набік голову і роззявивши рота. Волохаті груди його, як у всіх здорових людей, ледве-ледве здіймались у сні. Море теж спало...

Покликавши старого дервіша, Хертвіг віддав йому теку і сказав:

– Передайте Драконові, що він, – Хертвіг постукав зігнутих пальцем у теку, – прилетить сьогодні або завтра. Прийміть його тут як слід. І потім... – Хертвіг подумав хвилину, повагався і додав – Човен нехай доставлять сюди.

– Човен? Який човен? – спитав дервіш, вклонившись.

– Дракон знає... Скажіть, щоб завтра човен був тут неодмінно.

– Все передам, як сказано, – старий вклонився і, не дожидаячись, коли Хертвіг сяде в машину, зайшов у дім.

Хертвіг відпустив гальма, завів мотор. Машина викотилася на металеву плиту перед брамою, півхвилини постояла. Важка брама відчинилася перед нею автоматично і, як тільки машина виїхала, зачинилася. Одразу ж прозвенів десь у будинку дзвоник, попереджаючи, що ворота замкнулись і електромотори

можна виключити.

«За останнім словом техніки», вдоволено подумав Хертвіг, розвертаючись. Особняк, затиснений горами, промелькнув і зник, закритий деревами, що росли обабіч шляху, а Хертвіг мчав асфальтованою дорогою і думав про те, скільки вже з'їджено і сходжено по чужих країнах, скількох людей йому доводилося проводити в небезпечні таємні мандрівки, що були багатьом першими і останніми в житті. От і зараз має прилетіти цей юнак...

– Чорт! Міцне у Дракона вино! – вилаявся Хертвіг. – Бач, на які філософії потягло!

2

Наступного ранку у тому ж таки котеджі, на березі Босфору, грали в теніс. З одного боку низенької сітки стояв з ракеткою аспідно-чорний хазяїн котеджу; огрядний, років п'ятдесяти, з сигарою в зубах, він на диво легко пересувався по майданчику, ракетка його без видимих зусиль зустрічала м'яч в повітрі і довгим граційним рухом повертала назад, а молодий, сухорлявий і легкий, мов кішка, противник ледве діставав ті м'ячі в акробатичних стрибках. Говорили вони чистою

російською мовою.

– Ще кілька отаких трюків, хлопче, і ти виграєш.

– Мені б легше гралося з чортом, аніж з вами, – відсапуючись, сказав на те юнак.

– Але ж рахунок на твою користь, чого ж ти сердишся?

Старий зробив різкий крок назустріч м'ячу і, всім корпусом перемістившись на праву ногу, несподівано і блискавично послав через сітку різаний м'яч. Загоріле й довге, як у щуки, тіло молодшого майнуло в повітрі, і хоч м'яча він не дістав, та беззвучно й красиво торкнувся землі руками, потім грудьми, вигнувшись, перекотився і став на ноги.

– Чудово! Якщо не на шибениці в Росії, то на арені цирку кінчатимеш життя, мій хлопчику! Я мало кому програвав, але отаких трюків, такої одчайдушної сміливості не бачив. Але ходімо от хоч би сюди, – старий показав на повиту плющем альтанку під чинарами. На столі стояв сніданок, в красивих прозорих пляшках іскрилось вино.

– У котеджі нікого немає. Ми лишилися тут господарями. Доки приїде Хертвіг, маємо час поговорити. Перед купанням вип'єш?

Молодий заперечливо похитав головою і з неприхованою цікавістю дивився на старого. Він не знав його: цей дивний чоловік, мабуть, все підготував у котеджі

ще на світанку спеціально для зустрічі з ним, – інакше чому котедж спорожнів? Старий налив собі вина, примружив око і посміхнувся.

– Ти що дивишся на мене, як осел на килим? Хочеш знати, з ким маєш справу? Не поспішай, мій друже. Про все дізнаєшся. Твоє здоров'я, Шакале!

Він одним духом випив. вино і з насолодою облизав губи. Були вони в нього масивні, товсті, з гострими міцними краями. Крупний вислий ніс, весь у темних родимках, чорні волохаті брови над пронизливими витрішкуватими очима, важкі щелепи – все його обличчя нагадувало сфінкса, видовбаного з граніту.

– А тепер – в купальню, – наказав він і перший рушив кам'янистою стежкою поміж помаранчами і виноградною лозою. Молодий ішов за ним, як приречений. Стомленим рухом стягнув у купальні спортивні тапочки й носки; лишившись у трусах, кинув погляд на трамплін, потім на господаря, збираючись про щось запитати його, але одразу ж здригнувся і відступив крок назад.

– Так це ви і є Дракон? Мені Хелл розповідав про вас.

– Еге, це я, мій хлопчику! Я.

– Як я одразу не міг догадатися! Я ж чув, що ви граєте в теніс, як...

– Як чорт, правда? Нічого, не біда, що ти не дога-

дався. В Росії ти, слава аллахові, будеш уважнішим, – він поглянув на годинник. – Хертвіг щось запізнюється, правда? Раз так, скупаємося, доки він приїде, освіжимося, потім поснідаємо. Згода? Ну, раз так, у воду! У воду, хлопче!

Але юнак невідривно дивився на широкі волохаті груди старого, на яких витатуйовано було зеленуваютою тушшю вогнедихаючого дракона, йому ще в Альпах доводилося чути багато дивного про цього вславленого східного розвідника. І от перше ж завдання він виконуватиме під його керівництвом. Хіба не честь? Взагалі вся подорож від Альп аж сюди, до Босфору, нічний політ у військовому літаку, оцей котедж, затиснутий скелями, і передчуття чогось цікавого, небезпечного й таємничого не покидало Шакала, відколи він виїхав з коледжу. Воно було свіжим і яскравим ще й сьогодні ранком. Але дізнавшись, що перед ним сам Дракон, Юрій відчув дивну й неприємну тривогу.

Дракон насупився:

– Ти що? Молишся? – спитав він. – Марш у воду! – волохатий і товстий, він сам ступив на краєчок трампліна, гойднувся раз, вдруге і темною важкою брилою шубовснув у хвилі.

Юрій купався без насолоди, серце в нього занило, стало тривожно і сумно. Те, до чого готували його стільки років, систематично й послідовно гартуючи

його тіло й волю, нарешті прийшло. Сьогодні розпочнеться коротка підготовка, а там – човен, море, далекий небезпечний берег, тривожне життя агентурного розвідника.

Викупавшись, Дракон одягнув бухарський халат, м'які повстяні пантофлі і феску. Він порядкував за столом і взагалі поводився так, наче до нього приїхали гості на свято, і через те гнітючий настрій Муратова по-малу розвіювався, починало здаватися, що все в житті не таке вже й страшне, як воно уявляється.

– Так от, прийшов твій початок, Шакале, – сказав він задумано. – І початок добрий. Деякі солідні люди дуже зацікавлені у твоїй поїздки і в її успіхові. Ти вже знайомий з планом? Значить, що головне? Заводи, аеродроми, кораблі і військові частини на півдні Лівобережної України – Таврії. Всі ці дані потрібно зібрати якнайточніше. Ти розумієш мене, Шакале?

Юнак злегка вклонився і випив рому.

– Маршрут тобі відомий. Човном ти навчишся керувати так...

– Навчитися б так, як ви граєте в теніс, було б чудесно.

– Човна привели сьогодні з Сінопа, Хертвіг навчить тебе пірнати, керувати ним, а через тиждень приступимо до операції. Вилетимо в Сіноп, там уже все буде підготовлено. Вночі міноносець опустить твого човна в

нейтральних водах. – На борту в тебе повинні бути вудочки, підсаки, у відрі креветки. Компас, секстант, карта і хронометр – в потаємній ніші. Все інше, я сподіваюсь, тобі відомо. Карту вивчив добре?

– Як свою долоню. Зайти б тільки в затон. Там же ні корабля, ні маяка – нічогісінько.

– Це ліворуч від фарватера? Правильно, пустиня. Мілко, порожньо, а головне, неймовірно. Через тиждень, якраз в той день, коли ти вирушиш, росіяни розпочнуть морські маневри. Все тут розраховано, хлопче, не лише на твою відчайдушну сміливість і вправність. Човен твій буде на міноносці. Зброю і гроші я тобі дам. Документи при тобі. Але вони мають бути потоплені разом з човном. Зрозумів?

– Звичайно. Вони мені потрібні на випадок, якщо мене зустрінуть у морі. А на берег з документами йти не резон: хто ж купається з паспортом? Кому його показувати у воді? Рибам?

– Так-так... Справжні документи тобі приготовлено на тому березі. Ну, пішли до човна – мусимо поспішати. З учорашньої ночі Кенгуру тобі вже сигналить у Садовську, і нам тут прохолоджуватись ніколи.

Сіруватий човен, коли з нього зняли брезент і спустили на воду, виявився дуже простим на перший погляд. Так собі, довгуватий дерев'яний човен, з хорошим кілем, з подвійним рульовим пером і звичайним

автомобільним мотором у бляшанім чохлі. Єдине, що в ньому викликало подив, це два гребних гвинти – один нижче, а другий вище, та хіба дивна невідповідність: коли він лежав на березі, здавався високим, а спустили на воду – і він неначе осів: став мілким, борти його зовсім низько зводились над водою.

Юрій Муратов придивлявся, до нього так, як придивляються до людини, з якою треба йти на небезпечне діло або прожити все життя разом. Перепливати Чорне море, та ще так, щоб ніхто тебе не помітив, щоб ні в кого не викликати підозри, – хіба це не ризик? Це щось більше за ризик, це – відчайдушна сміливість, подвиг, який багато в чому залежить від цього човна. Він летів сюди, уявляючи собі щось унікальне, щось металеве і видовжене на зразок реактивного літака – взагалі щось небачене і незвичайне. А прибув – і що ж він побачив? Звичайний дерев'яний човен.

Але коли приїхав Хертвіг, коли завели мотор та зробили коло, Муратов змінив свою думку. Човен летів, наче скутер, задерши носа, і його невисокі борти при такій швидкості піднімались над хвилями так, наче він от-от відірветься од води й полетить.

– Чуєте, який звук? – питав Хертвіг. – Глушители спрямовують звук у воду, і за яких 200–300 метрів мотора майже не чути. Це одне. Друге. Якщо вам доведеться проходити острів Джарилгач вночі, то протока

там вузька, і навіть цей мотор не виручить: почують. Тоді ви його виключаєте, отут ось, під сидінням, повертаєте вимикач. Отак, – Хертвіг нагнувся і клацнув чимсь під сидінням. Одразу ж десь під дном загуло, завило, і човен знову помчав уперед.

– Електромотор? – здивувався Муратов.

– Правильно, електромотор. У човні подвійне дно. В міждонних відсіках розміщено акумулятори майже по всій довжині човна – їх вистачило б допливти до Севастополя, – а в кормовій частині, під оцим бензиновим мотором, стоїть електромотор з окремим гвинтом.

– Цікаво, а як заряджаються акумулятори? – спитав Юрій.

– Дуже просто: скільки працює бензиновий мотор, стільки вони й заряджаються.

– Добре придумано!

– Непогано, – погодився Хертвіг. – Далі. В Джарилгацькій затоці дуже мілко, сама вона невеличка, і хоч човен ваш зовні й нагадує звичайну спортивну шлюпку, якими користуються на північному узбережжі Чорного моря, але він довший, має надто швидкий хід, тому одразу приверне увагу. І взагалі його треба буде сховати; не лишати ж на морі слідів, що от, мовляв, я прийшов, шукайте мене. За планом операції його треба затопити. Але обставини можуть скластися так, що затопити його треба буде негайно. От зараз, наприклад, ви під-

ходите до берега, а за вами слідом іде інший човен або збоку пливе своїм курсом. Тоді ви відкидаєте оцю скобу і вириваєте ручку на себе. Цим рухом ви відкриваєте кінгстони. Вони подвійні з обох бортів і мають розміри 2 x 0,5 метра.

– Тобто одкидаються обидва борти.

– Та не тільки борти, а й днище відкривається, а борти по половинці, – всміхнувся Хертвіг. – Через те що кінгстони починаються від носової частини, а швидкість човна пристойна, вода вривається з великою силою. Секунда – і ви з човном під водою.

– Ну й човен! – хитнув головою Муратов. – І хто його виготував?

– Один сінопський турок. Великий майстер! Але він і гроші бере великі. За одного такого човна можна wymieniti штук три лімузини.

– І ото його як втопив, так і пропало три лімузини?

– У нашому ділі що вони варті?

– Ну, а якщо треба буде тікати? І якщо шляхів інших не буде, крім того, яким прийшов?

– Навряд, щоб так трапилось, – сказав Хертвіг, пильно глянувши на Муратова. – Але якщо й трапиться...

– То буде не до човна?

– Чому? На світі все може бути. Може, справді доведеться з Садовська пливти назад морем.

– Так човен має якийсь пристосування, щоб його можна було підняти?

– Аякже! Все продумано. Отут в носовій частині. Ось бачиш, щоб не шукати, – Хертвіг показав у той куточок, що утворювався днищем та форштевнем, і Муратов побачив там кругленьку задвижку. – Повернеш, її набік, відкриється кнопка. Натиснеш кнопку – запрацюють в обох бортових відсіках балончики із стисненим повітрям. Тільки перш ніж включати їх, треба закрити кінгстони.

– І човен спливе?

– Так, спливе, бо в ньому ж зовсім мало води. Бачите, який він мілкий? Тут все розраховано: у кінгстонних відсіках повітря буде стільки, що воно підніме човен майже повністю. Лишиться тільки вихлюпати воду.

– А мотор? Він же не працюватиме?

– Оцей? Бензиновий? Доки не обсохне, звичайно, не працюватиме, але електромотор і акумулятори закриті герметично, вода до них не проникає – повертаєте вимикач, і гайда! Ні, човен – звір! І керувати ним просто – тиждень тренування, і ви – як риба в воді.

– А звідки ви знаєте цей човен?

– Мені доводилося вже перепливати море на таких човнах. І не раз.

– І вдавалосьь?

– Як коли. Більше, звичайно, вдавалосьь.

Муратов задумався. Може, він уявив собі море, далеко вогні малого містечка, може, долю свою хотів розгадати, а тільки обличчя його стало печальним, широкі плечі трохи похилились, і Хертвіг, помітивши це, поклав йому руку на плече.

– У вас були попередники, Шакале! Я не першого вас споряджаю в таку дорогу. Так що – бадьоріше, сміливіше! Сідайте за руль та зживайтеся з вашим човном, звикайте!

– Ким же мені треба стати? Про це домовлялись?

– От, бачте, з цього треба було й починати, а ми про човен заходилися говорити. Значить, так. Ви будете демобілізованим солдатом-шофером, Кенгуру приготував вам солдатський одяг і документи: військовий квиток, шоферські права і все інше. Шоферську справу ви вивчили добре? Ну, от і гаразд. Якщо вдасться висадитись непоміченим, ви потрапите з допомогою Кенгуру на будівництво гідроелектростанції на Дніпрі, в Нове Городище. Коли, звичайно, він не підготує чогось кращого. Але я особисто думаю, що кращого місця не знайдеш. В Нове Городище їдуть звідусіль, затешетесья поміж цим збіговиськом і станете непомітним. Там з цього погляду буде дуже легко влаштуватись.

– Ну, а якщо не вдасться непоміченим висадитись? – Муратов насторожено дивився на Хертвіга.

– Ну що ж, тоді треба діяти в залежності від обста-

вин. Передбачається в разі переслідування летіти з якогось степового аеродрому далі від Садовська, а вже пізніше повернутись.

– А де ж там є аеродроми?

– Кенгуру знає. Аеродромів у них тут багато і стає все більше, бо на Дніпрі будується ще кілька електростанцій. Кенгуру там вас зорієнтує. Він все вже підготував, він передбачить усі несподіванки. Значить, операція вам зрозуміла?

– Зрозуміла, – Шакал сидів, задумано дивлячися собі під ноги. Спека вже розпочалася, хоч був ще ранок. Але він не помічав ні спеки, ні віддзеркаленого моря, ні тропічного саду – зараз його це не цікавило. Він вдивлявся в свіжопофарбоване дно човна і думав про ті несподіванки, які підстерігають його в цій операції, про те, чи зробить Кенгуру, якого він не знає, все так, як треба! чи буде доброю погода, чи засічуть його одразу ж прикордонники...

– Ну, раз операція зрозуміла, то візьмемось за тренування, – сказав Хертвіг.

Муратов зітхнув, сів за руль і завів мотор.

Розділ другий

ТАЄМНИЧИЙ КУПАЛЬНИК

1

Садовськ – таврійське невеличке містечко, розташоване на березі затоки, в тому самому місці, де степ і море, однаково рівні і однаково безмежні, зливаються. Випадок рідкісний і дивний: ні берегових круч, ні скель, тільки білесенька смужка перемитих пісків відділяє степові трави від морських хвиль, та й то, коли вітер віє з моря, хвилі набігають і топлять ту смужку, і тоді здається, що степ занурив у море свою голову, а воно хлюпає йому на спину хвилями, наче голубить, наче рятує від спеки, що ціле літо висне над полями маревом, а над морем – імлюю.

Вже в травні в Садовськ звідусіль їдуть люди: із Архангельська і Ленінграда, із Воркути і Свердловська, із Києва і Полтави цілими сім'ями прибувають на відпочинок, і до самої осені по білій береговій смузі майорять то білі, то рожеві, то коричньові тіла курортників. Безперервно лунає дитячий сміх, хлюпочуться

у воді громадяни, які щойно навчилися ходити, і матері не турбуються: пляж у Садовську по-справжньому дитячий, мілкий, так що метрів триста можна йти по дну у відкрите море, і все буде мілко та й мілко.

Ні санаторіїв, ні будинків відпочинку в Садовську немає. Люди приїзять сюди відпочивати як туристи: наймають квартири, ніде не стають на облік, не дотримуються ніякого режиму. Так приємно, так вільно тут відпочивається, що нікому й на думку не спаде придивитись до будиночка в сквері: вдень він, стуливши віконниці, дримає, і тільки по всипаному білим піском подвір'ю іноді швидко пройде від воріт і щезне у низьких дверях солдат у зеленім кашкеті, прив'язавши до паркана змиленого коня. Стоїть цей будинок під високими сріблястими яворами, обсаджений він розкішними рядами туї, і мало хто звертає на нього увагу, мало хто завдає собі клопоту над тим, чого це тут розмістилась прикордонна застава.

Нікому й на думку не спаде, що море, в якому купаються маленькі білочубі діти в панамках, море, яке здається таким гостинним і лагідним, миє десь далеко-далеко чужий берег і є кордоном – точнісінько таким же, як і на сухопутті.

Тільки на морі немає смугастих прикордонних стовпів, на ньому не збудуєш прикордонних застав, воно хвилюється і шумить і завжди дасть притулок ворого-

ві.

Тому і стоїть у цьому тихому сквері невеличкий однопверховий будинок під білою черепицею, і коли гомін стихає, коли берег пустіє і море, небо, степ і містечко огортає сон, отоді будиночок оживає: з нього виходять мовчазні люди в зелених кашкетах і розходяться у всі боки парами. Ледве чутно шурхотять бур'янами чоботи, легенько хлюпочуться хвилі, а з темного моря таємниче підморгують далекі маяки...

Наче дві тіні, бредуть поміж степом і морем сержант Безбородько та рядовий Ібрагімов, прислухаються, напружують зір, і тільки в темряві блисне іноді воронованим стволом автомат, або, наткнувшись на темний, підозрілий куц туї, спалахне і погасне промінь ліхтарика.

У таку глуху ніч не віриться, що ранком берег знову оживе і вкриється людом, що дитячий сміх сполохає тишу. Ніч накрила море і степ, вони потемніли. Хмари над степом чорні, важкі й ворожі, а над морем легенькі, біляві.

Але сержант Безбородько не вірить морю, безтурботній грайливості хвиль: саме з моря може прийти ворог, і через те Безбородько не любить морського кокетства. Степ надійніший, сержант виріс у ньому, а море – хто його знає, на що воно здатне?

Ібрагімов – молодий прикордонник. Він оце недавно

патрулював уперше, ніч була тоді місячна, тиха. Ібрагімов йшов як зачарований. Монгольське обличчя його було весь час звернене до моря, усмінене, темні гарячі очі блищали.

– Ай, красиво як! Ай, красиво! – тихо казав він і дивився на широку місячну дорогу, що лягла через море невідомо куди. Місяць тільки-тільки зійшов, він висів над самою водою, простеливши світлу дорогу. Блиски хвиль тріпотіли на ній, і здавалося, що дорога ця виткана із золотого легенького серпанку і тріпотить від подиху вітру – ажурна, невагома, прекрасна. Житель пустині, Ібрагімов уперше бачив море і не одривав від нього очей, а це сердило Безбородька. Сержант насуплював брови, які від місячного сяйва здавалися ще більшими, і суворо зауважував:

– А ти вперед дивись. На місяць милуватимешся, як прийде зміна.

– Ай, що ти говориш, сержанте, його тоді вже не буде.

– Ти що, на побачення вийшов? – розсердився Безбородько. – Мовчи і дивись!

Сьогодні вони крокують тихо, насторожено вслухаються у тишу ночі і плюскіт хвиль.

Суцільною стіною тягнеться понад берегом туя, парк у темряві здається розкішним і кращим, ніж насправді, й двоповерховий панський будинок, в якому

тепер розташувався піонерський табір, яскраво біліє колонами крізь дерева, наче теж, як і Ібрагімов, дивиться на море і ніяк не намилюється ним. Двоє закоханих бредуть стежкою геть од моря, і прикордонники не чіпають їх: хай ідуть собі, такі ночі серпень дарує наче спеціально для закоханих.

Містечко кінчається одразу ж за тополевою алеєю, і тепер ліворуч від прикордонників – сірувате в темряві море, а праворуч – огорнутий сутінками степ. Море хлюпочеться хвилею, наче зітхає, а степ заснув, тільки задумано сюрчать в ньому коники та десь на озерах сумно й протяжно кричить Нічний птах, наче кличе когось, хто навіки покинув його, або стогне з розпуки й печалі.

– А-а-а-а! А-а-а-а! – його поклик починається з високої благальної ноти і кінчається низькою і розпачливою.

Крикне двічі й замовкне, і тоді все завмирає, крім коників, що сюрчать, мабуть, уві сні, крім зірок, що невтомно підморгують степові й морю, крім хвиль, що вічно лащатся до байдужого берега.

Оці нічні шуми, оці краєвиди викликають в Ібрагімова дивні думки. Він іде поруч з сержантом і чекає чогось незвичайного, дивовижного, про що вже давно мріє. Відколи Ібрагімов потрапив у прикордонні війська, він вірить, що йому вдасться затримати шпигуна,

вчинити щось героїчне, але ось уже два місяці нічого на заставі не трапляється, сподіванки його не справджуються, і він починає розуміти, що шпигунів ловлять не кожної ночі. Однак сьогодні ці думки знову обсіли його. Він жде, що в морі почується плюскіт весла або з'явиться голова шпигуна, але все навкруги тихо, спокійно, німують степ і море, хлюпають хвилі ласкаво, і сержант Безбородько йде спокійно, повагом, трохи схиливши голову, наче міряє берег і ось зараз зупиниться, скаже, скільки кроків звідси до комендатури. Все так буденно і просто, все так безпечно.

Від озер повертають назад. Садовськ темніє громадям дерев, між якими біліють будинки. Зеленавата прозора імла висить і над берегом, і над морем, і над містечком, а сюрчання коників доноситься з степу ритмічними хвилями, і можна подумати, що воно належить від морських хвиль.

Тихо, красиво, розкішно. Весь простір, все небо тріпотить, просвічене наскрізь спокійним і сонним промінням зірок. Завмерли кущі, і дерева, і хати, а патруль в цьому сонному царстві бреде тихо і повагом, наче боїться збудити когось.

Раптом Ібрагімов схопив Безбородька за руку.

– Стоп, сержанте, бачиш?

Не встиг Безбородько відповісти, як Ібрагімов зірвався з місця і кинувся вперед.

– Ібрагімов! До мене! – владно гукнув сержант, але Ібрагімов, блискаючи очима, йшов йому назустріч і простягав у витягнутій руці щось безформне.

– Дивись, сержанте! Одяг! Чий це одяг, сержанте? Безбородько неквапливим кроком підійшов до нього і суворо сказав:

– Ти порушив устав, Ібрагімов.

– Який тут устав! Хіба ти не бачиш?

– Бачу, але прикордонник до всього повинен ставитись спокійно. Твій необачний крок міг би коштувати тобі життя. Крім того... А, що з тобою тут говорити! – сержант махнув рукою і потягнув із-за спини автомат. – Де лежали ці шмутки?

– Отут, – Ібрагімов одбіг і поклав одяг на пісок, – ні, отут, – і відніс далі.

– От бачиш, не знаєш точно, де саме. А це іноді багато важить.

– Але чий це одяг, сержанте?

– Зараз узнаємо, – Безбородько підійшов до берега, присів.

У морі нікого не було видно.

– Ти бачиш віхи? – спитав він Ібрагімова. Віхи, якими було позначено фарватер, темніли далеко у сріблястому морі, що було гладеньким і порожнім.

– Бачу, – відповів той і враз схопився, дзенькнув за твором автомата.

– Стий, хто йде! – гортанно і різко крикнув Ібрагімов, і Безбородько помітив людину, що вийшла з-за кущів туї.

– Свої, свої, – спокійно сказав незнайомий і підійшов ближче.

Він був у плавках і зовсім білий – не встиг ще зазмагнути. Високий і стрункий, з кучерявою головою і вродливим обличчям, на якому важкою лінією темніли брови, він посміхався ніяково й розводив руками.

– Опустити автомат, – наказав сержант Ібрагімову, а тоді повернувся до незнайомого: – Чого ж це так пізно?

– Купаюсь пізно? А що, не можна? – щиро здивувався той.

– Після дванадцятої ночі купатися заборонено, про це знає кожен школяр, – швидко й сердито, із сильним акцентом випалив Ібрагімов.

– Але я тільки сьогодні приїхав, я не знав. Після кіно дай, думаю, скупаюся на сон грядущий, як кажуть.

– Документи при собі маєте? – спитав сержант спокійно.

– Аякже! Обов'язково. Партквиток де ж може бути? Зі мною, зі мною...

– Покажіть.

Незнайомий нагнувся над одягом і за мить подав сержантові паспорт, відпускну записку з Молотовського авіазаводу, а партквиток затиснув у кулаці. Світлячи

ліхтарем, сержант прочитав:

«Інженера-технолога Полікарпова Сергія Гнатовича вважати у відпустці з 5 серпня по 2 вересня 1955 року». Звіривши записку з паспортом, сержант, сказавши «пробачте», на секунду освітив обличчя Полікарпова і повернув документ.

– Де ви живете? – спитав він, помовчавши.

– Отут ось, – показав технолог на найближчу до моря хатку. Вона стояла під яворами, окремо від усіх інших хат, маленька, біла, наче маяк.

– Ну, добре, – сказав сержант. – Знайте ж, що після дванадцятої купатися не можна. – Він козирнув і пішов далі, а Ібрагімов поплентався за ним, лихий, роздратований.

– Навіщо відпустив? – сказав він сердито. Сержант засміявся.

– Дивак ти, Ібрагімов! Тут усіх як арештовувати, то знаєш...

– При чому тут усіх! Але цього треба було привести в комендатуру, майорові показати.

– Для чого? Ось, мовляв, Ібрагімов у перше ж патрулювання затримав шпигуна? Так чи ні?

– Навіщо сміятись? Я не розумію, навіщо сміятись? – розсердився Ібрагімов. – Він мені підозрілим здається.

– Мені теж попервах всі здавалися підозрілими.

- Слухай, Ібрагімов, хай він іще раз нам трапиться в оцей час на березі, ми тоді інакше з ним поговоримо.
- А майорові доповідати будеш?
- А як же інакше? Обов'язково.

2

Майора Дорофєєва сержант Безбородько на заставі не знайшов.

– Його викликали на корабель, – сказав сержантові черговий офіцер лейтенант Дениско. – Ви заждіть, він скоро повернеться. Як пройшло патрулювання?

– Купальника одного затримали, – виструнчившись, доповів Ібрагімов.

– Ну, це не дивно, – усміхнувся поблажливо офіцер. – Правда, Безбородько?

– Так точно. З нових, – похмуро відповів сержант. – Ще не обжився.

– Дозвольте, товаришу лейтенант? – спитав Ібрагімов. – Так що підозрілим це здається мені.

– А ми перевіримо, Ібрагімов. Сьогодні ж наведемо довідки, не хвилюйся.

Ібрагімов полегшено зітхнув і сів поряд з Безбородьком на лаві. Хотілося спати. Вікно все більше світ-

ліло, і видний кризь нього далекий краєчок неба над морем став зеленуваторожевим.

Лейтенант Дениско сидів за письмовим столом з навушниками на білявій голові. Кілька телефонних польових апаратів і рація, письмове приладдя і велика карта району, що його контролює застава, – все це вільно вміщалося на невеличкому акуратному столі. Час від часу Дениско записував щось до журналу, знімав після зумера телефонну трубку і тихо, з якоюсь інтимністю говорив: «Алло! Шістнадцятий слухає. Так. Ага. Добре».

Майора все не було, і хлопці почали куняти. Нарешті кризь сон сержант почув легкі скрадливі кроки і голос:

– Це Безбородько?

– Так точно, товаришу майор! – схопився на ноги сержант.

– От і добре. Прошу до столу, – невеличкий і худорлявий майор Дорофєєв ходив беззвучно, наче по килиму. На ногах у нього були брезентові чобітки, і через те він з ніг до голови був зелений: ляже десь у траві – і не помітиш.

– Доповідай, сержанте, – наказав він.

– У квадраті «350», в створі з окремою хаткою, на березі ми знайшли одяг. З кущів вийшов чоловік, за документами Полікарпов Сергій Гнатович.

– Роздягнений?

– Так.

– А чого з кущів?

– Я теж дивуюся, чого з кущів? – нетерпляче крутнувся Ібрагімов.

– Тобі це здається підозрілим? – спитав його майор Дорофєєв.

– Так точно, товаришу майор! – витягнувся Ібрагімов.

– А мені цілком ясно, які потреби його завели в кущі, – похмуро сказав Безбородько.

– А от мені не ясно, товаришу сержант. Не ясно... – майор задумався, покусуючи мундштук погаслої цигарки. Неквапливим рухом він витягнув з нагрудної кишені якогось папірця і подав лейтенантові.

– Заведіть до журналу.

Лейтенант прочитав і швидко стягнув навушники.

– Товаришу майор! Так це ж дивний збіг!

– Так, дуже дивний...

– Дозвольте спитати, товаришу майор... Це стосується нашого купальника? – насторожився Безбородько.

– Прочитайте, Дениско, – стомлено наказав майор і опустився на стілець.

– «В семи кабельтових від повороту фарватеру з ка-тера було помічено о 1-й годині 43 хвилини 10 серп-

ня сигнали ліхтарем у квадраті «350», що подавалися в море з берега приблизно в створі з окремою білою хатою. Три короткі сигнали через дві-три хвилини», – прочитав лейтенант і прикусив губу.

– Запис із суднового журналу? – спитав він.

– Так, сторожовий катер виходив у море на завдання, і оце помітили з нього. Що ви скажете на це, товариші?

– Виходить, купальник наш незвичайний, – буркнув сержант.

– А хіба я тобі не говорив! – штовхнув його ліктем Ібрагімов.

– Замовчіть, Ібрагімов. Радіти тут нічого. Справа дуже серйозна. Цього Полікарпова не можна тривожити ні найменшою підозрою. Ліхтарем він викликає з моря не дельфінів, це факт.

– Але ми не впевнені, що саме він сигналив, а не хтось інший.

– Вірно. Певності немає... Але підозра є, а цього досить, щоб перевірити все. Вам, лейтенанте, буде таке завдання: встановити, з ким цей Полікарпов має зв'язки на пляжі.

– Так я ж його самого не знаю.

– Сержанте, хто розмовляв з купальником?

– Я. Ібрагімов стояв оддалік збоку.

– Ваше обличчя він розглядив, як ви думаєте, Ібра-

гімов?

– Ні, я стояв спиною до місяця, так, як ви вчили мене.

– От і добре. Підете з лейтенантом на пляж. Упізнаєте Полікарпова?

– Так точно, упізнаю.

– Пляжні знайомства його нам будуть потрібні, я думаю, дуже скоро. Встановити, що за люди, звідки вони, відколи знають Полікарпова. Добре було б познайомитись з ним, лейтенанте. Ви обоє повинні грати за ядких курортників. Сподіваюсь, ви мене зрозуміли? Ну, от. А тобі, сержанте, треба дізнатися, хто хазяї в цій хатині, відколи знають вони Полікарпова. Але все це – без жодної тіні підозри. Про все, що вдасться встановити, сповіщайте мене негайно. А зараз – відпочивати. Годині о десятій прийдете до мене за інструкціями. – Дорофєєв підвівся. – Можете йти.

Лейтенант Дениско і сержант Безбородько виходили від майора заклопотаними, а Ібрагімов радісно посміхався: його надії справдились – починається щось цікаве і незвичайне.

Залишившись наодинці, майор Дорофєєв задумався. З моря когось ждали, це факт. А той, хто ждав, живе зараз у Садовську, може поруч з комендатурою, і хто він – невідомо. Добре, якщо це Полікарпов! До речі, треба зараз же сповістити про все начальство.

Дорофєєв зняв трубку ВЧ і доповів. Він попросив навести довідки на Молотовському авіазаводі про Полікарпова Сергія Гнатовича, і йому обіцяли сьогодні ж сповістити про результат. Дорофєєв натякнув також на те, що добре було б підключити для спостереження за морем сторожові катери, розміщені у Садовську, але на другому кінці провода помовчали, скільки треба було, щоб показати недоречність такого прохання, а потім відповіли:

– Думаємо, що ви самі впораєтесь. А втім, домовляйтеся, якщо є потреба, з командиром загону катерів.

Майор пошкодував, що завів про це мову. Здавши черговому офіцерові зміну, Дорофєєв пішов відпочивати. У затіненій кімнаті він довго перевертався з боку на бік. З того часу як закінчилася війна і він повернувся на батьківщину, минуло близько десяти років. І всі ці десять років служив він на оцій заставі в Садовську. Це призначення дуже засмутило Дорофєєва, коли після фронту, після напруженої роботи по репатріації він потрапив у це тихе таврійське містечко, де, як йому здалося, і не пахне кордоном. Застава мирна, і тут прикордонники могли лише проходити підготовку, стажування. Так думав майор попервах. Але потім, вникаючи в роботу, він пересвідчився в помилковості своїх думок. Це був справжній кордон. Служба вимагала пильності. Саме б'ючи на неймовірність та

безпечність Садовської застави, ворог і намагався висадитись тут. Перша така спроба більше здивувала майора, ніж стривожила. Друга переконала його, що служити Батьківщині і народові – це не тільки бігати в атаку, вмирати на снігу перед ворожими дотами, тобто це не тільки видимий в часі подвиг, а й невидима, кропітка і пильна робота на заставі і в мирні дні, коли всі люди працюють спокійно і ворог не в уніформі, не в бронетанкових колонах і не в окопі, а крадеться замаскованим злодієм на наш берег і робить свою підлу справу нишком тут же, у нас під боком. Вистежити, не пустити і знешкодити оцього досвідченого, добре наренованого і підступного ворога – це теж подвиг. Тут потрібна витримка, пильність, любов до своєї справи і вміння невтомно шукати, знаходити і викривати наміри ворогів.

От і зараз ворог ходить десь тут, поряд, він жде свого спільника, і спільник той небезпечний, якщо він зважиться увійти в затоку і висадитись у безпосередній близькості до комендатури. І його треба вистежити і взяти безшумно, без жертв, взяти напевне. Щось для цього треба зробити ще більш несподіване, ніж готує він. А що саме, майор ще не знав, він ще шукав такого ходу і був певен, що знайде, бо і в думках не міг припустити, щоб хтось із його людей загинув в оці мирні і тихі дні. Все, звичайно, може трапитись, але ж на те

ти й начальник застави, щоб усе передбачити. Ні, таки добре було б залучити до цієї операції моряків.

Майор одягнувся, пройшов у свій кабінет і зв'язався з командиром сторожових катерів. Він просив допомоги простежити за морем, але командир відповів.

– Сьогодні виходимо.

– Куди?

– На маневри.

Діяти треба було своїми силами і на свій розсуд.

3

Лейтенант Дениско прийшов на пляж десь після десяти, коли вже тут було тісно від курортників. Усе узбережжя вкрилося наметами з простинь, ліжками-розкладушками, розквітло китайськими різнобарвними зонтами і квітчастими хусточками жінок. І хоч більшість людей «пляжилась», розметавшись просто на піску, уявлення про якесь дивне місто не покидало лейтенанта, коли він дивився вздовж берега.

У простеньких полатаних штанях, в капцях на босу ногу, Дениско справляв враження робочої людини, що прийшла на хвилину – скупатись. Ібрагімов, як і домовились, лежав під грибок у затінку, дожидав лейте-

нанта. Доки він роздягався, Ібрагімов сказав йому не підводячи голови:

– Жінку в блакитному купальнику бачите?

– Угу, – буркнув під ніс лейтенант.

– Біля неї...

– Про яку жінку ви кажете? – відкрила зморшкувате обличчя сусідка Ібрагімова. – Про оту? Хороша жіночка! Чоловік же в неї конструктор суднобудівного заводу в нашому місті, там така золота людина, а вона, бач, кавалера собі знайшла! Сказано, собака з жиру казиться.

Зляканий Ібрагімов метнув на жінку злий погляд, але Дениско повів бровою – мовчи, мовляв, – і спитав:

– А ви знаєте цю жінку?

– Ну, звичайно, знаю. Працюю на заводі, там, де її чоловік.

– Мені вона теж здається знайомою. Доводилось практику проходити там після інституту.

– То я вас познайомлю. Хотите?

– Навіщо?

– Може, хоч знайомих вона посоромиться.

– А чого їй соромитись? Подобатись чоловікам – це не сором для жінки, а, знаєте, честь.

– Вона і вам подобається?

– А чого ж, красива жінка. Та це ще не значить, що я буду залицятись до неї.

– Теж мені залицяльник знайшовся! Молоко матері на губах он! – розсердилася жінка. – Без тебе он який залицяльник, бачиш?

– Ви мене просто не зрозуміли, – зашарівся лейтенант, – я кажу, що не можна засуджувати людину за пляжні знайомства.

– Пішли купатися, – сердито запропонував Ібрагімов.

– Пішли, – погодився лейтенант і розсміявся.

Вони брели морем, що й справді тут було їм по коліна, і разом з колами хвиль бігли від їхніх ніг золотаві серпи-зайчики по піску. Тріпотливі, легенькі, вони зламувались і тремтіли, шугали геть і блискавично поверталися знову. В прозорій ласкавій воді нерухомо висіли медузи, фіолетові, рожеві, великі й малі, немов квіти літнього моря. Далеко, там де небо і море зливались, прозора синів поміж ними острів, наче шматок цукру, що от-от розтане.

– Конспірація правильна, – сказав лейтенант, – намагайся, Ібрагімов, не дивитись на свого купальника, щоб не привернути його увагу.

– А навіщо вам ота стара, що ви зв'язалися з нею?

– Е, вона мені пригодиться. Вона познайомить мене з ними. А твій купальник зацікавився цією жінкою недаремно.

– Ще б пак, це ж джерело.

– Тихо, Ібрагімов, вода має уші.

Вони зайшли далеко від берега, і лейтенант пильно придивлявся до білої хатки. Стояла вона осторонь від інших будинків, зовсім близько до моря. Скрита яворами і стрункими рядами туї, вона дивилась у море обома вікнами в білому причілку у вузенький просвіт між деревами.

– Ну, орієнтир прекрасний. Правда, Ібрагімов?

– Так точно. Не зіб'єшся без всяких сигналів. Але як вони підійдуть до берега? Хіба це може бути?

– Буває, Ібрагімов. Коли один, та хитрий, та вмілий, та...

– Не розумію! Через усе море пливти на чомусь треба.

– Ага. За них не турбуйся. Нам спіймати його треба, а припливти він зуміє.

– Бували випадки?

– А чого ж: Бували... Ну, пішли на берег. Так запам'ятай: ніякої уваги на купальника.

Коли вони вийшли з води, жінка в голубому купальнику стояла біля старої, що розмовляла з лейтенантом. Жінка була молода й білява. Купальник туго облягав її високу талію; пругкі рухи сильного тіла видавали в ній спортсменку, і лейтенант подумав, що вона і зараз ще грає в баскетбол. Відставивши маленьку міцну ногу і вигідно вигнувшись у талії, вона мружилась

від сонця і, відчуваючи на собі численні погляди, стояла так, наче демонструвала в будинку моделей красу і зручність нового фасону одягу.

– Галино Михайлівно, – сказала їй стара, – а ось ще один наш земляк, працював на заводі, – вона кивнула на Дениска. – Познайомтесь.

– Гаврилова, – проспівала жінка в купальнику, безцеремонно розглядаючи Дениска. – Ви працювали у нас на заводі?

– Так, трохи. Після інституту. Там мій товариш зараз начальником цеху. – Дениско назвав одного знайомого інженера. Він і справді бував на заводі, і тому бесіда з Гавриловою велася невимушено, тим більше, що її безпосередність заохочувала до відвертої розмови.

Полікарпов у темних масивних окулярах стояв поруч і, здавалося, розмовою не цікавився і на Дениска не звертав ніякісінької уваги.

– Даруйте, я така неуважна, – мило всміхнулася Галина Михайлівна, – знайомтесь. Це ось колега ваш, теж інженер.

– Сергій Гнатович, – відрекомендувався Полікарпов, знявши окуляри і подавши руку Денискові.

«Так от який ти, – подумав лейтенант, розглядаючи його вродливе обличчя. – Щось мало ти схожий на шпигуна. Мало...»

Весь час лейтенант всю увагу свою віддавав Галині

Михайлівні, і вона була просто в ударі, як кажуть жінки її типу. Полікарпов здебільшого мовчав, у розмові участі майже не брав і, нудьгуючи, дивився на море. А Дениско, в свою чергу, не звертав на нього уваги. Тільки Галина Михайлівна час від часу зверталась до Полікарпова з дрібненькими запитаннями, намагаючись втягнути його в розмову, і, зрештою, розсердилась на нього.

– Ну що це ви, Сергію Гнатовичу, наче зацікавили, їй-богу. Розкажіть що-небудь. Не сидіть отаким насупленим.

– Добре, я буду сміятись, – сказав Полікарпов і всміхнувся.

Дениско пробув з ними до другої години дня, аж доки вони не зібралися додому. Прощаючись, Галина Михайлівна мило йому посміхнулась і поцікавилась, чи прийде він увечері. Дениско сказав, що відпустка в нього тільки почалася і що вони, мабуть, частенько бачитимуться.

Полікарпов не справив на нього враження: так собі, пляжний залицяльник, як казала ота стара жінка. Сигнали, мабуть, подавав хтось інший, а не він.

Свої думки Дениско висловив майорові, прийшовши на заставу. Той скептично посміхнувся, помовчав і не поспішаючи зауважив:

– Полікарпова Сергія Гнатовича на Молотовському

авіаційному заводі немає і не було. Це вам про що-небудь говорить, товаришу лейтенант?

– Значить...

– Що Полікарпов шпигун і що це саме він подавав сигнали, сумніву бути не може. Ваші купання треба продовжити.

4

Ще з першими подихами весни учень четвертого класу Вітя Каленик почав мріяти про поїздку до бабусі Марфи в Садовськ. Там він проводив кожне літо – біля моря, серед красивих парків, на волі. В Садовську не те, що тут, у місті. Там прохолодно від моря, там плюс-кіт хвиль, який ввижався Віті навіть на уроках, там голки-риби і краби у водоростях, там спокій і тиша.

Вітя любив їздити в Садовськ ще й тому, що там є прикордонна застава. Кажуть, вночі берегом моря ходять патрулі. Вітя хоч і не бачив того, але одна розповідь про заставу і прикордонників заставляла його товаришів дивитися на Вітю з заздрістю і слухати його розповіді з особливим інтересом.

– А шпигуна ти хоч раз бачив? – питали хлопці.

– Ні, – помовчавши, сумовито зітхав Вітя.

– Ех ти, мазило! Я якби поїхав туди на літо, обов'язково шпигуна вистежив би, – скаже якийсь бідовий ровесник, а Вітя потім довго не може заспокоїтись, ходить ображений. Вони думають, що побачити шпигуна це... так просто. Попробували б самі, тоді знали б. Шпигуни ночами лазять, вдень їх не буває. А вночі так хочеться спати після купання в морі, що ледве доберешся до ліжка, як одразу ж засинаєш до ранку.

Цього літа в Садовськ одразу поїхати не вдалося: батько купив Віті путівку до піонерського табору. І він зміг поїхати до бабусі Марфи лише на початку серпня. Вітя вже не малий, він з Херсона поїхав автобусом сам.

Коли він зайшов у двір, бабуся поралася під повіткою, в літній кухні. Вітя тихенько поставив свій чемодан, поклав на нього пальто, яке мама дала йому в дорогу не знати для чого, і, навшпиньках підкравшись до бабусі, закрив їй очі руками.

– Ой боже ж мій, хто це? – злякано вигукнула вона і вхопила Вітю за руки. – А, це ти, Вітю? Внучок мій дорогий! – вона пригорнула хлопчика і поцілувала в лоб. – Чого ж ти так довго не приїжджав?

Від бабусі пахло кропом, печеним свіжим хлібом і ще чимось смачним-смачним. Віті якось особливо радісно ставало біля бабусі, у її затишному подвір'ї й хаті – наче, скільки б він не був у неї, тягнулося якесь тихе,

спокійне свято. Бабуся ніколи і нічим не докучала Віті і хоч давала йому волю, але він ні разу ще не зробив тут чогось поганого – все робилося якось само по собі тільки гарне, і бабуся досі не ображалась на Вітю, хіба що коли розсердиться, як він запізниться на обід. Але Вітя завжди доводив їй, що вода була сьогодні тепла, як ніколи, і він просто не міг одірватися від купання.

Вітя одразу ж хотів бігти до моря, але бабуся посадила його за стіл у тінистій альтанці, густо заплетеній хмелем і виноградом, і почала частувати: витягла з борщу курячий пуп, поставила перед онуком перемитий крупний виноград, принесла десь, мабуть, із сундука загорнуті в рожевий папір цукерки та все розпитувала про батька, про матір, про їхнє здоров'я, а Вітя відповідав нехотя і нетерпляче поглядав на море, що синіло поміж деревами біля самісінького бабусиного городу.

Коли вже Вітя зібрався гайнути повз бабусю на море, до альтанки підійшов високий чоловік, у смугастій піжамі і рисовому брилі, розімлілий від спеки. Обличчя його і груди, що виднілися в розрізі піжами, були такі червоні і навіть на вигляд такі гарячі, що здавалось, якби на них линути води, вони зашкварчали б, мабуть, і пішла б пара.

– О! – гукнув він привітно, широко посміхаючись. – Приїхав, нарешті, ваш онук, Марфо Іванівно!

– Приїхав голубчик мій, ледве діждалась.

– Ну, здоров, малий. Тебе, здається, Віктором звати? Ну, а мене – Сергієм Гнатовичем. От ми й познайомились.

– Це, Вітю, наш квартирант, – з'ясувала бабуся. – Не дивився б ти вовком, бісової віри хлопець!

– А в мене є дещо для нього... – загадково посміхнувся Сергій Гнатович і пішов до хати. Незабаром він приніс коробку з дорогими цукерками і поклав її перед Вітею.

Хлопець взяв цукерки, подякував.

– Надовго ж ти, Вітю?

– До першого вересня буду.

– Ого-го, ще накупаєшся! Ще встигнеш добре засмагнути, тільки так не перегрівайся, як оце я.

– Я вже загорів у піонерському таборі. Мені не страшно.

– Ну, хіба що.

– Обідати будете, Сергію Гнатовичу? – спитала бабуся.

– Ні, Марфо Іванівно, відпочину трохи, – лінивою ходою Сергій Гнатович побрів до хати, а Вітя зібрався до моря.

– Хороший чоловік Сергій Гнатович, золота людина! – говорила бабуся. – Ти, Вітю, старайся йому не заважати, в кімнату до нього не ходи.

– Потрібний він мені! – презирливо скривився хлопець.

Але минуло кілька днів, і Вітя почав звикати до Сергія Гнатовича. Він ходив з ним ловити рибу, зробив Віті доброго зія, – от тільки погано, що Сергій Гнатович ішов до моря з самого ранку, коли Вітя ще спав, і приходив лише на обід на якихось дві години, тому застати його дома було важко, а на пляжі Вітя соромився до нього підходити, бо поряд завжди була жінка в голубому купальнику. Увечері ж він ішов у кіно або гуляв тополевою алеєю з тією ж таки жінкою, і Вітя тоді не хотів попадатися йому на очі.

Одного разу серед ночі Вітю розбудив сусідський собака. Він стояв біля альтанки, в якій спав Вітя, і настирливо гавкав у бік моря.

«Що там таке?» подумав хлопець і висунувся із альтанки.

Ніч була темна. Але море біліло, наче посипане крейдою. Там, де воно починалося, біля самої води, на її сіруватому фоні видно було три чоловічі постаті. Двоє з них помалу посунули понад берегом, і Вітя помітив у них на грудях автомати.

– Патруль! – догадався хлопець, і серце його забилося дужче.

Третя тінь від моря наближалася сюди просто через город. Вітя впізнав Сергія Гнатовича, вже коли він

був від альтанки якихось кроків двадцять. Хлопець так і залишився стояти біля входу. Сергій Гнатович ішов швидко, наче запізнився кудись і тепер страшенно поспішав; Він пройшов за крок од Віті, але навіть не повернув голови до альтанки. Під рукою в нього був якийсь пакунок, певне, одяг, а сам він йшов у самих трусах.

«Купався, – подумав хлопець, все більше хвилюючись. – Мабуть, купався і прикордонники його прогнали», вирішив Вітя і, припавши до вогкої подушки, одразу ж заснув.

Наступного дня Сергій Гнатович обідати не приходив довгенько, і Вітя ходив берегом шукати його. А коли повернувся, бабуся сказала, що Сергій Гнатович взяв вудочки і пішов ловити кефаль і що обідатимуть вони без нього. Пообідавши і відпочивши, Вітя пішов до моря похмурий, тривожний, хоч і сам не знав, чого саме. Він купався до самого вечора, доки не смеркло, і вже забув якимось про Сергія Гнатовича, але, повертаючись додому, зустрів його на городі, і тривога знову стисла хлопцеві серце.

Сергій Гнатович, хоч і був одягнений, але тримав під рукою вчорашній пакунок одягу. Вітя посидів трохи в гарбузинні й обережно пішов за ним назирці.

Розділ третій

МІЖ ВОДОЮ І НЕБОМ

1

Відтоді, як Шакала привезли з ресторану на міноносець, минуло, здається, кілька місяців. Усе було неначе давно і десь у другому світі. Все повито туманом, усе робилося наче не з ним, а з кимсь іншим, невідомим. Якись люди в легких плащах і крислатих капелюхах тисли йому на березі руки і бажали удачі, блискаючи в темряві золотими зубами. Разом з Хертвігом і Драконом сіли ці люди в машину і одразу ж поїхали з порту, наче зробили якусь докучливу справу і з радістю поверталися до звичайних своїх занять, а Шакал лишився сам. З ресторану чути було музику, а вогні реклам та вуличних ліхтарів тільки підкреслювали бархатисту темряву південної ночі.

Від випитого вина і збудженого настрою світ здавався безмежним, хистким, як вірьовчаний трап, по якому збирався він на міноносець, але в душі було багато бажань, невитраченої сміливості, сили, і в Шакала

роздувалися ніздрі тонкого носа.

Його провели на місток до капітана. Той козирнув йому, дав команду. Корабель здригнувся і рушив у море. Темний берег, освітлене місто, далека прекрасна музика, що так хвилює, – все почало віддалятися од Шакала, відокремлюватись смугою вороної води, що все ширшала й ширшала, і йому стало не те щоб сумно, а просто жаль покидати оцю спокійну землю, де для нього все було приготовлено, де кожну примху його вдовольняли, чекаючи в майбутньому винагороди. І ось це майбутнє перестало бути майбутнім. Воно вийшло в море міноносцем з погашеними вогнями, воно німо дивилося йому у вічі темрявою, насиченою вгорі і знизу тьмяним сяйвом зірок, і він плів по ньому, зціпивши зуби, підкоряючись чийсь залізній волі, що давно вже мала повну владу над його життям.

Капітан поводився з ним, наче лікар із хворим, матроси, зустрічаючи його в коридорі, притискувались до стін і схилялись у поклоні, наче перед ними був святий або мрець. Це його тішило, і Шакал усміхався сам до себе. Зрештою, не так уже й погано склалося його життя: ось спеціально для його персони послано в море такий корабель, ось він, натренований, озброєний до зубів, пливе кудись таємно, нікому невідомий і всім страшний. Скільки тут романтики! От тільки дивне відчуття охоплювало Шакала, коли він думав про те, що в

ресторані зараз грає джаз, його ровесники п'ють вино і танцюють з вродливими, гарно одягненими жінками і нікому немає діла до нього, Шакала, до його завдання, до цієї небезпеки, що чекає на нього, притаївшись десь в отій чорній далечині. Танцюють, сміються, розважаються люди не в одному лише Сінопі, а він їде... Може, на вірну смерть, про яку навіть гадки не мають ті люди і яка нічого не важить в цьому світі, бо. й зорі, і море – все лишиться після його смерті таким же, як зараз.

– Сентименти! – розсердився він сам на себе, але злість, що піднімалася в душі проти неба, зірок і людей, байдужих до його долі, не покидала його.

– Може б, ви лягли спати? – запропонував йому капітан. – Моя каюта до ваших послуг.

– Дякую... – буркнув Шакал.

Худорляве обличчя капітана ледве вловимо вималювалося поруч у світлі зірок, відбитому морем, на ньому блукала посмішка звичайного людського жалю і якоїсь дивної іронії чи співчуття.

– Йтимемо п'ять годин. Я радив би вам скористатися з цього, бо у вашому човні навряд чи прийдеться заснути.

– Добре, я згоден.

– Осман, – тихо сказав комусь капітан, і на містку безшумно з'явився матрос, – проведіть в мою каюту, –

кивнув капітан на Шакала. Тут не знали його імені, не називали навіть людиною, і це Шакалові здалося те-пер образливим.

Простеливши плащ на заправлену постіль і скинувши черевики, він ліг і заплющив очі. Ледве чутно гуділи машини, міноносець мчав без жодного гойдання, наче летів у повітрі. Десь за бортом дзюрчала вода, та в ілюмінатор підморгували зорі, і очі самі собою відкри-валися їм назустріч. Заснути треба було обов'язково, капітан правий. Але сон тікав, і перед очима з'являло-ся лякаюче море, далека і трудна дорога до чужого берега, безконечні, незвичайні думки.

Тяжка дрімота охоплювала його лише час від часу, і він одразу ж прокидався. Його тягнуло на палубу, до капітана, бо каюта здавалася домовиною, самотність гнітила його, але, досвідчений спортсмен, він знав, що навіть оцей короткий, пошматований сон і довге пере-бування в ліжку освіжають людину, вертають їй сили. Він не спав, коли в коридорі пролунав тихий голос:

– Будіть його, пора...

Шакал миттю взувся і вийшов на палубу. Ніч стоя-ла безвітряна, темна і тепла, але неприємний дроз, здійнявшись десь із дна живота, трусонув Шакала, і він зробив кілька різких рухів, щоб зігрітись. Човен йо-го погойдувався під шлюпбалкою, спущений до рівня борту, і капітан показав на нього очима. Шакал при-

мірився, розбігся і легко плигнув у нього. Лише тепер він помітив, що міноносець стоїть.

Капітан нагнувся з борту і півголосом сказав:

– Тут не більше сімдесяти миль до Криму. Так що години через три вам зустрінуться перші рибальські човни.

– Спускайте, – буркнув Шакал і оглянувся. Ні вогника, ні маяка, тільки чорна, як нафта, вода, в якій десь глибоко-глибоко гойдаються зорі, наче грають в акваріумі золоті рибки. Човен плавно почав спускатися вниз, наче в колодязь. Стало ще темніше. Лиш холодна металева стіна корабельного борту стриміла тепер з моря та хвилі плюскотіли об неї.

Шакал шепнув, як заправський моряк, «віра» і загойдався на хвилі.

– Щасливо вам, – перехилившись через борт, сказав капітан.

Міноносець почав віддалятися: спочатку повз човен сунулася брила борту, потім промайнув ніс, і видно було, що міноносець розвертається заднім ходом. Ось він вималювався на всю довжину, завмер. Дзенькнув телеграф, загуділи машини, і Шакала сильно гойдуло на крутій хвилі. Шуми корабля все віддалялись, човен хитало все тихше й тихше. Нарешті не стало навіть темної плями в тій стороні, куди пішов міноносець, і Шакал залишився один серед моря і неба, і на

хвилину йому стало моторошно від оцієї глибини, що чорніла під ним, від пустки, що німувала навколо, і від далечини, що ховалася в темряві, неосяжна й ворожа.

Він натиснув кнопку потайного ліхтаря, і смужка слабенького світла вихопила з темряви шматок карти, розісланої на баці, і компас на ній. Завівши стартером мотор, Шакал спрямував човен так, щоб він: рухався точно по стрілці компаса, яка впиралася зараз у ніс човна. Строго на північ! Мотор гудів м'яко, човен майже беззвучно мчав у темряву ночі. Більше двадцяти миль на годину давав він зараз, а Шакалові хотілося, щоб човен ішов ще швидше, бо вже була третя година ночі і незабаром мало світати.

Хоч на човні всі речі були російські, включаючи годинник на руці у Шакала, компас, одяг і провізію, зустріч із сторожовими суднами у таких далеких водах не віщувала йому нічого доброго.

Але все в морі було спокійне, темрява, здавалося, ще збільшилась, і беззвучний човен летів, наче скутер, задерши високо носа. Шакал спокійно кутив і стежив лише за стрілкою компаса.

Минуло дві години з того моменту, як човен його опустився на воду, лаг⁷ показував 45 миль, а сіріти тільки починало.

Коли Шакал одірвав погляд від компаса і глянув праворуч на схід, то навіть скрикнув з несподіван-

⁷ **Лаг** – прилад для визначення пройденої судном відстані або швидкості судна.

ки: над морем висів молочнобілий туман. Це було справжнє щастя! Адже в тумані можна буде з ходу проскочити Севастополь і не стирчати цілісінький день на приколі серед рибальських човнів, удаючи завзятого рибалку. Щоправда, туман цей дуже нетривкий, але ще ж зовсім рано, і розвіється він не скоро.

Пройшовши з півгодини на північ, Шакал розвернув човен на захід і пішов, тримаючись узбережжя, на Севастополь.

Іноді сірими плямами виникали в тумані сейнери⁸ і риболовецькі човни, і тоді він обходив їх, чітко відзначаючи поправки у своєму курсі. Ніхто не зупинив його, тільки одного разу з човна гукнули:

– І якого чорта гасати по морю, коли стільки кефалі кругом!

Шакал мчав на захід, встромивши вудлища в гнізда, засукавши штани і нанизавши креветки на гачки. Севастопольські бони він помітив, коли вже туман білястими смугами потягнувся вгору. Шакал обійшов їх, очікуючи, що зараз його зупинять, але ні пострілу, ні шуму мотора не було чути, і він заспокоївся.

– Все, – сказав він, стерши піт із чола, і кинув компас у нішу, де вже лежала карта, рація і зброя. Дерев'яна, оббита зсередини гумою засувка тісно увійшла в гніздо. Він мазнув її щілини білим лаком і за хвилину вже

⁸ Сейнер – невелике морське рибальське судно.

сам не міг відгадати, де була та ніша.

Пройшовши від Севастополя ще з годину, Шакал змушений був зупинитися, бо туман розсіявся зовсім і на нього могли звернути увагу з численних човнів, що стояли тут на якірцях. Ловці кефалі торжествували: дорогоцінна риба ловилася, як ніколи. Був саме сезон. Шакал заякорив човен і закинув вудочку. На креветку спіймався бичок. Тоді він швиденько розшукав банку із червами, підмілив вудочку і одразу ж піймав великого баламута, як в Криму називають крупну породу кефалі. Він навіть захопився по-справжньому ловлею риби і схотів їсти. Але під час сніданку його охопив неспокій, і він вирішив іти далі. Лавірувати між човнами було неприпустимим злочином, і Шакал вирішив триматися попід самим берегом, щоб не злити риба-лок і не викликати підозри.

Гладенькою, віддзеркаленою поверхнею моря мчав він на своєму сірому човні і згадував добрим словом похмурого сінопського турка, що зробив цей човен. Зовні непримітний, звичайний, він розвивав шалену швидкість, ховав усі гріхи, всі приладдя Шакала, а в разі потреби можна було рухатися з допомогою електромотора, вже зовсім беззвучно. Акумулятори весь час, скільки працював бензиновий мотор, були під зарядкою. Вони знадобляться вночі, коли треба буде,

обминаючи острів, заходить в Садовську затоку. Цілих двадцять миль треба буде сунути обережно і беззвучно, як риба.

А зараз човен мчить його, наче на прогулянці. Все йшло прекрасно, і Шакал мав чудесний настрій. Не зупиняючись, він пройшов Євпаторію, обігнув косу і тут зупинився, коли море вже синіло і надходив вечір.

О двадцятій годині він включив рацію, антена якої поміж вудочками непримітна була для нього самого, бо теж була бамбуковим вудлицем, і заходився ловити рибу. Сидіти довелося довго. Тріск в ефірі дратував Шакала. Посвисти і безладний стукіт морзянки, пустинна поверхня моря і порожній піщаний берег – все говорило: «Ти один, Шакале, забутий усіма, загублений в оцьому просторі». І вперше у нього заніло серце від розпуки і болю. Навіть тоді, коли приїхали в таємний котедж лисі золотозубі люди, яких він не знав, але на гроші яких, безперечно, існував та вчився, і розглядали його перед цією операцією, як верхового коня, навіть тоді, коли в похвалах вони, фамільярно ляскаючи по плечах, називали його агентом № 1, – навіть тоді не було йому так тяжко, як зараз. Він тоді посміхався і не сердився на них. А це чи вигляд оцієї землі, на якій він жив колись давно-давно, чи оце чисте й безмежне море і небо, чи оця самотність навіяли йому такий дивний болючий настрій? Шакал розтягнувся в

човні і заплющив очі.

Хлюпочуться під човном хвилі, наче цілують днище, та в ефірі свищуть в розпуці якісь дивні сили, і розсипає безладний тріск морзянка. Раптом його натреноване вухо вловило далекий і звичний звук. Він десь блукав і губився в ефірі, а тоді почав наближатися, наче прилинув у самий приймач, зупинився і з темного екрана глянув Шакалові у вічі, як старому знайомому.

Та-ті-та-ті-ті... і згодом знову: та-ті-та-ті-ті, та-ті-та-ті-ті, що означало сигнал рації Кенгуру: тире, крапка, тире, дві крапки.

Шакал стрепенувся, оглянувся довкола – нікого ніде не видно – і, діждавшись, коли позивні змовкнуть, включив передатчик і послав свій сигнал: та-ті-ті-та, та-ті-ті-та – тире, дві крапки, тире. І знову включив приймач, приготувавши папір та олівець для запису. Швидкий дрібний стукіт посипався з приймача, як горіхи з мішка, і різко обірвався. З допомогою коду Шакал розшифрував радіограму і дуже стривожився.

«Мене засікли, мене засікли, мене засікли, – сповіщав Кенгуру. – Висадка можлива лише до дванадцятої ночі, коли немає ще патрулів. Висадка можлива лише до дванадцятої. Жду найближчими днями, бо буде пізно. Жду найближчими днями. Жду! Жду!»

Рація змовкла, тільки потріскували атмосферні ро-

зряди та висвистував хтось, лагодячись на цю хвилю. Шакал поспішно вимкнув свою рацію, сховав її і вилаявся. Він глянув на годинник, виміряв відстань по карті. Можна було ще встигнути: до берега було не більше шістдесяти миль, а часу лишалося три з половиною години. Він одразу підтягнувся, як струна, замаскував рацію, карту і компас, автоматичний пістоль з двадцятьма набоями кинув за пазуху і, завівши мотор, рушив. Вдалий похід на протязі ночі і дня, а також очевидний ризик залишитися в морі ще на цілу добу надавав Шакалові рішучості. Він вижимав з мотора все, що тільки можна, і мчав з одчайдушною швидкістю.

З берега курортники милувались льотом човна, а на прикордонній заставі вирішили, що човен належить штабові Чорноморського флоту і що везе він якийсь термінове повідомлення в один із портів материка. Тим більше, що зранку було попередження про такі поїздки: починаються маневри кораблів.

Шакал мчав на північ, лишаючи на морі довгий, збурений слід, що дивними вусами тягнувся від носа його човна, утворивши велетенський кут, сторони якого розбігались далеко в море, назад, і губилися серед хвиль.

Море все більше темніло, сонце вже потонуло у ньому ліворуч, лишивши на небі і водах рожеву заграву, зорі соромливо моргали на півночі, немов проси-

пались від сну, а Полярна зірка висіла над носом човна, насторожена і смутна. Шакал йшов просто на неї, думаючи, як прослизнути повз острів, на якому обов'язково мусила бути застава, а наткнувшись на фарватер, позначений віхами, заспокоївся, помітивши, що він огинає острів далеко на схід.

Пізньої ночі він, включивши електромотор, обережно посунув далі вже зовсім беззвучно, сторожко поглядаючи на острів. Було тихо і темно, тільки попереду таємниче моргав до нього червоним настороженим оком маяк та іноді долинали з Садовська звуки радіо. Прикусивши губу і пригнувшись, щоб краще бачити, Шакал вів свій беззвучний човен по фарватеру доти, доки острів пропав у темряві, а потім розвернувся і пішов просто на вогні містечка.

2

Сержант Безбородько зайшов до Дорофєєва надвечір. Майор сидів над картою Чорного моря, зосереджений і похмурий. В попільничці горою лежали недокурки, в кабінеті було синьо від диму, а Дорофєєв, затиснувши в зубах цигарку, вимірював якісь відстані, записував їх у блокнот і вів розрахунки.

– Ну, що нового? – спитав майор і підвів на Безбородька стомлені очі.

Сержант Безбородько здвигнув плечима і, одвернувшись до вікна, почав без охоти розповідати.

– В хатці тій живе Марфа Іванівна Каленик – сімдесятирічна пенсіонерка, син якої загинув на фронті в званні...

– Ви були в неї? – нетерпляче перебив майор.

– Був. Про квартиру питав. Каже, зайнято. Квартирант, каже, у мене хороший, заплатив справно і взагалі не скупиться.

– Чого ж це вона вам так все і виклала?

– А я сказав, що на одного квартиранта у неї дуже багато місця, вона й почала його хвалити. Не хоче таку людину чимось турбувати. А потім сказала, що він чекає товариша.

– Так-так... Товариша чекає? Ага.

Чекає товариша, каже. Та і внук до бабусі приїхав.

Сам? Скільки ж йому років?

– Не спитав, а його не бачив. Помітив тільки галстук піонерський на стільці поверх його одержі. Так що, мабуть, хлопчині більше десяти років. Жінка, одним словом, стара і надійна. Полікарпов же... Чорт його знає, мало хто купається вночі? Були ж випадки...

– Не забувайте, що ніякого Полікарпова на Молотовському заводі немає, це по-перше. По-друге, сиг-

нали помітили із сторожовика двома хвилинами раніше, ніж ви затримали купальника. І потім – хороший купальник: не в морі, а в куцах. Сумніву бути не може, це він викликав когось з моря.

– Тоді треба стежити за ним вдень і вночі. От зараз треба піти, замаскуватись і...

– Дурниці! – знову обірвав майор. – Ти думаєш, даремно він прийшов купатись о другій годині ночі? Саме в цей час повинен прийти чи припливти той, кому Полікарпов приніс одяг і кому він подає сигнали. А зараз... що вони, думаєш, дурні? Коли весь берег в купальниках, як же тут висадитися? Крім того, все це повинно відбутися в умовлений час, тобто десь о другій годині ночі – і не пізніше й не раніше. Зрозумів?

Сержант мовчав. Майор теж зупинився, глянув на Безбородька і посміхнувся.

– Чого мовчиш, сержанте? Я неправий?

– Ні, – буркнув сержант.

– Поясни, я слухаю.

– У нього може бути рація, і він попередить своїх.

– А в того, що в морі, її немає. Ніхто на човні рацію не повезе. Значить, в морі вже попередити свого партнера Полікарпов не зможе. А потім і сюди привезти рацію ніякий путній розвідник не рискне. Її одразу ж засічуть.

– Не дуже-то й засічуть. Що ж ми, на підслухуванні

сидимо? Ні, контроль за ефіром ведуть станції, які нам не підлягають, і сповіщати не будуть, аж доки не...

– Ти правий. Треба попросити командування, щоб нам сповістили про події в ефірі. – Майор написав текст радіограми, вирвав з блокнота листок і, викликавши радиста, передав йому.

– Я не врахував цього, хоча... Я переконаний все ж таки, що до дванадцятої години ночі... Ні, не підуть вони на це, – сказав він повеселілим і впевненим тоном. – От що, сержанте Безбородько, з дванадцятої години ви призначаєтесь в секрет з Ібрагімовим. Місце виберіть на власний розсуд.

– Слухаю, – підвівся сержант. Він дійшов до дверей, обернувся – А може б, ми вийшли раніше?

– Немає ніякої необхідності, виконуйте наказ.

– Слухаю!

– Перед тим як іти в секрет, скажете, в якому місці ви маєте намір засісти.

– Слухаю, – сержант Безбородько вийшов, акуратно причинивши за собою двері.

Майор пройшовся з кутка в куток і зупинився біля вікна. В морі вже світилися маяки. Одні посилали в темряву спокійне і нерухоме світло, інші, на мить спалахнувши, зникали на кілька секунд, і тоді здавалося, що хтось, хитрий і підступний, дражниться з майором, потішається над ним: ось, бач, який я хитрий – нізащо

не вловиш!

– Так-так... – майор зітхнув. Чи вірно зробив він, відкинувши пропозицію Безбородька? Взагалі за Полікарповим стежити треба пильно, але отак рано ніхто з моря не може з'явитись. Виставляти ж секрет в такий час, коли на узбережжі повно людей, – це безглуздя.

3

Полікарпов нервував. За цей тиждень він не міг зробити собі жодного закиду, щоб він був коли неуважним. Але приїзд оцього піонера, а головне, зустріч з патрулем зовсім спантеличили його. Як міг помилитися він, невловимий Кенгуру, якого нікому й ніколи за десять років його агентурної роботи в Росії не вдалося засікти. І як гарно все йшло попервах і цього разу! Яку прекрасну квартиру йому вдалося найняти! Одно, що хазяйка, глуха і підсліпувата, не заважала йому абсолютно, а друге, що так близько до моря: в нічне купання він ходив у трусах, захопивши одяг для Шакала, і це було незрівнянною перевагою!

Але як же він тяжко помилився позавчора! Прийшовши на берег, він помітив силуети двох людей і

прийняв їх за патруль. А то, очевидно, була пара закоханих, бо патрулеві, щоб дійти до озер і повернутися назад, треба було не менше як півгодини. Не встиг Кенгуру покласти на пісок одяг і посигналіти ліхтарем, як помітив кроків за сто вже справжнього патруля.

Поки він запхав у нору ліхтар і пістолет, патруль знайшов його одяг. Добре, що тут так близько біля порти, а на ліхтар нагвинчується розтруб, який маскує світло з боків, а то ще, чого доброго, засікли б сигнали! Але все обійшлося добре, Кенгуру не розгубився, та це вже був провал. Він не міг зараз бути певним, що за ним не встановлено таємного слідкування. З позавчораšnjого вечора обидві ночі і весь сьогоднішній день неприємна тривога стискала йому серце, викликала нудоту.

Ось і зараз, коли він сидів далеко за Садовськом поміж озерами і ловив рибу, йому здавалося, що в спину хтось устромив очі і стежить за кожним його рухом. Кенгуру мимоволі оглянувся. Плоска, як стіл, рівнина лежала у нього за спиною, впираючись у стовпову дорогу, що ледве малювалася малесенькими, як сірники, стовпами. Ще далі прохолодно темнів сад, обсаджений струнками тополями; між ними губився іграшковий, як дивитися звідси, вітрогон.

До Садовська було кілометрів три. Навкруги – ні душі, тільки плакали на озерах чайки та кулики, пе-

релітаючи з місця на місце, скоромовкою щось повідомляли одне одному.

Кенгуру поглянув на годинник і розкрив свій сакво-
яж. В ньому була портативна рація, яка посилала сиг-
нали на одній хвилі. Включивши її, Кенгуру ще раз
оглянувся. Нікого. Він на диво легко й швидко зв'язав-
ся з Шакалом і передав йому коротку радіограму. По-
тім одягнув на рацію гумовий чохол і закурив.

До позавчорашнього вечора його не покидало ра-
дісне відчуття свободи. Він любив мандри під чужим
прізвищем, тим більше що такі поїздки завжди були
в нього вдалими і недовгочасними: спокійно міг пити
коньяк, бо всі стежки, залишені ним на цій землі, кін-
чалися у багатолюдному портовому місті, біля дверей
особняка, по-східному замкненого і величного. Там він
жив, як у аллаха за пазухою, всі йому догоджали, він
цілими днями читав і нудьгував.

Цього разу він повинен був лише купатися та чекати
Шакала. А що купання в Садовську були чудесні, об-
становка вимагала від нього безпечної, курортної по-
ведінки, то він і розпочав роман із цією славною Гали-
ною Михайлівною. І хоч Кенгуру запевняв себе, що ро-
ман цей потрібний для діла, що від Галини Михайлівни
можна буде непомітно одержати деякі відомості про
найкрупніший суднобудівний завод на півдні, він захо-
пився нею всерйоз, і купання його могли б стати ще

принаднішими. Позавчорашній випадок зіпсував усе. Йому б негайно треба було тікати звідси, але ж Шакала не кинеш напризволяще: інакше хто знає, чи відкриються для нього масивні двері в особняку?

Та й чи слід тікати? Чи не панічні оці думки у нього? Мабуть, роздобрів він, Кенгуру, на солодкому хлібі курортника, що, наче лякана ворона, почав боятися кожного куща. Ну й що, коли купався? Документи у нього прекрасні, не підкопаються! Треба тільки бути обережнішим.

Кенгуру на самісінькому плесі вириг яму і опустил туди рацію в гумовому чохлі, зарив. Хвильки, ліниво набігаючи на берег, змили, зашліфували пісок, і тепер він сам би не знайшов, де зарита рація. Але Кенгуру запримітив це місце по тому, що берег тут невеличким вузеньким миском видавався в море, і знайти це місце він міг би коли завгодно, будь-якої темної ночі.

Він змотав вудочку і пішов додому. Була четверта година – час, коли всі пляжники відпочивають після обіду і берег, звільнившись від наметів і людських тіл, пустіє, біліє лиш піском. Кенгуру йшов перевальцем. Його хилило на сон – і від спеки, і від втоми; їсти не хотілося. Прийшовши додому, він одразу ж ліг і заснув як убитий.

Полікарпов, проспавши до вечора, прокинувся в доброму настрої, відчув бадьорість і прилив нових сві-

жих сил. Він вийшов з хати, мружачись на сонце, яке вже заходило. Марфа Іванівна приготувала полудник: в альтанці, повитій плющем, парували запашні голубці в каструлі, в полумиску виблискували червоні, як жар, помідори, і величезний таврійський кавун рябів серед столу темними смугами.

Вечір спадає у серпні одразу, і не встиг Полікарпов закінчити вечерю, як сутінки погасили всі барви на землі і на небі.

Поговоривши з господинею та викуривши цигарку, він збирався вже йти до моря, як Марфа Іванівна сказала, що приходив якийсь чоловік проситися на квартиру. Полікарпов насторожився.

– Про мене питав?

– Ні, не питав. Я сказала, що до вас має приїхати товариш, то він і пішов.

– А який він із себе?

– Молодий, такий білявенький, приємний такий.

– Білявий, кажете? – Полікарпов задумався. Позавчорашній прикордонник, очевидно старший патруля, теж був білявий, і хоч мало хто міг прийти на квартиру проситись, йому це здалося підозрілим.

Знову вернулась тривога, знову Полікарпову стало не по собі. Та як би там не було, треба йти до моря. Захопивши пакунок з одягом, він пішов стежкою через город. Стежка виляса поміж кущами помідорів, губи-

лася в огудині гарбузів, що своїм широченним шелестючим листям перепиняли Полікарпова на кожному кроці.

У кінці городу йому зустрівся онук хазяйки Вітя. Малий, білоголовий, в одних трусах, мокрих ще від купання, він зійшов зі стежки і стояв у огудині, дивлячись на Полікарпова пильними, серйозними очима. Худенькі плечі його були мерзлякувато підняті вгору, підборіддя тремтіло, і він, мабуть, стримувався, щоб не цокотіти зубами.

– Що, змерз, Вітю? – посміхнувся до нього Полікарпов.

Хлопчик мовчки кивнув головою і чекав, поки Полікарпов пройде.

– А я оце тільки йду. Проспав сьогодні.

– Нічого, вода тепла, – серйозно сказав Вітя і побіг стежкою до хати.

Полікарпов провів його поглядом і нерішуче посував до моря. «Чого цей хлопчак так вороже ставиться до мене?» думав він, відчуваючи неприємний неспокій. Ні цукерки, якими Полікарпов пригощав Вітьку, ні ласкаві розмови, які він намагався нав'язати хлопцеві, ні ліхтарик, який він йому пропонував, не могли розвіяти ворожого ставлення Віті. Та й, зрештою, навіщо він йому здався, оцей хлопчисько? Полікарпов знизав плечима й іронічно всміхнувся до себе. Тим часом він

підходив до моря. Зараз його відділяла тільки стіна туї, темна і така густа, що здавалася муrom. Він проліз крізь неї, вийшов на білу смугу піску і поклав одяг.

На березі ще де-не-де виднілися групи купальників – здебільшого це були сім'ї, бо чути було дитячі голоси. В цьому місці, де зупинився Полікарпов, ніхто не купався: дно було грузьке, все поросло товстим шаром водоростей. Він глянув на годинник – було пів на десяту. Роздягнувшись і посидівши якийсь час на березі, доки найближчі купальники зібрались і пішли, Полікарпов одягнув на свого ліхтаря розтруб і двічі натиснув кнопку, пославши два коротких сигнали. Переждавши хвилин п'ять, він знову натиснув кнопку і так повторював сигнали кілька разів.

Потім він скупався і почав одягатися. Він саме розчісувався, коли десь за островом блискавично виріс меч прожектора, перекреслив усе небо і ліг на воду, наче придивляючись до чогось. А невдовзі він повернувся сюди і освітив раптом віхи фарватеру, голови купальників і навіть прибережні дерева і кущі туї. Полікарпов з несподіванки присів, зовсім засліплений. Коли прожектор, ковзнувши по ньому, перемістився далі, він блимав очима, перед якими плавали зелені та жовті кола, беспорядно нишпорив руками по землі, шукаючи ліхтаря.

Катер, поклавши смугу прожектора на хвилі, мчав

уздовж берега, ревів мотором, невидимий за смугою яскравого світла. Він ледве-ледве малювався на тлі чорного моря, в задньому кінці прожекторної смуги. По швидкості, по хвилі, яка йшла від його носа, вихоплена розсіяним світлом прожектора, і по ледве вловимих обрисах Полікарпов пізнав торпедний катер. Він таки шукав когось. Він шукав гарячково, поспішно, водив по морю прожектором і шалено мчав по мілководдю, нагадуючи гончого пса, що натрапив на слід лиса і загубив його з поля зору.

«Невже Шакала шукають?» подумав Полікарпов з тривогою, не рухаючись з місця. Та ось катер розвернувся, знову ковзнув по ньому променем прожектора і полетів назад, освічуючи купальників, що, здивовані й стривожені, стояли у воді і стежили за цією незвичайною погонею. Полікарпов теж невідривно стежив за катером, розтягнувшись на піску, а коли перевів погляд на море, то мало не скрикнув: з води метрах в десяти від берега стирчала голова якоїсь людини.

Знову темрява й тиша повисли над морем, незнайомий підвівся на весь зріст, – задзюрчала вода, стікаючи з його тіла, – і повільно й сторожко пішов на берег, пильно роздивляючись навкруги. Помітивши Полікарпова, він на мить зупинився, пригнувся, наче перед стрибком, а потім пішов сміливіше. Полікарпов підвівся йому назустріч. Він побачив перед собою молодого

хлопця років двадцяти двох, високого, з крутими м'язами грудей і гнучким сильним торсом.

Незнайомий глянув на небо, всіяне зорями, і сказав спокійним, трохи приглушеним голосом:

– Як багато метеорів.

– Зорі падають в серпні, – відповів Полікарпов і пошепки додав: – Ось ваш одяг, одягайтеся, хутко!

– А кажуть, Кенгуру сміливий... Він просто хитрий, – посміхнувся незнайомий.

– Зараз не час для жартів, нас можуть накрити, поспішайте, – по-зміїному прошипів Полікарпов.

Незнайомий миттю вліз у штани, накинув сорочку, і вони швидко пішли від моря, що, спокійне і чорне, лежало під зорями, дрімаючи та підморгуючи їм услід червоними безсонними маяками і злегка хлюпаючи хвилями в берег. Сонне й ліниве, воно вихлюпнуло із себе людину й одразу про неї забуло – до всього байдуже, таємниче і німе. Тільки десь у безмежній його далечині все моргало й моргало насторожене, таємниче око, наче хотіло підглядіти за двома людськими тінями, що швидко й беззвучно пішли і зникли, злившись із мороком ночі.

У кабінеті майора Дорофєєва сиділи сержант Безбородько з Ібрагімовим і лейтенант Дениско. Безбородько та Ібрагімов зайшли до майора сповістити йому місце засади і вислухати його останній наказ, а лейтенант Дениско мав доповісти про свої спостереження.

Худе обличчя лейтенанта за цей день видовжилося ще більше, напівзакриті очі були злі.

– Після обіду Полікарпов на пляж не приходив.

– Не приходив, кажете? – майор швидко підвів голову, наче не вірив Денискові. – Що це значить?

– Це значить, що ми його чимсь потривожили.

– Може, ви припустили якийсь необдуманий крок?

– Такого не пам'ятаю.

– Значить, ви його більше не бачили?

– Ні, навіть його знайома, Галина Михайлівна, про яку я доповідав вам в обід, дуже стривожена й здивована. Вона каже, що Полікарпов ніколи не запізнювався, завжди був точним. А це я зустрів її увечері в алеї, каже, Полікарпова не було, хоч квитки вони взяли в кіно ще вдень. Щез.

– Може, він захворів? Як же нам дізнатися? Га? Не

підеш же просто додому визнавати.

– Товаришу майор, дозвольте, – виструнчився Ібрагімов.

– Що таке?

– Треба йти додому, арештувати Полікарпова. Ми зараз зробимо...

– Ай, не заважай, Ібрагімов, – одмахнувся з досадою майор, – не діло ти говориш.

– А що ж діло – дізнаватися про здоров'я шпигуна? Його зразу треба було арештувати...

Майор здивовано глянув на Ібрагімова і враз розсердився так, що аж очі в нього потемніли. Він хотів прикрикнути на Ібрагімова, але в цей момент у двері постукали і на порозі з'явився морський офіцер. Білий кітель на ньому був мокрий, ремінець картуза був затягнутий під підборіддям. Оглянувшись і привітавшись, він ступив на середину кімнати і, приклавши руку до козирка, виструнчився перед Дорофєєвим.

– Дозвольте, товаришу майор?

– Слухаю вас. Прошу сідати.

– Дякую. Мені ніколи. О двадцятій ноль-ноль з спостережного пункту на мисі Тарханкут засічено було човен, що тримав курс на материк, у Каркінітську затоку. Доки розібралися, що за човен, пройшла добра година. Виявилось, що з штабу човна не послали, бо всі кораблі зараз вийшли в море. Мені дали завдан-

ня наздогнати човен. На торпедному катері я пройшов від мису Тарханкут, освічуючи море прожектором, і на мить мені здалося, що я побачив човен лівіше від фарватеру на півтори-дві милі. Незважаючи на мілководдя, я пішов за ним, але в наступну ж мить човна не стало, наче під воду пішов. Я пройшов туди, сюди – ніяких слідів. А зараз і сам не знаю, чи справді я бачив човен, чи, може, буй освітив? Не знаю...

– Дивно, дивно. – Майор схилився над картою. – Підійдіть сюди, лейтенанте. Не отут ви побачили човен?

– Так точно. В квадраті «350». На мить, знаєте, вихопив його з темряви, а доки розвернули прожектор, його вже не було.

– Дивно, дивно... – протягнув майор і знову одійшов до столу. – Ви чуєте? – звернувся він до своїх підлеглих. – Знову квадрат «350».

– Але я не певен, що це був човен. Я з таким напруженням дві години вдивлявся в море, що мені могло й здатися. Але що в Каркінітській затоці є якийсь дивний човен, це факт. Я прийшов вас попередити. Може, підсилите патрулі, чи що.

– Дякую, лейтенанте. Зробимо неодмінно. А от скажіть: з острова не бачили човна?

– Питав. Радіограму одержав таку: «На фарватері й на траверсі острова з двадцятої години не проходи-

ло жодне судно, жоден човен». Тут він у темряві про-
слизнув, мабуть, непоміченим.

В цей час в коридорі почулися голоси і дитячий
плач:

– Мені до начальника застави, мені до начальника
треба, – благав настійливий хлопчачий голос.

– Не можна до начальника зараз. У нього люди. І
взагалі тобі пора спати.

– От іще! – з сльозами вигукнув хлопчина. – Мені
треба зараз же, негайно, – він навіть ногою тупнув і
заплакав по-справжньому.

– Приведіть, – наказав майор Безбородькові.

За хвилину сержант привів голого, в одних трусах,
хлопчину. Він був наляканий. Зайшовши в кабінет, він
з ходу сів на стілець і, ні на кого не дивлячись і схли-
пуючи, сказав:

– Тільки що шпигуна бачив.

– Що, що? – кинулися до нього лейтенант і Ібрагімов, а Безбородько заглянув йому в обличчя.

– Ти – Вітя? Ти приїхав до Марфи Іванівни?

– Облиште хлопця, – спокійно наказав майор і, коли всі відійшли, спитав – Ти можеш розповісти все докладно?

– Аякже, – буркнув Вітя, витираючи очі.

– Тільки ти давай про головне, – підморгнув Віті Безбородько.

– А про головне, – Вітя почував спину, вивернувши руку, і посміхнувся. – Я дуже міцно сплю. А то раз прокинувся, бо собака довго гавкав. Сусідський собака. Прокидаюсь, аж то Сергій Гнатович од моря йде з одягом. А сам того одягу ні разу не надівав, бо він солдатський, а Сергій Гнатович – цивільний. Купатися він ходив пізно, як я вже сплю. А мені дуже хотілося піти з ним і скупатися вночі. Ляжу звечора та й думаю: встану серед ночі. А воно, аж як сонце зійде, тоді прокинуся.

– Ні, хлопче, ти все-таки скоріше можеш? – попросив його Дениско.

– Та я скоро. А сьогодні йду я од моря, вже як стемніло, а Сергій Гнатович мені назустріч. З одягом. Заговорив до мене та й пішов, а я за ним. А ніч темна-темна... От дійшов я до кущів, заліз у них. Бачу, Сергій Гнатович сидить коло самої води. Сидів він, сидів. А тоді купатися пішов. Скупався і знову сидить і щось там робить, а що – не зрозумів я. А тут у морі щось як засвітиться! Я вже тікати хотів, так перелякався. Бачу, і Сергій Гнатович злякався: лежить, до піску припав. А катер посвітив на берег та й пішов по морю. От я зібрався вже йти, а катер розвернувся і знову освітив

кущі і прямо на мене світить. Лежу я і поворухнуться боюсь. Коли вже катер пройшов, дивлюсь, аж з води якийсь чоловік виходить. Щось сказав Сергієві Гнатовичу про метеори, хоч ніяких метеорів не було, а Сергій Гнатович каже йому: «У серпні зорі падають».

– Що, що? – підійшов до Віті майор.

– Каже, зорі в серпні падають. А тоді той одягнувся, і пішли вони.

– Куди пішли?

– Пішли од моря, а тоді повернули за Садовськ.

– Дениско, всіх до бою! – вигукнув майор. – Швидко!

За Садовськ групами! Одну групу вишліть на шосе.

– Слухаю!

– Ви, лейтенанте, якщо можна, посвітіть на озера.

– Єсть!

Офіцери кулями вилетіли з кабінету Дорофєєва.

5

Сигнали Кенгуру Шакал помітив на своєму човні, коли був біля віхи, і вже завернув на них, як раптом із-за острова вихопився меч прожектора. З повного ходу, не зупиняючи човна, він відкрив кінгстони.

Вода ринула в човен з обох бортів, залила його са-

мого по шию, і човен одразу ж занурився, продовжуючи рухатись, так що ледве встиг Шакал виключити електромотор, як опинився під водою.

Пірнувши, він поплив далі від човна, який послужив йому вірою і правдою і тепер лежав під водою, окритий від людського ока так швидко, що Шакалові й самому не вірилось: невже він тільки оце плив на ньому? Випірнувши на секунду, щоб набрати повітря, Шакал помітив прожектор вже зовсім близько і пірнув знову. Під водою лунко чути було роботу мотора. Він припав до дна і лежав доти, поки не почув, що катер віддаляється. Тоді випірнув знову й побачив катер уже вдалині. Він зірвав свій одяг, втоптав у мул, прикидав водоростями і тепер уже сміливо пішов до берега, який однак був далеко, за півмилі, хоча тут Шакалові було всього-на-всього по шию.

Коли катер розвернувся і поплив назад, освітлюючи прожектором море і берег, він знову пірнув і плив під водою. Пірнати його добре навчив Хертвіг, перейнявши ремесло ловців перлів на Малайї, і Шакал міг би тепер змагатися з ким завгодно. Так що, коли катер доходив до молу, він був уже біля самого берега і незабаром зустрівся з Кенгуру.

Поява катера стурбувала Шакала, вона свідчила про те, що на його слід напали, його шукають, і треба негайно замести сліди так, щоб ніхто й подумати не міг

про його місцеперебування. Але це вже клопоти Кенгуру, той мусить знати, що треба робити, на те він і тут.

Головне ж, земля під ногами тверда, найнебезпечніше лишилося позаду, і серед оцих дерев, кущів, серед цілого світу, в якому, належить жити людині, Шакал відчув себе затишно й спокійно. Він ішов за Кенгуру, опустивши руку в кишеню і стискаючи колодочку двадцятизарядного автоматичного пістолета, готовий вистрілити в усяку секунду, а на губах його блукала посмішка: він із задоволенням думав про те, що ось його приведуть у якусь хату і він зовсім уподібниться мешканцям цього містечка, йому вдалося пропливти Севастопольські бони, об'їхати мало не увесь Кримський півострів на очах у прикордонних застав і спостережних пунктів флоту лише через те, що він уподібнювався іншим, мирним людям, рибалкам. Тепер же йому треба бути схожим на всіх людей, що живуть тут, робити все, що роблять вони, нічим не вирізнятися – в цьому його сила і єдина можливість жити, робити своє діло, заради якого він приїхав сюди.

Тим часом Кенгуру вів його якимсь дивним парком, через клумби, через темні алеї. Тут і дерева були інші, і квіти пахли інакше, ніж на Босфорі, а Шакал ішов за ним і посміхався від задоволення, що морські мандрискінчилися, що під ногами в нього алеї, всипані піском, а кругом – дерева, кущі, і затишно, й тихо. Вони вже

були на виході з парку, коли знову побачили катер. Він ішов понад берегом, на цей раз зовсім тихо, і ретельно освітлював берег. Часом промінь прожектора вихоплював з темряви постаті солдатів-прикордонників. Шакал помітив кілька таких груп, а Кенгуру шепнув:

– Тебе засікли. Це тебе шукають, – і пішов швидше. Незабаром вони вийшли на грейдер і посідали в обочині.

– Будем їхати? – спитав Шакал.

– Ти поїдеш, а я лишуся.

– Мені здається, це буде незручно нам обом. Що? – Шакал вийняв з кишені пістолет, підкинув і знову вловив його.

Кенгуру хотів щось заперечити, але Шакал зупинив його рухом руки.

– Балачки зайві. Ми зараз їдемо на аеродром чи на залізничну станцію, далі звідси. Влаштуєш мене на роботу, домовимось про зв'язок. А тоді можеш робити, що хочеш.

Із-за повороту вискочила машина і освітила їх. Вони підняли руки. Машина спинилась.

– Куди їдеш, шофере? – спитав Кенгуру.

– На Хорли, – відповів молодий хлопець, висунувшись із кабіни.

– Давай, – шепнув Кенгуру Шакалові.

Той сів, присунувся до самого шофера, даючи місце

Кенгуру.

– Лізь, – суворо наказав він йому.

– Е, ні! – заперечив шофер. – Двом у кабінку не можна. В кузов нехай сідає.

– Нічого, – позирнув Шакал на шофера. – Автоінспекції тут немає, так що і втрюх проїдемо. Сідай, – звернувся він до Кенгуру, і коли той сів, Шакал поклав шоферові на плече руку і примирливо сказав – От ба-чш, нам зовсім не тісно.

Машина – це був новесенький ГАЗ-51 – гнівно, з якимось докором коротко завила, фиркнула і покотилася вулицею містечка. Ще лишилось хат п'ять проїхати, і вони вже будуть в степу. Прикордонники їх шукатимуть на тому кінці, де вони сіли в машину, біля озера і по дорозі до Дніпра, а вони ось мчать в протилежний бік, думав Кенгуру, сторожко й нетерпляче вдивляючись у темряву. Тут якби тільки проскочити Садовськ, а там...

Раптом у світлі фар виростили три тіні. Кенгуру добре бачив двох солдатів з автоматами і одного в цивільному з пістолетом у руці, який на секунду показався йому знайомим.

– Дальні рефлектори, – сказав до шофера Шакал.

– Навіщо? – здивовано спитав шофер, вимкнув швидкість і загальмував.

Шакал збив ногу шофера з гальма, сподіваючись

проїхати ще трохи, сказав «пробачте», на що шофер тільки знизав плечима, і одкрив дверцята. Машина зупинилась так, що двоє озброєних людей опинились все-таки поряд з кабіною. Чоловік у цивільному підійшов до кабіни збоку, освітив. Кенгуру ліхтарем і сказав, усміхаючись:

– А-а, старі знайомі! Руки...

В ту ж мить Кенгуру впізнав Дениска і вистрілив. Сталося все це блискавично, несподівано, але Шакал був готовий до всього. Ударом ноги він збив з підніжки шофера, увімкнув швидкість, і машина помчала без світла. В першу ж секунду в них почали стріляти.

Тра-та-та! – чулося ззаду, і з кабіни летіли шматки дерева. Але автоматні черги скоро затихли, і Шакал звернув на обніжок, бо по цій дорозі їх могли наздогнати мотоциклісти.

– Чи не рано? – спитав Кенгуру.

– Нічого! Вони і не побачать у такій темряві, і не почують, – сказав Шакал, ведучи машину по зарослому споришем обніжку. Він був рівний, м'який, чорнів поміж стернею досить виразно.

– В цій стороні є большак?

– Повинен бути...

– Я думаю, як тільки виберемось на большак, треба їхати до найближчого аеродрому.

– А я думаю, машину треба кинути на дорозі, а самим пересісти на попутну.

– Нічого, ми її заховаємо так, що ніхто й не придумає, куди ми подалися.

Їхати довелося кілометрів двадцять, доки трапилась наїжджена стовпова дорога. Але на ній – жодної машини, жодного вогника. Шакал загальмував і вимкнув мотор. Глуха ніч накрила степ, зупинила всіх пішоходів і шоферів, лише нічні птахи, наче крізь сон, виливали сум свій у темряву, жаліючись, що літо минуло і треба збиратися у далекі мандри. Приглушено й вогко підпадьомкав перепел; десь, певне на скирті,

кричала сова.

– Пу-у-у! – котилося степом сонливе, сумне й лякаюче. – Пу-гу-у-у! – і все завмирало, тільки сердито відгукувався на поклик сови деркач, наче рвав спересердя шматки полотна.

В отаві сюрчали коники.

– Сю-р-р-р! Сю-р-р-р! – безконечно повільне, воно перекочувалося степом і хилило Шакала на сон. Давалася взнаки довга мандрівка по морю і нервова напруга. Втратило ціну все на світі: і те, що трапилось в морі і на дорозі, і те, що жде його завтра. Він схилився на руль і одразу ж заснув. А Кенгуру, відкинувшись на спинку сидіння, дивився поперед себе у темряву і думав, що ж його робити далі. Всі його плани зараз були зруйновані. Через Галину Михайлівну він сподівався влаштувати Шакала на суднобудівний завод. Тепер же про це й думати годі. А влаштувати його треба зараз же куди завгодно і одразу ж летіти в затишний і таємничий особняк на старій вулиці, бо тут недовго і шию звернути.

Посидівши отак з годину, Кенгуру торкнув Шакала за лікоть, від чого той одразу ж кинувся, і сказав:

– Поїхали. Скоро світати почне.

Шакал натиснув на стартер, включив швидкість.

– Куди? – спитав він бадьорим голосом.

– Давай у лісосмугу. Он попереду темніє.

Не вмикаючи світла, Шакал рушив.

– Ну, і що ж з цього буде? – спитав він, вдивляючись у дорогу.

– Попутної підождемо.

– Це одразу ж викличе підозру: чого люди вештаються в такий час по степу? Ти хочеш, щоб шофер нас на заставу привіз?

– А що ти пропонуєш?

– Їхати цією машиною до аеродрому.

– Ти збожеволів! Вони всіх попередили. Ні на аеродром, ні на вокзал з'явитися ми не можемо.

– А на пристань?

– На пристані нас чекають, в цьому я тебе запевняю.

– Тоді – в степ, у найглухіше село.

– Давай, чорт з тобою, – буркнув Кенгуру і поглянув на годинник. Було пів на другу. – Ще встигнемо далеенько від'їхати.

– Документи в тебе?

– У мене.

– Давай.

Кенгуру передав Шакалові бумажник.

– Документи прекрасні, можеш не турбуватися, Юрію Анатолійовичу Муратов! Це, здається, твоє справжнє ім'я, і тобі не треба звикати до нього?

Муратов помовчав, потім спитав:

– В Садовській нічого не лишилось компрометуючого?

– За кого ти мене вважаєш? – посміхнувся Кенгуру. – Я йшов зустрічати тебе, готовий до всього. Жодного папірця, який би компрометував мене, жодної речі.

– А рація?

– Рація ось, – Кенгуру вийняв з кишені ескіз на листку з блокнота. – Коли все заспокоїться, приїдеш в Садовськ, вірніше до Садовська, і отут, біля озер, на оцьому мисочку, знайдеш її в піску в метрі від дерну.

Там пакільця я забив. Вона зарита на глибині тридцяти-сорока сантиметрів в гумовому чохлі.

– Ясно. От тепер можеш летіти під усі чотири вітри. Давай я тебе до якоїсь станційки глухенької доведу! Все-таки ти цього заслуговуєш. Але треба визначити, де ми зараз знаходимось.

Кенгуру вийняв з кишені карту на тонкому лощеному папері, довго розглядав її, нагнувшись і світлячи собі потайним ліхтарем.

– Чорт знає що! Найближче від нас – Нове Городище.

– Так поїхали туди! Це ж чудово!

– А з машиною ж як? Вона тебе видасть з головою. Шакал помовчав.

– Де ми зараз? – спитав він спокійно.

– Кілометрів тридцять п'ять – сорок від Городища. Машину треба кидати тут. І взагалі Краб настоював не їхати в Нове Городище в тому випадку, якщо нас засічуть. Адже саме там нас можуть чекати.

– Ну, це ще ми побачимо. А поки що будемо їхати машиною.

Розділ четвертий

ДОРОГИ ВЕДУТЬ ДО ДНІПРА

1

У серпні дороги на півдні України, великі й малі, роз'їжджені підводами й автомашинами так, що пилу на них по коліна. Вдень і вночі йдуть по них машини на елеватори, на пункти «Заготзерно», везуть і везуть пшеницю. На такій дорозі годі шукати сліду однієї машини, він губиться, як голка в скирті сіна. Мотоцикли і ГАЗ-69 майора Дорофєєва гасали цілу ніч, освічуючи дороги, але ніяких слідів не знайшли. Ніч скрила втікачів, і треба було дочекатися дня, щоб машина з пізнавальними знаками ЧС-05–89 була десь виявлена.

Стомлені й злі, поверталися, з цієї марної поїздки майор Дорофєєв і лейтенант Дениско.

Дениско був блідий. Куля зачепила йому шию, і хоч крові вийшло небагато, однак рана пекла, і зараз у нього було таке відчуття, наче туди приклали шматок розпеченого заліза.

Майор сидів поруч з шофером і всю дорогу мовчав.

Коли під'їздили до Садовська, він заклопотано оглянувся на Дениска.

– Що, лейтенанте? Як почуваєш себе?

– Пусте, – махнув рукою лейтенант. – Заживе, як на собаці.

На його загорілій шиї білосніжний бинт був зайвим – так і хотілося здерти його і викинути геть.

– Тут злість бере, що випустили... А тепер... Шукай вітра в полі.

– Знайдемо, – впевнено сказав майор, але Дениска це мало заспокоїло.

Проти тополевої алеї майор наказав спинити машину.

– Піду до моря. А ви, лейтенанте, їдьте до лікарні.

– Ні, я теж піду. У лікарню встигну, не така це вже рана.

Вони вийшли на берег. Сонце тільки-тільки зійшло і поклато на дзеркальну гладінь води перші бузкові промені. Легкі, прозорі випари не заховують далечини, і острів синіє близько-близько. Він наче піднявся з води, став вищим. Ні вітер не дихне, ні хвилька, по-тривожена ним, не заплюскотить, ні листки на дереві не ворухнуться, і тільки перші купальники ліниво походжають берегом та все вище піднімається радісне сонце.

Тихо, мирно, лагідно – наче не стріляли в лейтенан-

та на дорозі, наче вночі не висадився отут ворог з далекого берега. Ніяких слідів ні на піску, ні в заростях туї, з яких вийшла Галина Михайлівна в легкому сарафані і попрямувала до грибка неквапливою ходою.

Сарафан був блакитний, з сірими великими квітами по полю. Галина Михайлівна була пов'язана такою ж самісінькою хусточкою, ніби й недбало, але так, щоб волосся не мокло при купанні. Вона була привабливою, знала про це і, як усі жінки, намагалася підкреслити цю привабливість навіть ходою, ступаючи ліниво і пружко, кокетливо вигинаючи тонку талію.

– Знайома Полікарпова, – показав їй вслід очима лейтенант.

– Дуже добре, – майор глянув на неї й собі, але одразу ж повернувся в протилежний бік. – Він отут жив?
– Так точно.

Малесенька біла хатка виглядала з-під яворів хитро і насторожено. Лейтенант оглянувся на неї і сказав:

– Можливо, залишилися речі Полікарпова. Треба оглянути.

– Та це, як я бачу, ворона стріляна. Навряд чи лишив щось по собі. Але послати за речами треба. І от що, лейтенанте, попросіть зараз до мене вашу спільну знайому, – сказав майор і, поглянувши на годинник, попрямував на заставу.

– Слухаю, – сказав йому вслід лейтенант і пішов до

грибка, де роздягалась Галина Михайлівна.

– Одну хвилинку, будь ласка, Галино Михайлівно, одну хвилинку, – попросив лейтенант здаля і, підійшовши, стомлено опустився на лаву, поруч з її китайським зонтом, блакитним сарафаном і модною сумкою.

Нажаханими очима вона глянула на нього і зойкнула, склавши долоні перед грудьми.

– Боже, вас поранено! Що трапилось, скажіть? Що це за стрілянина, що це за катер цілу ніч? Де Сергій Гнатович?

Лейтенант мовчки подав їй зонт, сам узяв її чималу сумку і посміхнувся.

– Прошу вас одягнутися і піти зі мною в одну установу. На хвилинку.

– В яку установу? – злякалася Галина Михайлівна, натягуючи сарафан.

Лейтенант обережно взяв її під руку і тихо сказав:

– На нас звертають увагу, ходімте.

Вона, підкоряючись і його сильній руці, і оцьому стриманому шепотові, пішла, нічого не розуміючи.

– Але хто ви? – спитала вона вже в алеї.

– Я – прикордонник, лейтенант Дениско.

Галина Михайлівна зупинилася як вкопана.

– А Полікарпов?.. Він, він...

– Так, це він стріляв у мене. Але ходімте.

– Боже, що ж це буде, що ж буде...

– Не хвилюйтесь, нам потрібні тільки деякі відомості.

Майор Дорофєєв, коли вони зайшли, підвівся назустріч Галині Михайлівні, привітався з нею, назвавши себе.

– Сідайте, – запросив він їй.

Галина Михайлівна сіла і розплакалась.

– Скажу вам відверто, – сказав майор Дорофєєв, – що нічого засуджуючого поки що у вашій поведінці ми не вбачаємо, тому прошу вас не хвилюватися. Ми прекрасно знаємо, хто ви, ви тепер знаєте, з ким розмовляєте, тому не будемо гаяти часу.

– Це нерви, вибачте, – всміхнулася крізь сльози Галина Михайлівна.

– Так от, розкажіть все, що вам говорив про себе Полікарпов. Отак, не хвилюючись, пригадайте і розкажіть. Стенограф вам знайомий, – посміхнувся майор, кивнувши на Дениска, що приладнався за боковим столиком писати.

Галина Михайлівна глянула на пучок гостро відструганих олівців, на пов'язку на шиї Дениска і почала:

– Ну, з чого ж почати... Я так хвилююсь, – вона посміхнулася, схиливши голову до плеча, зітхнула й сумовито підвела брови. – Розповідав він мені, що працював на авіаційному заводі в Молотові, що прізвище

його Сергій Гнатович Полікарпов.

– Так, це нам відомо. Далі, – лейтенант Дениско не написав поки що й слова, аркуш паперу білів перед ним такий же чистий, як і бинт на шиї, і він сердився.

– Прошу не заважати, лейтенанте, – кинув невдоволено майор і звернувся до Галини Михайлівни. – Не говорив вам, яка в нього адреса в Молотові?

– Ні, цього він не казав. А от... – вона задумалася, щось пригадуючи, примружила очі, наче до чогось придивлялась далекого, ледве видного. – А от коли я сказала, що у вересні буду в Портграді, то Полікарпов дуже зрадив. – Галина Михайлівна спалахнула і змовкла. – Ну, не зрадив, а... здивувався, сказав, що напевно зустрінємось там.

– Він не називав якоїсь вулиці чи району Портграда?

– Ні... Він казав, що захоплюється футболом і не пропускає жодного матчу. І потім...

– Що? – насторожився майор.

– Власне, він дав мені номер телефону, – Галина Михайлівна порилась у своїй сумці, дістала шматочок паперу, подала майорові.

– Це його почерк?

– Так.

– Тоді ви залиште нам цей папірець, а собі запишіть.

– Що ви, що ви! – жахнулася Галина Михайлівна. –

Для чого він мені тепер?

– Нічого, нічого, – заспокоїв її майор. – Може, це пригодиться ще і вам, і нам. А більше ви нічого не пам'ятаєте з його даних?

– Нічого... Тільки про Молотов він мало говорив, більше про Портград. Знає він його добре.

– Ну що ж, Галино Михайлівно, спасибі, – майор підвівся. – Пробачте, що потурбував вас, перебили вам купання. Ідіть продовжуйте.

– Та я ж додому збираюся сьогодні.

– А чого? Сезон купальний зараз...

– Ні, ні. Я поїду. Збиратися треба, чоловік чекає на мене.

– Ну, як знаєте. – Майор провів її до дверей і одразу ж сказав лейтенантові: – Зв'яжіться з Портградом, вясніть адресу оцього телефону.

– Слухаю! – лейтенант вийшов, а майор викликав обласну автоінспекцію, спитав, чи не знайдено ще машини, чи не було яких відомостей про неї. Начальник автоінспекції сказав, що по районах області розшукує машину міліція, а також з обласного центра виїхала на розшуки оперативна група. Майор подякував і повісив трубку. Довго сидів, перебираючи в пам'яті можливі варіанти втечі Полікарпова. Вдень він машиною їхати не буде, це факт, його одразу ж засічуть. Але де ж він зараз?

Для бандитів було перекрито шлях на пристані і на залізничному вокзалі: на пристані сидів переодягнутий Ібрагімов, а на вокзалі Безбородько.

Однак ні машини, ні Полікарпова з його таємничим супутником відшукати поки що не вдалося.

Зайшов лейтенант Дениско, злий, з впалими щоками.

– Ну, що? – спитав майор. – Чого так довго?

– Якась чортівня. Стадіон Портграда має такий телефон. Я запитав відділ кадрів стадіону, Полікарпова там немає.

– І не повинно бути, – спокійно сказав майор. – Полікарпов – це вигадане прізвище, тут все ясно. Речі його принесли вже?

– Ні, ще.

– Пошліть. Або ні, давайте пройдемо, оглянемо на місці.

Марфа Іванівна дуже стурбувалася, коли до неї в двір зайшли офіцери, заметушилася, змітаючи фартухом чистий стіл. Зате Вітя зрадів їм страшенно. Він підбіг до майора з таким сяючим обличчям, з такою широкою, до вух, посмішкою, що здавалося, зараз обніме його. Але він на мить спинився в двох кроках від офіцерів, а потім ступив ближче, раптом зникнув.

– Здрастуйте, – сказав він не дуже дзвінким голосом і почервонів.

Майор подав йому руку.

– Здоров, здоров, прикордоннику!

Лейтенант обійняв хлопця за плечі, пригорнув до себе.

– Що це, – солідно спитав Вітя, – кивнувши на пов'язку. – Вас поранено?

– Ага, – інтимно всміхнувся Дениско, – а ти молодець, Вітько! Прямо-таки молодець.

– Бабусю, покажіть нам кімнату квартиранта вашого! – гукнув майор до Марфи Іванівни, що тупцювала-ся під повіткою, не проронивши досі жодного слова. Вона зірвалася з місця і, покректуючи і смішно махаючи голими худими ліктями, поспішила до хати.

– Ходімте, ходімте, – промовила вона. – Ось він, душоуб, де жив. Оце як покинув, так усе й лишилося. От антихрист, щоб йому добра не було! Отакий злодюга, а як прикидався, га?

– Бабусю, заважаєш же людям, – зауважив Вітя, і бабуся вийшла з хати.

– А щоб твоя путь погибла, анахтема! – все ще гомоніла вона сама з собою. – А я, дурепа стара, й повірила йому, катові, щоб ти задавився йому маленьким!

– От розходилася бабка! – усміхнувся лейтенант. – Тобі, Вітю, мабуть, перепадає на горіхи, га?

– Ні, бабуся в мене добра! Це вона сьогодні така

сердита через шпигуна.

– Ну, прикро ж старій, що обдурили її так безсовісно.

Кімнату оглянули ретельно, повзали і під ліжком, і під столом, пересували шафу, заглядали в кожну шухляду. Нічого не знайшовши підозрілого, взялися за одяг. Прощупали кожен рубець, повивертали кишені. Нічого. В чемодані під білизною лежало кілька пачок з цигарками фабрики «Ява». Оглянули чемодан, витрусивши з нього все, але й тут нічого не знайшли. Лейтенант на стіні помітив сірий, вже добре поношений піджак і з гидливістю став обдивлятися його. Закінчуючи огляд, помітив у правій кишені дірочку. Була вона маленька, протерта якимось тяжким предметом. Розірвавши її більше, він заклав руку і серед різної трухи в самому куточку поли знайшов якусь малесеньку паличку, вийняв. Паличка виявилась туго скрученим папірцем.

Майор взяв того папірця з рук лейтенанта, наче велику дорогоцінність, обережно на долоні доніс її до столу й почав розгортати.

– Дивно, погляньте, лейтенанте, – схвильовано прошепотів Дорофєєв, хоч Дениско й сам прикипів очима до папірця.

– Це тролейбусний квиток, – сказав він пошепки.

– Квиток, – погодився майор, схилившись до самого столу.

Вітя й собі зайшов збоку і глянув. Нічого дивного, нічого цікавого, малесенький папірець. От і все. До того ж він страшенно зім'ятий. Але майор і лейтенант так низько схилились над ним, що кашкети їхні терлися один об один гострими крайками.

– От чорт, жодної літери, – заклопотано говорив лейтенант.

– Нічого, ви придивіться. Ось написаною «Портград, тролейбус С-3». Це ж який? – аж підхопився майор.

– Той самий, що до стадіону ходить, – загадково посміхнувся Дениско. – Я ж там учився.

– Тоді пішли, – сказав рішуче Дорофєєв. – Квитки є, тепер будемо чекати спектаклю.

Майор наказав бабусі закрити кімнату на замок, забрав ключ із собою і пішов через город, несучи в кулаці папірець точнісінько так, як Вітя носить щойно зловленого метелика, – обережно, пильно, хвилюючись.

2

Сіріло, коли в'їхали у велике село. Тут Шакал увімкнув світло, бо їхати по вулиці з погашеними фарами було небезпечно і викликало б підозру. Можна вже

було розібрати номер машини, і це непокоїло Шакала. На виході з села наздогнали групу чоловіків у високих чоботях, з рушницями за плечима. Вони зійшли в обочину і підняли руки.

Шакал загальмував, висунувся з кабінки.

– Що, на полювання? – спитав він.

– Еге ж, – відповів невеликий на зріст, бородатий дідок. – Відстріл качки почався, а сьогодні ж неділя...

– Ну, от і ми теж на полювання. Сідайте та кажіть, куди краще їхати.

– А ви що ж, вперше?

– Вперше. З міста приїхали працювати в село, місць тут не знаємо. То куди ж їхати?

– Шпар отак до першого повороту, а там вліво візьмеш і якраз на заплаву втрапимо.

– Поїхали, поїхали! – загукали з кузова.

– Давай, шофере! А то качки нам тільки шапки по залишають.

Шакал натиснув акселератор і плавно рушив.

– В Лепетисі я сяду на катер, а ти поїдеш у Нове Городище – так безпечніше, – шепотів, прихилившись до самого вуха, Кенгуру. – Там содом, людей, як у Вавилоні. Влаштуватися тобі буде легко, а місяців через два я приїду.

Шакал мовчки кивнув головою і очима показав на кузов.

– Не почують, – махнув рукою Кенгуру і замовк.

Дорога, на яку звернув Шакал із грейдера, була давно неїжджена. Її заглушили трави. По обидва боки схилився темним колосом до землі могоар. Небо все світлішало, ставало зеленим, наче пляшка проти сонця. Синів над землею туман, а попереду височіли над ним суцільною стіною купи верб, наче звалили там довгим ожередом сіно.

– Дніпровські плавні, – сказав Кенгуру.

Не збавляючи швидкості, Шакал вів машину, пильно вдивляючись вперед. Ліворуч виднілося велике село.

– Як тільки я зупиню машину, ти одразу ж вискакуй і відкривай борти.

– Розумію... Щоб номера не помітили?

Дорога, вкрита тут споришем, збігала просто в Дніпро, який у вузьеньку смужку між очеретами виглядав велетенським дзеркалом. Шакал круто повернув праворуч і помчав понад берегом. По кабіні застукали. Він вибрав першу ж зручну місцину і увігнав машину між дві верби, що височіли над очеретом.

Кенгуру вискочив на ходу і відкинув гаки заднього борту; він відкинувся важко, з громохким стуком.

– Прошу, злазьте, – посміхнувся Кенгуру. – Треба сінца трохи набрати, доки немає нікого, все-таки м'якше назад їхатиметься.

– Пішли, пішли, – підганяв дідок своїх колег і, за-

кинувши рушницю за плече, побрів по росистій траві, продираючись між очеретами.

За ним посунули й інші. Один з мисливців обернувся і гукнув:

– Та глядіть же не поїдьте без нас! – і для чогось кулаком посварився.

– Тихше ти! Качок порозганяєш к бісу, – пробубонів дідок, і скоро все затихло.

Шакал рухом голови покликав Кенгуру, і вони швидко пішли берегом в протилежний бік. Кенгуру брів за Шакалом і навіть в спину бачив, як той стомився: клунок шофера, що його захопив він з собою, сильно відтягував плече. Шакал і справді аж похитувався від втоми. Хотілося спати, у роті був неприємний металевий присмак, наче він щойно тримав у зубах пістолет після пострілу, і мало-помалу Шакал починав сердитись невідомо на кого. Кенгуру пробував заговорити до нього, але той мовчав. Ішли поміж очеретами в'юнкою стежкою, мабуть так, як ходять на водопій дикі кабаки.

Біля Лепетихи зупинились, оглянули один одного й рушили далі. Порівнявшись з провулком, що вів на пристань, мовчки потиснули руки, і Кенгуру побіг униз. Попереду поспішала жінка з кошиком, бо якраз підходив катер.

Шакал рушив у протилежний бік, наміряючись вий-

ти із села на шлях. Він дійшов до крайньої вулиці, оглянувся. Кенгуру вже догнав жінку, забрав у неї кошик і став одразу схожим на звичайного чоловіка, що їде кудись з дружиною базарувати. «Все, – подумав Шакал, – тепер його не піймають». Тим часом Кенгуру і жінка ледве встигли добігти до сходів, швидко піднялись на палубу, і катер відійшов.

Шакал із якимось почуттям заздрості подивився йому вслід і рушив далі. Але як тільки він обернувся, мусив зараз же зупинитись: з великої стовпової дороги, що виднілася в кілометрі від села, обережно з'їжджав через кювет мотоцикл. У скісних променях сонця зелено і яскраво горіли кашкети прикордонників. Тенькнуло серце в Шакала і забилося часто і глухо. Рука сама потяглася в кишеню і лягла на важку колодку пістолета. Але Шакал зусиллям волі подавив хвилиний страх і пішов до найближчого двору.

Ногою штовхнув стареньку хвіртку, зайшов на подвір'я. Порожньо. Десь у хліві дзвінками цівками б'є у порожнє відро молоко – доїти тільки починали, і Шакал, скинувши до ніг мішок, сів на призьбі біля дверей.

Мотоцикл прогудів провулком, з'явився на якусь мить в просвіті вулиці і помчав до пристані. З люльки на Шакала пильно й суворо глянув прикордонник з чорним паском кашкета на підборідді та так і лишився, неначе сфотографований в ту коротку мить пам'яттю.

Дзвінь-дзвяк, дзвінь-дзвяк! – чулися дедалі слабші й слабші звуки із хліва, і від них Шакалові все дужче хотілося спати. Чимсь теплим, далеким повіяло на нього від м'яких, загорнутих в біле шумовиння молока звуків. Згадалося, наче давня бабусина казка, далеке літо, коли, пригнавши додому корову, він одбивав теля, доки мати доїла, а вечір вже хилив його стомлену дитячу голову на груди, і море синіло, і гори, вкриті лісом, вже спали, заховавшись у сутінки, а в руку йому тикалась тепла і мокра теляча морда... Як це давно було! Як давно... І чи він ото був тим жукуватим пастушком у літі, що після школи вилітав на гори травневим ясним днем? Десь за морем, за оцими двома тривожними, нелюдськими ночами сховалося, наче сонце за горизонтом, і виховання в коледжі, і безперестанні тренування, і лекції доктора філософії, і викладачі, які вчили його стріляти на звук у темряві, вбивати людину одним ударом голої руки, – все зникло в цю секунду, а дрімота лишила йому цей далекий, барвистий спомин, дзвінкі молочні цівки воскресили давно забуте, і воно вдивлялося в нього очима отого прикордонника з коляски. Ось вони й зараз пильно дивляться в обличчя Шакала, а дивний і зляканий голос питає:

– Ой, хто це?!

Шакал кидається, і рука з пістолетом мало не виривається сама собою з кишені. На порозі хліва стоїть стара жінка з дійницею у руці, в білій, як піна у відрі, хустині. Брови її високо підвелися, очі дивляться на Шакала з жахом і надією, а рот напіввідкрився, наче вона хоче захопити більше повітря і не може.

Шакал підвівся, обсмикнув гімнастюрку і мимоволі посміхнувся.

– Прошу пробачення, – сказав він простудженим заспанним голосом. – Іду з пристані та й зайшов оце спитати, як до Нового Городища добратися.

– На будівництво?

– Ага, їду влаштуватись після демобілізації.

Жінка всміхнулась якось нехотя.

– А ви здалека, мабуть, їдете?

– Та вже третю добу в дорозі.

– Ну то відпочиньте, бо сьогодні все одно в Городищі нічого не зробите: неділя. А вночі пароплавом попливете та й дочці моїй щось повезете, вона там інженером працює.

– Та воно якось і незручно... турбувати вас.

– Чого там незручно. Я теж чекаю, син повинен скоро приїхати, закінчує службу. Ну, ходімте до хати, бо на вас лиця немає, одна втома лишилась.

– Мені б помитися, бо пилюки нанесу.

– А це ми швидко зробимо, – вона повісила відро з молоком на гачок піддашшя і заходилася наливати в умивальник води, принесла мило і свіжий рушник, але з шоферського мішка він дістав і рушник, і мило, швидко вмився, випив з пахучим свіжим хлібом кілька склянок молока і заснув як убитий в прохолодній горниці із завішаними вікнами і встеленою травою долівкою...

Дороги привели його до Дніпра і тут, мабуть, скінчились.

Безбородько помітив катер на Дніпровському плесі – помчав на пристань. Дерев'яна конторка, що при-тулилася тут, наче шпаківня, була порожня, але коли сержант вже відходив, з-за неї вийшла дівчина з віником в одній і з шматком дикту в другій руці.

– Кого шукаєте? – спитала вона і посміхнулась.

– Скажіть, – суворо спитав сержант, – сьогодні у вас не сідали на катер двоє чоловіків?

– Ні, – злякано відповіла дівчина, не знаючи, куди подіти віник і дощечку. – Оце відійшов перший катер, так на нього сіли чоловік з жінкою і все.

– Ну, добре, дякую, – козирнув сержант дівчині і пішов до мотоцикла.

Порадившись з водієм, він вирішив оглянути плавні по обидва боки від села. На дорогах зустрічалися Безбородьку мотоцикли автоінспекції, що прочісували всі дороги і лісосмуги, але ніяких слідів машини Полікарпова не було. А шпигуни, тікаючи, повинні ж були десь заховати машину? Скільки не питав Безбородько в навколишніх селах, люди такої машини не бачили. Проїздила, кажуть, полуторка, так у кузові було чоловік з десять мисливців з рушницями. Її бачив і

сторож з току, навіть показав напрямом, куди вона поїхала.

– Ну, що? Навідаємось до мисливців?

– Та чого ми поїдемо, сержанте? Марно час тільки будемо гаяти.

– Поїдемо, спитаємо. Може, мисливці бачили щось або чули. Повинні ж бути хоч які-небудь сліди? – сердито спитав сержант, сідаючи в люльку.

Від'їхали від пристані і попрямували за село... Безбородько був переконаний, що машину Полікарпов міг би лишити тільки нижче села, бо проїжджати його він навряд чи зважився б, побоюючись засади або погоні.

Їхали без дороги, по зеленій луці. Відкинувши запобіжники, Безбородько тримав автомата напоготові, вдивлявся в зелені хащі очерету. Пронизливо стрекотала десь очеретянка, хлюпотіли невидимі качки чи гуси, і запах мокрої трави забивав навіть бензиновий газ від мотора.

Десь попереду пролунав постріл, і луна громохоко покотилася плавнями, наче передражнюючи, наче глузуючи із стрільця-невдахи.

Невдовзі натрапили на слід автомашини, і Безбородько наказав їхати цим слідом і не дуже поспішати. Помітивши поміж вербами кузов півторатонки з одкинутим бортом, сержант виліз із люльки і пішов до неї.

– Ей, – гукнув він. – Ей, мисливці!

Тиша, тільки шелестять очерети, ліниво хвилюються під вітром їхні пухнасті верхівки, наче шепочуться між собою про щось таємниче, прихилившись одна до одної. Прострекотала сердито очеретянка, і знову тиша.

Сержант обережно підійшов до машини, заглянув у кузов. Там лежали сумки, чохли від мисливських рушниць. Машину майстерно загнано було між двома вербами, так що борти, впираючись в стовбури, скриті були очеретом, а задній, відкинутий, не давав змоги побачити номер.

Безбородько підняв борт, зачинив його і вдарив рука об руку, як це роблять люди, закінчивши якусь нелегку справу: на свіжому борті стояв номер ЧС-05–89. Десь недалеко вдарив постріл, за ним другий.

– Еге-гей! Мисливці! – гукнув Безбородько на весь голос.

«И-и-вці-і-і», – перекривила його луна.

– Чого там, – відгукнулися з очеретів. – Їхати пора, чи що?

Почулися кроки, хлюпання, і з-за куща виткнувся старий вусатий мисливець.

– О – сказав він, витріщивши очі, – чужий хтось ходить...

– Де шофер цієї машини? – спитав Безбородько. Дід мовчки знизав плечима і розвів руками.

– От халепа... – промимрив він, – чого це ви прибігли сюди мотоциклом? Нічого не розумію. Штрафувати будете, чи як?

– Ви, діду, скажіть краще, де подівся шофер і той, що сидів з ним в кабіні?

– Де? – дідок поморгав очима. – А біс їх знає, де вони... Пішли десь у засідку.

– Ні, діду, втекли вони. Ми женемося за ними із Садовська. Шпигуни це...

– Шпигуни?! – дід витягнув до Безбородька суху, жилаву шию, вдарив об поли руками, і забута під пахвою рушниця м'яко впала на траву. Старий дивився на неї і похитував головою. – Я б їх сам з гвинта порішив, якби ж знаття. А, будь ти проклята! – він зсунув картуз на самі очі і почухав потилицю. – От влипли, так влипли. Хлопці, хлопці! Скоріше сюди! – хрипко закричав він, тупцюючи на місці.

З очеретів, перегукуючись, виходили мисливці. Побачивши прикордонників, похмурніли, підходили квапливо.

– Знаєте, хто нас підвозив? – спитав дід і сповістив пошепки: – Шпигун. О! Хлопці ось за ними гнались. А ми роззяви...

– А хто ж знав...

– Піди взнай, що він шпигун.

– Е, – розсердився дід. – Бдільності нема у вас ні чорта. Я його по морді бачив, що він шпигун, о! По морді...

– Та, діду, ось не смішіть хоч! Самі з ним розмовляли, наче з кумом.

– Доброго кума знайшли, діду! – під дружній регіт сказав Безбородько.

– Зелений ти ще вчити мене, – злісно примружився дід на сержанта. – Видать, самі гаву вловили добру, коли він в машині, наче директор МТС, їздить.

– Ще й на полювання нас привіз, правда?

– Прив'язалися, як реп'яхи. Тьху на вас, скажені! – плюнув дід і одійшов, махнувши рукою.

– Того, що за рулем, бачили добре? – спитав Безбородько.

Мисливці знизували плечима, збентежено всміхалися, позираючи один на одного.

– Він з кабіни не вилазив, а ми в кабіну не заглядали.

– Молодий, бравий такий хлопець, – дивлячись набік, сказав дід. – Дуже молодий, годів двадцять йому буде, а може, двадцять два. Чорнявий, цигануватий такий. Волосся довге й густе. Знову ж таки ніс горбатий трохи.

– А куди ж вони все-таки пішли? – допитувався сер-

жант.

– Мабуть, на Лепетиху подалися, бо я одійшов отут недалеко, вибрав собі містечко, всі повз мене проходили, а їх не примітив.

– Вони обоє залишились біля машини, – вставив хтось із мисливців.

– От, значить, вони в той бік, до села подалися.

– Ну, добре, – зітхнув сержант. – Машину я забираю, якщо хочете – підвезу.

– Давай!

Безбородько покликав діда в кабінку, завів мотор і виїхав з-поміж верб і очеретів на прим'ятий вранішній слід.

– Навіть ключа від машини не взяли, – сказав дід.

– А навіщо він їм, – відповів Безбородько, вивів машину на шлях і натиснув акселератор.

Коли він зсаджував у селі мисливців, старий злазити не схотів, почав настоювати, щоб сержант віз його до начальства, і за яких дві години Безбородько з дідом під'їздили до Садовська. В комендатурі чекали на них майор і Дениско, а найбільше тривожився шофер півторатонки. Він сидів на причілку, наче приречений, і не зводив з дороги очей.

– Їдуть, їдуть! – закричав він радісно і кинувся до машини.

Безбородько з старим зайшли до комендатури. В

розчинене вікно майор гукнув шоферові, щоб той їхав додому, сам обернувся до Безбородька.

– Доповідайте, – наказав він сержантові і схилився над картою.

– Машину я розшукав біля Лепетихи.

– Так, – майор поставив якусь позначку на карті і зараз же доповів комусь про це телефоном.

– Далі?

– Коли під'їздив до Лепетихи, від пристані відійшов катер уверх по Дніпру. Мисливці, я ось привіз одного, розповідають, що Полікарпов їх підвозив від Збур'ївки і одразу ж, заїхавши в плавні, пішов разом з своїм супутником у Лепетиху, бо в протилежній стороні їх не бачили.

– А ви що думаєте?

– Я гадаю, що Полікарпов відплив з Лепетихи на катері.

– Супутника хто-небудь з мисливців бачив?

– Так точно, товаришу майор, я бачив, – виступив наперед дід.

– Грамотні?

– Так точно, – дід смішно випинав живота і «їв» майора очима. Мисливська рушниця його при цьому смішно виставлялася вперед ложем і от-от мала зірватися з плеча.

– Тоді сідайте он там і записуйте його зовнішні при-

міти.

– Патрет, так сказати? – перепитав дід. – Ага, це можна.

Він поставив рушницю в куток, зняв піджак, поплював на руку, прицілюючись примруженим оком на письмовий прилад, і сів до столу.

– От матері його ковінька! Написати не той, не то що розповісти. Просто нема чого писати. Знову ж, каракулі в мене несусвітні.

– Нічого. Пишіть, пишіть, – заспокоїв його майор. – Що пам'ятаєте про нього, те й пишіть.

Зайшов лейтенант Дениско, посміхнувся Безбородьку, підбадьорливо підморгнув.

– Пошліть мотоцикл за Ібрагімовим, – наказав майор, – і йдіть відпочивати. О шістнадцятій годині, лейтенанте Дениско, поїдемо доповідати генералові.

– Слухаю! – лейтенант з сержантом відкозиряли і вийшли, а майор підійшов до діда.

– Ну, як тут у вас справи?

– Та, бачте, написав ось, – старий сховав окуляри, взяв з столу папери і подав майорові. Він стомлено потер, наче вмиваючись, обличчя обома долонями, опустив руки на коліна і задумався.

– Так-так, – перегодя сказав він, не дивлячись на майора. – Виходить, проґавили ми крупного ворога. По службі воно не помагається розпитувати, та я й не

питаю, а так, салі відчуваю, що крупного фрукта прогляділи. А тепер він пішов петляти по нашій землі. Мало він пакості наробить, га? – суворо з-під кудлатих брів глянув старий на майора з тяжким докором. – Е, ото ж то й воно! – Дід надів картуз, але вставати з-за столу не поспішав.

– Не втече! – твердо сказав майор.

– Еге, шукай вітра в полі!

– Знайдемо... – заспокоїв старого майор.

– Ну, дай бог, – дід встав і, попрощавшись, рушив до дверей. Біля порога потоптався: – А як воно, подзвонити щоб до вас. Можна?

– А чого ж, дзвоніть хоч вдень, хоч вночі.

– Ага-га. Спасибі, я з сільради вам дзенькну, як справи у вас, узнаватиму. А то, їй-бо, аж душа ниє. Піймати його, бусурмана, треба. Може, підсобити треба буде, то гукніть на нас, ми прийдемо. Усі, як один, з ружжами.

Старий, нарешті, переступив поріг і по-хазяйськи зачинив за собою двері, а майор пройшовся по кабінету, зупинився біля порога й задумався. Полікарпов лишив по собі небагато слідів, і розшукати його буде нелегко. Генерал скептично поставився до квитка, якого вдалося розшукати з такими трудами, а відомості, одержані від Галини Михайлівни, взяв під сумнів, вважаючи їх маневром досвідченого шпигуна. Але

майор з досвіду знав, що оці малесенькі, на перший погляд, незначні деталі мають розкрити Полікарпова або хоч наведуть на певний слід.

Висадкою диверсанта зацікавилися, очевидно, навіть у Москві, бо генерал часто дзвонив і був стурбований, а це з ним траплялося рідко. Нарешті на вісімнадцять ноль-ноль викликав майора з Дениском. Чого? Доповідати? Він усе вже знає. Мабуть, якийсь план є в генерала, не інакше.

4

У кабінеті генерала, коли зайшли туди майор Дорофєєв та лейтенант Дениско, було накурено і, незважаючи на відчинені вікна, душно. Біля столу сиділо двоє худорлявих полковників і молодий лейтенант. На столі лежала розгорнута карта; генерал у розстебнутому кітелі стояв збоку, біля телефонного столика, і, заклавши руку в кишеню, розмовляв з кимсь по телефону. Провід, що тягнувся від трубки до апарата, був червоний. Генерал коротко кивнув Дорофєєву і Дениску і показав очима на стільці, приставлені до столу засідань.

– Немає ніяких даних, окрім тролейбусного квитка. Що дасть, питаєте? Принаймні знаємо, що агент цей з

Портграда. Так. Так. Що? Не знаю. Одну хвилиночку, – генерал відсторонив трубку і, прикривши її долонею, спитав майора: – А які ще аргументи навели вас на думку про те, що Полікарпов живе в Портграді?

Майор підвівся.

– По-перше, він знає добре Портград.

– Це ще нічого не значить.

– По-друге, він знає напам'ять телефон міського стадіону.

– Ага-га. Далі.

– А далі знову ж цей квиток.

– А якщо виявиться... Але даруйте, – він швидко підняв трубку. – Алло, ви слухаєте? Полікарпов назвав номер службового (він натиснув на цьому слові), службового телефону міського стадіону. Очевидно, треба виходити саме з цих даних. Га? Ну, от. Я наполягаю саме на цьому варіанті. Ні, він поки що єдиний. Слухаю. Єсть!

Генерал поклав трубку, швидко пройшов до столу, застібнув для чогось кітель і, глянувши з-під сивих брів на майора Дорофєєва, сердито сказав:

– Обвів Полікарпов вас кругом пальця. Прикордонники! – він сів і потягся до коробки з цигарками. – А другого бачив хто-небудь?

– З наших ніхто. Мисливець один бачив. Каже, молодий, у військовій формі без погонів, демобілізова-

ний, одним словом.

– Ну, от тепер і впіймай його. Мало в нас демобілізованих зараз? Добре вони продумали все! Добре... Документи дістали йому справжні, і тепер шукайте вітра в полі, майоре Дорофєєв! – генерал кинув недокурену цигарку і пройшовся по кабінету. Полковники мовчали.

– Полікарпова треба знайти за всяку ціну, але не сполохати, бо тільки пильно стежачи за ним, ми зможемо знайти того, хто висадився у Садовську. У мене є такий план: лейтенанта Дениска, який Портград знає не гірше Полікарпова, – генерал приязно глянув у бік лейтенанта, – послати туди в розпорядження полковника. Ви ж Полікарпова знаєте в обличчя? – звернувся генерал до лейтенанта.

– Так точно, – підвівся Дениско.

– Сідайте, – сказав генерал. – Так от вам, як кажуть, і карти до рук. У Портграді працювати доведеться з досвідченими товаришами. І це буде вам на користь. Ви повинні розшукати Полікарпова і розділити з ним згадки про спільне купання, – генерал засміявся.

– Він повинен подякувати Полікарпову за вдалий постріл, – додав сміючись майор Дорофєєв.

– Ага, я ж забув, що вас поранено! Але куди? В шию? Ввічливий чоловік, цей Полікарпов, правда? – звернувся генерал до одного з полковників.

Той ствердно хитнув головою і сказав:

– Полікарпову, певне, тісно було стріляти з кабіни, інакше... Взагалі стрільці вони прекрасні.

– Так от, оцього прекрасного стрільця, лейтенанте, треба піймати будь-що, щоб йому не довелося більше демонструвати на нашій землі свого вміння. Ви готові зараз вилетіти в Портград? – спитав генерал Дениска.

Лейтенант переглянувся з майором.

– Готовий, товаришу генерал.

– От і добре.

– Дозвольте йти? – підвівся полковник, що досі не проронив жодного слова. Він виявився високим, піджарим, чимось невловимим схожим на хорта.

– Ідіть, – кивнув генерал і подав йому руку.

– Ходімте, лейтенанте, – повернувся полковник до Дениска.

– Товаришу генерал, дозвольте попрощатися з майором.

– Прошу, – генерал підвівся, почекав, доки Дениско попрощався з Дорофєєвим, і теж потиснув лейтенантові

– Бажаю вам удачі. Тільки дивіться, не викличте у Полікарпова тривогу; через нього і тільки через нього ми знайдемо того, хто висадився вночі. Ну, та полковник дасть вам інструкції, як треба діяти. Ідіть.

Лейтенант повернувся через ліве плече і пішов до дверей, де його чекав спокійний і мовчазний полков-

ник.

– Оце вам новий співробітник, – сказав генерал Дорофєєву, кивнувши на молоденького лейтенанта. – Замість Дениска.

Полковник відчинив двері, пропустив лейтенанта, і вже з прийомної Дениско почув голос генерала:

– Тепер обміркуємо становище. Човен... – двері зачинилися, і Дениско більше не почув нічого.

Розділ п'ятий

ДЛЯ ЧОГО ЖИВЕШ НА СВІТІ?

1

Це було справжнє вавілонське стовпотворіння. Під'їжджаючи до Нового Городища, Муратов ще здаля побачив ліс баштових кранів, стіну, що перегородила Дніпро на всю широчінь, нове місто над рікою і велику кількість машин, великих і малих, легких, вертлявих і тяжких, повільних, що ледве пересувалися. Дніпро був наче вилитий із скла: гладенький, нерухомий; в ньому відбилося все: і купчасті хмари, і крутий тут лівий берег, і купи зелених верб та ясенів. Малювала-ся в ньому і гребля з усіма механізмами і машинами, що снували по ній, і тому панорама будівництва, збільшеного вдвічі, здавалася ще грандіознішою.

Юрій Муратов стояв на носі пароплава і вдивлявся в це небачене ніколи видовище.

– Оце, кажете, за кілька років таке зробили? – спитав Муратов сусіда.

– Так, за кілька років. Ви ж читаєте газети? Ну, от.

– Факти – це мертво діло, з них важко скласти уяву. А от на власні очі бачити все від початку до кінця...

– Я не був тут із самого початку, а ті, що першими приїхали сюди, розповідають, що в цьому місці три роки тому були голі піщані береги.

Муратов дивувався, і, хоч вголос не висловлював свого захоплення, видно було по обличчю, що панорама будівництва справила на нього велике враження.

Пароплав незабаром причалив, і він зійшов на пристань. Поміж ящиками з деталями машин, поміж штабелями лісу, пройшов до першої вулиці і зупинився.

– Де тут відділ кадрів? – спитав він якусь жінку, що йшла йому назустріч з порожніми відрами.

– Ідіть отак прямо й прямо, по лівій стороні буде невеликий будинок з вивіскою, от там і дізнаєтесь про все.

– До побачення, я вам дуже вдячний, – Муратов якийсь час стояв серед вулиці і роздивлявся.

В тому, що він знову лишився один, було щось гнітюче. Самотність, виявляється, поганий спільник в житті.

Досі Муратов не відчував цього і сюди навіть їхав спокійно і просто, а тепер-от наче глянув збоку на себе: вулицею великого будівництва, на якому зайнято стільки народу, поміж новими будинками бреде людина з далекого чужого берега, одинока, підступна, з лихими намірами, і піхто про те не знає. А якби дізналися?..

Повз нього шугають прудкі й забовтані самоскиди з бетонним розчином, обдають його хмарами куряви, бензиновим гаром, і Муратову захотілося швидше затесатися поміж оцими людьми, сісти за руль отакого самоскида і одразу стати таким же, як вони, – це йому

здавалося зараз справжнім і недосяжним щастям.

У відділі кадрів була невеличка черга до віконця «Прийом на роботу». Муратов став і собі. Коли опинився перед віконцем, худорлявий і блідий чоловік в поношеному офіцерському кітелі без погонів, з блакитним кантом на комірці швидко глянув на нього, посміхнувся:

– Демобілізувався, солдат?

– Так точно! – виструнчився перед віконцем Муратов.

– Давай документи.

Блідий чоловік оглянув паспорт, шоферські права Муратова, військовий квиток, записав щось у товсту книгу.

– Дизельні машини знаєш?

– Працювати не доводилось, але...

– Зможеш... Нам шофери потрібні саме на дизельні: одержуємо з заводу нову партію. За ними треба їхати у Ярославль. На заводі й з мотором ознайомишся детально, а приїдете своїм ходом, знатимеш машину, як парикмахер бритву.

– Що ж, в командировку їхати?

– Еге ж, в командировку. На два тижні. Зараз іди до завгара, отут через два квартали, він тобі командировку і місце в гуртожитку дасть. Все. Хто далі? – спитав чоловік у кітелі, одразу ж забувши про Муратова.

Завгар Трощенко, вусатий і схожий на Тараса Бульбу, оглянув Муратова з ніг до голови і басовито сказав:

– Оце шофер! Отакі орли мені потрібні! – він випи- сав Муратову командировку, але подумав і порвав її. – Ні, ти не поїдеш. Я знайду, кого послати. Іди відпочи- вай, а завтра о восьмій ноль-ноль щоб був тут. – Тро- щенко вийшов з Муратовим і показав шоферський гур- тожиток. – Отуди підеш, у кімнаті 32 будеш жити. Бу- мажка з відділу кадрів є? От і добре.

Кімната 32 була порожня. В ній стояло четверо лі- жок і посередині стіл. Біля кожного ліжка тумбочка, а біля протилежних стін – дві шафи для одягу. Тут було чисто, акуратно, затишно.

– Оце ваше, – показала комендантша на крайнє від- дверей ліжко. – Можете відпочивати. Доки хлопці з ро- боти повернуться, встигнете й виспатись.

Муратову не хотілося лягати, він сів на ліжко і про- сидів так довго, звисивши голову на груди і безвільно опустивши на коліна руки...

У гуртожитку стояла лунка тиша, і через те світ із своїм безупинним рухом і кипінням, здавалося, був десь далеко-далеко. Порожньо на душі й тривожно. Найтрудніше, найнебезпечніше лишилось позаду, але чого ж так неспокійно на серці? Чого так тяжко?

Як у калейдоскопі, в пам'яті постають події двох останніх ночей, пейзажі степу й моря, Дніпро, облич-

чя Кенгуру, Трощенка і того блідого чоловіка, що його влаштував на роботу... Муратов зітхнув, не роздягаючись витягнувся на ліжку і незчувся, коли заснув. Спав він, мабуть, чимало, бо коли прокинувся, в кімнаті вже по кутках мостилися сутінки. На сусідньому ліжку ближче до вікна сидів зовсім юний парубійко у синій майці і читав книгу. Муратов з цікавістю придивлявся до нього. Цей хлопець, прийшовши з роботи і побачивши його в ліжку одягненим, мабуть, здивувався і подумав про нього погано. Але чому він не розбудив його, Муратова?

Хлопець дочитав саме сторінку і, намагаючись не шелестіти, почав її перегортати. Перш ніж розпочати нову, він подивився на Муратова, чи не спить, і зустрівся з його поглядом.

– Що, виспались? – спитав він і дружньо посміхнувся. Муратов рвучко підвівся, сів.

– Ви знаєте, – сказав він, виправдуючись, – стомився в дорозі, сидів, сидів і оце непомітно заснув. І наміру ніби не було, і отак якимось вийшло... Одягнений, у чоботях.

Хлопець дивився на Юрія синіми очима і не заспокоював, не запевняв, що це, мовляв, дрібниці – одне слово, не говорив усього того, що прийнято говорити в таких випадках, щоб дотриматися «хорошого тону».

– З армії? – спитав він знову з тією ж посмішкою, що,

очевидно, не сходила з його обличчя, коли він говорив з людьми.

– З армії.

– Добре, що на будівництво до нас приїхали. Тут робота добра! Давайте знайомитись. – Він підійшов і подав Муратову руку. – Анатолій, а прізвище Ференчук.

Муратов підвівся і назвав себе. Вони обмінялись дружнім потиском рук і стояли один проти одного, знімаючи і не знаючи, що робити і що говорити далі. Анатолій простягнув руку з книжкою, повів нею по кімнаті.

– Отут, значить, разом будемо жити. Ще Василь Гнириш прийде, оце його ліжко, а тут нема нікого. Може, пришлють? – Він глянув на Муратова і, мабуть, несподівано для самого себе запитав – Ви їсти хочете?

– Та, признатися, хочу. Зранку майже нічого не їв, якось не до того було.

– Та воно таке, – Анатолій вийняв з тумбочки сало, яйця, помідори, а наостанок ледве витягнув височенну і білу, як сонце, сільську паляницю, спечену на черені. – Я оце теж не дуже давно з шоферських курсів приїхав. З місяць, може. Так я знаю, як ото воно невлаштованому живеться. – Він нарізав хліб великими скибками і говорив, певне, щоб від мовчанки Муратов не почував незручності. – От візьміть наших

сільських жінок. На пароплав або на поїзд вони поки сядуть, то цілий день не їдять. І майте на увазі, до пароплава або до поїзда приходять годин за три-чотири, тиняються, місця собі не знаходять, а до клумаків своїх і не доторкнуться і за їжу й не подумують – сильно переживають, що не сядуть. От народ! А як тільки у вагон влізли або на палубу ступили – все. Ще й поїзд не рушить і катер не відчалить, клунки порозв'язують і тоді наминають, аж за вухами лящить! Так і вам оце: доки влаштовувались, не до їжі було. Це вірно.

– Навіщо ви стільки хліба ріжете? – здивувався Муратов, помітивши, що Ференчук одбатував півхлібини і пахучими її скибами щедро завалював стіл.

– А ще ось Василь прийде... Поїмо!

– А ви самі з села? – поцікавився Муратов.

– З села. У мене там зараз мати й сестра в колгоспі працюють. Оце ось недавно мама приїжджали, харчів привезли. Ну, і подивитися захотілося, як я тут влаштувався, як живу. Сподобалось, що чисто в нас, що порядок такий хороший. – Анатолій поглянув на Муратова, наче вирішував: сказати чи ні. І не втримався, сказав – Я їм гроші свої віддав, першу получку. Двісті вісімдесят карбованців.

– Першу получку? – перепитав Муратов. – Віддав матері? – в цьому було щось дивне для нього, щось незрозуміле, щось таке далеке-далеке і забуте чи

ніколи не звідане.

– Ну, звичайно, мамі віддав. А нащо вони мені? На кіно там, на столову лишив собі з півсотні – вистачить.

– А материна фотографія у вас є? – хвилюючись, запитав Муратов.

– Є. Ще як вони були молодю. З батьком сфотографовані. – Анатолій вийняв з бумажника фотографію, для чогось дмухнув на неї, витер рукавом, наче хотів, щоб вона була якнайкраща і сподобалась його новому товаришеві, і подав Муратову. – Ось мої батьки.

На Муратова глянули дві пари суворих очей; грубуваті, зосереджені обличчя були такі напружені, наче люди оці сиділи не перед об'єктивом фотоапарата, а перед судом, тільки й того, що велика натруджена рука чоловіка лежала на жінчиному плечі. Ця єдина вільність, що стала трафаретом у поганих фотографіях, повіяла на Муратова тінню давньої, забутої згадки, і хоч люди на фотографії були чужі, некрасиві і мало зрозумілі, йому здалося, ніби в якусь невеличку щілинку глянуло на нього далеке дитинство, що пройшло серед отаких людей. Пригадалася мати з отакими ж суворими і добрими очима, кучерявий батько з його вилицюватим обличчям і сильними шкарубкими руками – пригадалося все це, наче пропливло в густому тумані: неясно, розпливчасто, але торкнуло в його душі якісь болючі струни, які після довгої мовчанки за-

бриніли знову, і відпливло...

Муратов нехотя простягнув фотографію Анатолієві, пильно глянув на нього, відчуваючи до цього хлопця дивний інтерес.

– Батько живий? – спитав він для чогось.

– Нема в мене батька, – сказав Анатолій і зітхнув, – загинув на фронті.

– І в мене немає батька, – все так же пильно дивлячись на Анатолія, сказав Муратов. – І матері теж немає...

Він підійшов до свого ліжка і сів, відчуваючи бажання лягти. Ця подібність біографії якось одразу зблизила його з Анатолієм. Хотілося ще поговорити з ним про сім'ю, про життя, і Юрій сказав:

– Немає... В концтаборі загинув.

– В концтаборі? А чого в концтаборі?

– Він був партизаном. Ну і видали його...

В цей час у коридорі почулися гучні квапливі кроки.

– Василь іде, – пошепки сказав Анатолій і підморгнув.

– А як ви знаєте? – спитав Муратов.

– Я його кроки завжди впізнаю, він... – але Ференчук не встиг закінчити фразу, і Юрій так і не дізнався, чому саме впізнає Анатолій Василеві кроки. Двері рвучко відчинилися, і на порозі з'явився веселий циганкуватий хлопець. Про його веселу вдачу говорили

не лише чорні іскристі очі і відкрите усміхнене обличчя. Про це говорили кучері, що густо вибивалися з-під маленької сірої кепочки, сама кепка, збита набакір так одчайдушно, що незрозуміло було, яким чудом вона тримається на цій кудлатій голові, і навіть хромові невеличкі чобітки, халяви яких, зібрані в крикливі гармошки, здається, здатні були якщо не загра-ти, то засміятися. Він театральнo викинув руку і про-декламував: «Привет тебе...», але, помітивши Мура-това, обірвав декламацію, церемонно відтягнув у боки свій матроський кльош, зробив жіночий кніксен, про-гугнявив: «Пардон» і з запитливим виразом на обличчі повернувся до Ференчука.

– Це наш новий товариш, – сказав йому Анатолій.

– Ага! – Василь зробив кілька кроків, вийшов на се-редину кімнати і на весь голос, точнісінько так, як кон-ферансьє в естрадних концертах, оголосив – До кім-нати зайшов Василь, – і ще гучніше – Гавриш! – він вклонився Муратову, як кланяються публіці, і, всміх-нувшись, подав руку.

– Здорово! – сказав Муратов без видимого ентузіаз-му.

– Це наш самодіяльний Тарапунька, – зауважив Анатолій.

– Труджусь, труджусь і ніяк навіть на Штепселя не витягну. А до Тарапуньки, – він безнадійно махнув ру-

кою, – куди твоє діло!

– Давайте вечеряти, – запропонував Анатолій.

– Давайте, давайте, – Василь підсунув стільця. – Сідай! – наказав він Муратову і, вминаючи хліб з салом і помідорами, спитав – Де будеш працювати? На якій машині?

– Ще не знаю. Завтра ранком одержу призначення.

– Гляди, щоб те призначення не вимотало тобі душу. Як дасть Трощенко драндулет, що його волами доведеться заводити, то матимеш призначення.

– А що? І такі є?

– Різні бувають, – знизав Василь плечима. Повечерявши, Муратов спитав хлопців, чи не знають вони інженера Лепетову.

– Як же, знаємо, – сказав Василь, розчісуючи перед дзеркалом свою шевелюру. – А в тебе що? Амури з нею? Вона дівчина нічого собі!

– Та ні, мати їй передала дещо, треба віднести.

– А може, в кіно підемо? – запропонував Анатолій.

– Не хочеться. Я стомився. Сьогодні відпочиватиму. От тільки однесу оце Лепетовій. – Юрій взяв пакунок під руку. – Ви покажете, де вона живе?

– Аякже! Це поряд з клубом. На сусідній вулиці.

Але дівчини дома не було. Юрій, погулявши трохи, походив по вулицях, зайшов знову. Лепетова ще не приходила. Він пішов у гуртожиток, роздягся і ліг спа-

ти.

І вперше за стільки років йому думалося про батька, про матір, про своє далеке дитинство. Думалося з якимсь сумом, з якоюсь тихою печаллю, наче все це можна було повернути, а він не спромігся цього зробити.

А вночі йому снився Дракон, батьки Ференчука, дружина Хертвіга і Олекса Петрович – і все це мішалось з живими людьми, серед яких були мисливці й прикордонники, а Трощенко вибивав свою люльку об Хеллову спину, говорив голосом доктора філософії: «Людина людині – вовк!», підморгував до Юрія і реготав.

2

Надія Лепетова повернулася з роботи пізно: затрималась на комсомольських зборах. Сусідка постукала і зайшла до неї, коли Надя вечеряла.

– Добрий вечір, Надіє Григорівно! – привіталась вона. – Я зайшла вам сказати, що вже разів два приходив якийсь хлопець, питав вас.

– Мене? Хто ж він?

– Не знаю, він себе не називав. Одягнений у форму без погонів, мабуть, демобілізувався недавно.

– Що ж він говорив?

– А нічого. Спитає вас та й піде.

– Дивно... – протягла Надя і задумалася. – Може, Сашко наш демобілізувався? От було б добре!

– Та ні, ваш брат не може бути таким чорним, як цей.

Хто це міг бути, Надя так і не могла придумати. Ранком її розбудив легкий стукіт у вікно. Прокинувшись, вона одразу ж згадала про вчорашнього незнайомця і, накинувши халат, вийшла в сіни.

На порозі стояв красивий, смаглявий юнак в солдатській формі. Він дивився на Надю суворо, пильно, наче щось хотів прочитати на її обличчі.

– Ви Надя Лепетова? – спитав він.

– Так, це я, але...

– Я вам привіз від матері ось оце, – він подав Наді пакунок.

– Але хто ви такий? – спитала Надя'.

– Я? Юрій Муратов, – він виструнчився перед дівчиною, клацнув закаблуками. І тільки тепер, десь у куточках губ, промайнула на його обличчі ледь примітна посмішка.

– Ну, от ми й познайомились, – сказала Надя. – Може, зайдете до кімнати?

– Ні-ні! По-перше, мені на роботу пора, а по-друге, ранком у дівочу світлицю не... положено, – він ледь зняковів, але на Надю дивився все так же настороже-

но.

– Ну, то спасибі ж вам, – щиро сказала Надя і простягла йому руку.

Муратов злегка потиснув її і обережно відпустив, наче боявся, що Надина рука може зламатися.

– А як ви...

– Як я потрапив до вас?

– Ага! Може, від нашого Сашка?

– Та ні. Я доплив катером до вашого села, а далі він не йшов. Ну, люди порадили машиною добиратися до Нового Городища. Я й зайшов у ваш двір спитати, де саме можна сісти на машину. Так і познайомився з вашою мамою. – Муратов глянув на годинник і заспішив. – Пробачте, я мушу йти.

– До побачення. Спасибі вам. Та заходьте ж якось.

– Добре! – вже з вулиці гукнув Муратов, кивнув Наді на прощання і швидко пішов на роботу.

Коли він прийшов у гараж, там уже гули машини, синій дим стелився по широкому подвір'ю, плавав понад самою землею.

Завгар Трощенко стояв посеред двору з паперами в руках, роздавав шоферам путівки, гукав щось тим, що виїжджали з двору, і шофери, висунувшись, з кабіни, дослухалися до його слів і кивали головами. Поряд з Трощенко стояв Василь Гавриш і в чомусь його палко переконував. Трощенко сердився, насуплював

брови і говорив:

– Іди і не в своє діло не мішайся. Сам знаю, але що поробиш? Немає кращих.

Юрій підійшов і привітався. Гавриш зняв картуз, відступив крок назад і, манірно схилившись, помахав ним перед собою, підмітаючи подвір'я:

– Добро пожалувати! – солодким голосом проспівав він. – Ми вам зараз найстарішого самоскида підшукаємо і – за героїчну мирну працю, воїне!

– И-и-им! – невиразно протягнув Троценко. Докірливо хитаючи головою і дивлячись на Гавриша із зневагою. – Вредна ти істота, Василю! Їхав би я машиною, зустрів би тебе сонного на дорозі – не звернув би.

– По-перше, я не маю такої поганої звички спати на дорозі. По-друге, бодрствуючий, я десять разів встигну втекти від якої завгодно машини з вашого гаража, та вона й не виїде на мене, замре. По-третє, хто ж вас на вечорах художньої самодіяльності розважатиме, якщо ви переїдете мене? Вам же сумно житиметься на світі!

Троценко дивився на Василя, презирливо примружившись, але посмішка в нього на обличчі блукала ніжна. Він блискавично захопив Гавриша за чуба і, відставивши руку з паперами, повів його до найближчої машини.

– Ану лягай, поганець, під колеса, я з тебе корж

зроблю, – він відштовхнув Гавриша і вже справді серdito закінчив – Щоб я такого неподобного базікання про гараж більше не чув, ясно? – він знову посміхнувся, дивлячись на Василя, і пообіцяв: – Розжалую!

– В завгари? – Гавриш знітився, втягнув голову в плечі. – Що завгодно! – патетично вигукнув він і простягнув до Троценка. руки. – Тільки не це. Бути таким нещасним чоловіком, як ви? О, ні, ні! – він ухилився від руки Троценка, що знову потяглася до його чуба, і пішов до своєї машини. Оглядаючись на Троценка і Муратова, проспівав:

– Офелія! О німфа! Заведи-и-ися-я! – басова октава його обірвалася раптово, бо завгар зробив погрозлиивий крок до нього.

Василь смішно стріпнув руками, наче крилами, зробив перелякану міну і пірнув у кабінку. Через секунду він уже завів машину і поїхав прямо на Троценка. Той стояв, не рухаючись, пильно дивлячись на Гавриша. Василь вперся переднім буфером йому в коліно, висунувся з кабіни і зняв картуза:

– Пардон, дозвольте проїхати?

Троценко посторонився і показав Гавришу здорового кулака.

– Дякую, – вклонився Василь і поїхав.

– Ну й творитель! – сказав Троценко, дивлячись вслід Гавришу й тепло всміхаючись. Юрій хоч і не зна-

ходив у витівках Василя справжньої гостроти і дотепності, але на душі від них ставало якось легко, і не сміх, а посмішка мимоволі з'являлася в нього на губах. Такі ж усмішки він бачив і на обличчях інших шоферів, і самого Троценка, який, здається, був закоханий в Гавриша, хоч, на думку Муратова, жарти Василя і не заслуговували на таку честь.

Але Василя любили не лише за дотепність і не лише за те, що він завжди хотів посмішити, розвеселити людей. Юрій переконався в цьому згодом.

– Будеш возити камінь, – сказав Троценко. – Бери он того самоскида. – і він показав на добре-таки потріпану машину, що тулилася самотньо під муром.

Ранок був тихий, сонячний, і в степу, який починався одразу ж за широкими ворітьми гаража, видно було далеко-далеко. По обрію тягнулась неширока темнувата смуга. В ній, наче крізь якесь незвичайно прозоре, чисте скло оптичного приладу, яскраво малювалися далекі села і навіть крихітні постаті людей.

Добре вкоченою дорогою Муратов їхав за передніми машинами до кар'єру, і йому здавалось, що він давно вже працює отут шофером і встиг звикнути до цієї роботи, до степу, до курної дороги, і в той же час він наче дивився на все це збоку очима сторонньої людини – і на себе, і на Троценка, і на Василя. Було таке відчуття, ніби треба зараз же зупинитись, придивити-

ся добре до всього, щось продумати, але що саме, він так і не зрозумів, бо думки його метушливо перескакували з одного предмета на інший, кудись поспішали, наче він все ще плыв морем.

Біля кар'єру машини шикувалися в чергу, бо приїхали всі одразу. Шофери виходили з машин, збиралися групами, курили, розмовляли, поглядаючи, як вантажаться машини; Юрій посидів, посидів у кабіні і, побачивши осторонь у різнотрав'ї ромашку, вийшов з кабіні і ліг біля неї. Ромашка була точнісінько такою, які запам'яталися йому з дитинства. Оглянувшись, чи ніхто не дивиться, він схилився й понюхав її. І цей гіркуватий запах яскраво нагадав йому весну в рідному селі, коли в перші теплі дні, знемігшись від довгої зими, вони, йдучи із школи, знімали чобітки і бігали по ніжній слабенькій травичці, що пахла так, як пахне зараз оця ромашка.

Дивно, забулися імена товаришів, навіть їхні обличчя, а запах той пригадався одразу. Пригадалось, що земля була холодна, ще мокра від снігу, який розтав нещодавно, але на ній вже була трава, а значить, близько було тепло і літо з усіма його втіхами. І ще пригадалось, що мати, вертаючись з поля, частенько приносила додому польові квіти, серед яких були ромашки, і ставила їх на столі в скляній півлітровій банці. Отоді в хаті пахло ромашками просто запаморочливо.

Рука мимоволі потяглася до квітки. В цей час від кар'єру гукнули:

– Ей, хто там! Під'їжджай!

Муратов підвів голову. Попереду машини не було. Він квапливо зірвав ромашку, вскочив у кабінку і завів мотор. Під'їхавши, зупинився, відстебнув ґудзик на грудної кишені і, перш ніж покласти туди ромашку, глянув на неї. Разом з квіткою зірвав він і гілочку полину. Поклав ці два крихітні стебельця в кишеню гімнастсьорки, застебнув ґудзик і притиснув долонею до грудей. Перед ним лежав рівний степ, що теж пахнув ромашкою, а ще більше полином.

3

Наче й нехитра робота – водити самоскид, підвозити каміння на будівництво греблі, наче й нецікава зовсім, а захопила вона помалу Муратова через те, що відволікала від думок. Працюючи серед людей, весь час перебуваючи у робочій метушні, поспішаючи і відстаючи, випереджаючи й надолужуючи прогаяне, він не переставав відчувати свою причетність до чогось великого, гомінливого і поступово ставав серед шоферів своєю людиною, йому не надокучали розмова-

ми, не пнулися в товариші, але якась мовчазна прихильність все більше відчувалась і в коротких репліках на реготі, і в скупих посмішках, з якими віталися з ним ранком старші шофери.

На старому самоскиді не було запасного колеса, і коли одного разу спустила камера і Юрій став серед дороги знімати колесо, щоб заклеїти його, біля нього за короткий час зупинилося кілька машин. Шофери допомагали одгвинчувати гайки, хтось приніс домкрат, хтось металеву щітку, і ніхто не питав, що Муратову потрібно, – несли, в кого що було. Василь Гавриш зупинився на хвилину, зняв своє запасне колесо, підкотив до Юркової машини.

– Одягай готове, клеїти потім будеш, – сердито сказав він.

– А ти ж як... без запасного?

– У мене гума добра, – відказав Гавриш і крикнув шоферам – Кінчай, хлопці, возитися. Поїхали!

Хтось поміг Юркові накинути на гвинти нове Васи́леве. колесо, і машини помчали до кар'єру. Юрій став серед дороги з ключем в руці і довго дивився їм услід, здивований і вдячний, нижня губа його злегка затремтіла.

Після цього випадку Муратову дуже хотілося якось віддячити новим своїм товаришам. Така нагода скоро трапилась. Він уже поставив свою машину, коли до

нього підійшов Борис Соловей – його напарник, що мав змінити Юрія і працювати в другій зміні: каміння на греблю возили цілу добу.

– Розумієш, – сказав Соловей, знявши картуз і чухаючи потилицю. При цьому брови він підняв, лоб наморщив і став дуже смішним. – Сьогодні великий концерт дають столичні артисти. Моя чорнява, – він почервонів і для чогось підморгнув Муратову, – взяла квитки. Так, може, ти виручиш! Попрацюєш за мене кілька годин? А то... – він розвів руками. – Доведеться тобі йти з нею на концерт.

– Я з великою охотою. – Юрій знову поліз у кабінку.

– Потім я за тебе відроблю.

– Ну, що ти! – відмахнувся Юрій. – Іди, гуляй. Мені не скоро, мабуть, доведеться ходити на концерти.

– Ну, пока, – Соловей потиснув йому руку. – Так я після концерту...

– Нічого не треба! – обірвав його Юрій. – Дивися вже за своєю чорнявою.

Муратову найкраще було на роботі. Він навіть зрадів пропозиції Солов'я, бо увечері, коли Ференчук і Гавриш підуть у клуб, а він лишається сам, до нього підступають тривожні думки. Він починає думати про те, що живе тут ворогом, що можуть якось викрити його, що так вічно продовжуватись не буде. Взагалі всі думки про свою долю, про те, що незабаром має з'яви-

тися Кенгуру і треба буде починати справу, заради якої він сюди приїхав, вдень, на роботі не здавалися такими тривожними, але варто йому лишитись на самоті, як його охоплював розпач. Хотілося кинути все оце і тікати звідси, щоб не бачити оцих усіх людей, що ставляться до нього так уважно, так привітно.

А на роботі про це якось не думається. Тут усе здається простішим, тут і сам він себе почуває своїм. І Муратов залюбки приймав пропозиції товаришів і працював за кого дві години, доки той в кіно сходить, за кого цілу зміну. Шофери – народ молодий, у всіх у них були дівчата, або, як вони їх називали, «чорняві», хоч не в одній з них були сині очі і волосся біле, як льон.

Муратову все більше й більше подобалися ці прості задушевні люди. Навіть в оцій манері називати наречених «чорнявими» було щось миле, щось співзвучне йому. Він пригадував, що батько так частенько називав матір.

Йому подобалося їхати в колоні, особливо вночі, коли ти освітлюєш фарами кузов передньої машини і в твою кабінку теж плететься світло задньої машини, і тоді здається, що з усіма людьми ти зв'язаний оцими променями міцно з одне ціле. Він знаходив дивну і незрозумілу привабливість в тому, щоб приїхати в гараж на обідню перерву і на коротке запитання Троценка:

– Ну як там?

Відповідати:

– Сьогодні ми зробили по вісім ходок.

Це йому нагадувало перші дні перебування в школі, коли він, першокласник, повернувшись додому, говорив матері:

– А нам сьогодні задали отаку задачу.

Або:

– А ми завтра йдемо на екскурсію.

Оте «ми» незрозуміло хвилювало його тоді восьмирічним хлопцем тому, що за ним стояв цілий клас, школа. Це слово робило його дорослим, соліднішим. Так само незрозуміло, тільки якось по-новому, хвилювало воно й тепер, і, прокидаючись ранком, він думав про нових товаришів, про роботу з приємністю і йшов у гараж поспішаючи, наче боявся не застати там ні людей, ні своєї машини, ні немудрої своєї роботи.

Одного разу прийшов до них у гараж огрядний сивий чоловік у вишитій сорочці із сірого полотна і в полотняному картузі, зшитому на військовий зразок. Привітавшись, він сів за стіл поміж шоферами, які перед зміною снідали, пожартував, поглузував над Троценком з приводу того, що гуму для коліс, вислану із Ярославля на адресу його автороти, перехопив гараж сусіднього будівничо-монтажного управління. Троценко ворушив вусами й хмурився:

– Самому начальникові дзвонив, обіцяв в'яснити і

прислати.

– Казав пан: кожух дам, та слово його тепле, – сміявся сивий. – Ти, Сидоре, на начальника надійся, а сам не плошай. Осінь іде. Лишишся без гуми – будівництво заріжеш.

– Ну, а що ж, я битися до них поїду?

– А чого ж, можна й поїхати, – серйозно сказав Гавриш. – Сядемо всі на машину, приїдемо і в кулачну атаку! Віддавайте гуму!

– Ну, ти резину не тягни, – хмуро обірвав його Соловей. – Тут щось, мабуть, важливіше, раз Кузьма Якович прийшов.

Сивий чоловік обернувся до Солов'я і добродушно засміявся.

– Що ж я, по-твоєму, ходжу до вас, тільки як щось горить?

– Та воно-таки рідко заходите, – ствердив Троценко.

– Не сидіти ж начальникові управління весь час у гаражі, – підморгнув Гавриш. – Що ж тоді Троценку залишиться? Баранку крутити?

Троценко вирячився на Гавриша, але, глянувши на усмінене обличчя начальника, посміхнувся й собі.

– Ти в мене добалакаєшся, подожди, – багатозначно пообіцяв він.

– Так він же у мій город більшого каменя кидає, –

заспокоїв Трощенка Кузьма Якович. – Чого ж ти сердишся?

– У завгара тормози погані, він по інерції сердиться, – сказав Гавриш і про всяк випадок пересів від Трощенка далі.

Усміхнені очі Кузьми Яковича зупинилися на Муратову.

– О, це у вас новий товариш. Демобілізований?

– Так точно! – Юрій підхопився із свого місця і виштрунчився.

– Забув устав, – кепкував з нього Кузьма Якович, – забув. Коли за столом сидиш та ще їси, хай хоч генерал, хоч сам маршал приїде, не вставай.

– А я не їм, – виправдовувався Муратов.

– Ну, хай йому всячина! Ти краще скажи, як живеш, чи є в тебе гроші. Твоє прізвище?

– Муратов, – відповів Юрій.

– То як же воно життя в нас, на гражданці?

– Нічого, хороше життя...

– Тільки грошей чортма, правда? – встряв у розмову Гавриш. – Ти не бійся, Юро, говори прямо! Скажи: де, мовляв, ті гроші в солдата візьмуться, що ви, Кузьмо Яковичу, ще й питаєте?

– Ох, і бідовий же ти, Василю!

– Це я, коли про інших мова, а як мене торкнеться, я в куці.

– То ти, Муратов, зайти сьогодні в контору, тобі напишуть аванс. Я дам команду, – пообіцяв Кузьма Якович.

– Хай заяву подає в КВД, – сказав червоніючи Ференчук. – Йому б і костюм справити треба. Доки ж його в гімнастюрці.

– Це вірно. Чуєш, Муратов? Давай, брат, обживатися по-справжньому.

– Тут і про дівчат подумати треба, як вони реагують на твоє існування, – наморщивши лоб, почухав свою потилицю Соловей. – В костюмі воно й реакцію сильнішу можна викликати і так далі.

– Усе! Закругляйте! – обірвав розмови завгар.

– По машинах! – гаркнув Василь і перший побіг до свого самоскида.

4

Надя запізнювалась і потрапила до залу перед самим початком концерту, тому сісти довелося на перше-ліпше місце в задніх рядах. Їй важко було сьогодні вирватися з роботи, але, почувши, що в Нове Городище приїхала заслужена капела бандуристів, вона кинула все і прибігла, бо це ж її найулюбленіший колек-

тив! Навіть почути його виступ по радіо – велика радість.

Співали пісню Ніщинського «Закувала та сива зозуля». Із сцени лилася туга. Голоси, переплівшись, звучали задумано й тихо... Уявлялося безмежне море і галери на ньому, невільники, що брязкають кайданами при кожному помахові весел. У морі порожньо. Ні паруса, ні щогли, тільки вітер жене хвилі, витає в просторі, крилатий і вільний, куди хоче.

Змучені галерники відчують його своїми обличчями, спітнілими грудьми і оголеними спинами. Вітер наче бавиться з ними, наче пестить, і вони звертаються до нього в невимовній тузі за волею, за рідним зеленим степом:

«Ой повій, повій, та буйнесенький ві-ітре-е-е,
Та й по-она-ад мо-о-оре-ем...
Та винеси нас із кайда-анів, з нево-олі-і
В чистее по-о-оле-е...»

Остання октава довго бринить у напруженій тиші залу, все затихаючи, кличе в оту далечінь, вкриту синюватою імлою, і так бере за душу тужливими надіями страждальців-галерників, що у Наді аж дух перехоплює. Вона прикушує губу і оглядається. Недалеко від

неї в тому ж самому ряду сидить Муратов. Він низько схилився, зіпершись ліктями на власні коліна, наче ховається за спину переднього ряду, і ловить пісню жадібно, схвильовано, намагаючись лишитися непоміченим. Очі його блищать, щока, звернена до Наді, наче припорошена вапном або кам'яним пилом. З першого погляду Надя відгадала, що Муратов забув про все на світі зараз, віддавшись пісні...

«Та й понеси на Вкраї-іну,
Гей-гей, нас на Вкраї-іну!»

Радісним і світлим гімном наповнився зал. Тут і відвага опалених боями сердець, і вже ледь помітні нотки веселощів, що супроводжували запорожців по всіх-усюдах, на всіх шляхах людських, у битвах і в муках. Грізний речитатив змінює цей піднесено-радісний настрій:

«А на Україні... там сонечко сяє,
Козацтво гуляє, гуляє
Та нас вигляда-а-а-є!
Нас вигляда-а-а-є!»

І стривожене, з болем і гнівом:

«Ой, як почули турецької султани,
Гей, та й звеліли ще гірші кувати кайдани».

А далі – боротьба, жорстока, кривава сутичка:

«Звеліли султани!..
Кувати кайдани!..
Кайдани кувати!..
Ще гірші кувати кайда-а-ани!»

Пісня враз обірвалася, наче перервана струна, несподівано відлетіла, і зал якийсь час мовчав, неначе сподіваючись, що вона повернеться, прилине знову і принесе щось радісне, про що в ній на початку марилося. Але пісня не вертала. Галерники лишилися за морем, і лише неясний міраж намалює їм перед смертю зелені степи, розкішні верби над Дніпром, і почуються пахощі чебрецю та ромашки як останній привіт рідної землі.

Оплески в залі гриміли довго й дружно. Кілька разів

виходила дівчина, щоб оголосити наступний номер, але оплески не вщухали. Вони заглушали її слова, і з задніх рядів неслося вимогливе:

– Повторити!!!

Пісню повторювали. Потім, коли Надя в антракті виходила, Муратов привітався з нею кивком голови і лишився сидіти в залі, похмурий, задуманий. Він до кінця не рухався, сидів, підперши підборіддя кулаками, і хоч зал був повен, хоч, поруч з ним сиділо стільки людей, Наді здалося, що Муратов тут дуже самотній.

У другому відділі виступав симфонічний оркестр. Грали Бетховена, Моцарта, Чайковського, Лисенка, а Надя час від часу поверталася в думках до оцієї самотності Муратова.

Вона знала, що Муратов працює шофером, що живе він у гуртожитку, але чому ж у нього немає друзів? Чого він досі ні з ким не потоваришував? Він, правда, на шофера мало схожий. Звичайно шофери – народ веселий, жартівливий, навіть зухвалий. Шофери до всіх ставляться панібратськи, швидко сходяться з людьми, а Муратов – мовчазний, похмурий, як вовк, неприступний.

«Але що мені до нього?» ловила себе на цій думці Надя і злилася. Вона лише рік тому закінчила інститут. Вчилася добре, диплом одержала з відзнакою і поїхала в Нове Городище на будівництво. В інституті во-

на була таємно закохана у викладача вищої математики. Так, що він, сердешний, і не догадувався. Сама ставилася до свого почуття поблажливо, несерйозно, але це не завадило їй відхилити всі залицяння старшокурсників і однокурсників, які здавалися їй надто легковажними і буденними, щоб про них можна було мріяти, любити їх самовіддано і з стражданням. Інакше ж Надя Лепетова не мислила собі кохання. В інституті за нею закріпилося прізвисько «монахиня», і це її ніскільки не турбувало. Навпаки, було приємно. Мабуть, це від того, що як для монахині Надя була дуже красивою і жвавою. Краща в інституті гімнастка, висока, струнка, з довжелезною білявою косою, вона й зараз більше скидалася на студентку або навіть на десятикласницю, ніж на інженера, і в її поведженні було багато школярства. Надя нікому не віддавала переваги, стосунки її з хлопцями були прості, дружні, і тому, не роздумуючи, після концерту вона підійшла до Муратова і спитала, чи сподобався йому концерт. Юрій не одразу відповів, певне, не чекав, що Надя підійде і отак просто питає його про це. Вже коли вийшли на вулицю, він сказав:

– Мені доводилось рідко бувати на концертах, але я багато слухав музику по радію.

– Ви, певне, в якійсь радіолокаційній частині служили?

– Так, там! І знаєте, музика завжди викликає в мене сум, тяжкий настрій...

– Це тому, що ви самотній. Чого ви такий самотній? – спитала Надя і раптом взяла Муратова під руку. – Чого ви ні з ким не потоваришували досі?

– Звідки це ви взяли? – здивувався Юрій. – У мене є товариші, тільки в них є дівчата і зі мною їм ніколи марнувати час. Кожному своє, як сказав мудрець.

– Ну, добре, – зупинила його Надя. – Так ви кажете, музика викликає сум, тяжке відчуття? А сама вона така світла, така прекрасна! – Надя йшла серединою вулиці і навіть руки розвела, наче промовляла до когось. Над нею мигтіли зірки, її обвівав вітер, і Муратов отут, на темній, неосвітленій і недобудованій вулиці, раптом помітив і зрозумів, що Надя дуже красива. Буває так: дивишся на людину, говориш з нею – ну, звичайна собі людина! А придивишся пильніше або порівняєш її з іншими – і здивуєшся: та це ж справжня краса! Як я досі цього не помічав? Отак трапилося і з Муратовим. Він навіть зупинився від несподіванки. Ця дівчина нагадала йому дружину Хертвіга – така ж струнка, така ж тоненька і легка, тільки була вона по-справжньому юна і поривна, красива якоюсь іншою красою, що викликала не сум, а радість.

– Мені музика завжди розповідає про щось сонячне, прекрасне. Коли я слухаю Бетховена або Моцар-

та, я бачу зелені гори, долини, налиті по вінця сонцем, у синюватому мареві готичні дахи якихось міст, ніколи небачених, але чудесних, гарних... А коли грають Чайковського або Лисенка, в моїй уяві постають далекі сині ліси, я наче йду зеленою лукою, і під ногами в мене квіти, багато квітів, синіх, червоних, голубих, а найбільше білих... Білокора берізка тремтить під легеньким вітром, тополя шелестить листом над білими хатами, і простір без кінця й краю... Наш простір, мій простір, рідний, степовий, безмежний! Ні, з музикою нічого не може зрівнятись! – Надя знову взяла Муратова під руку і голосом, що втратив свою силу і став нижчим і м'якшим, довірливо сказала: – Ви знаєте, музика так мене освіжає, наче повідкривали вікна й двері в моєму серці і провітрили його травневими вітрами. І хочеться лишитися на все життя чистою, світлою, як оці звуки. І я завжди, слухаючи музику, запитую себе: «Для чого живеш на землі? Для чого живеш?» І хочеться робити людям добро, хочеться, щоб усім від тебе була радість, щоб зараз же, в цю хвилину, зробити всіх щасливими. Це, звичайно, хвилиnnий порив, але він не проходить безслідно. Іду я після такого концерту додому і думаю: ну, от росте дерево. Хтось його посадив тут, може, сам давно помер, а дерево радує інших людей, інші покоління – радує око зеленню, шумить на вітрі, дає притулок в спеку. Маленька радість,

але довга й чиста. А побудувати людям школу, побудувати електростанцію? Та це вже справлене щастя! Ви знаєте, – Надя посміхнулась, – мене в індустріальний інститут повела музика. Чого ж ви не смієтесь? – спитала вона Муратова. – І чого ви взагалі мовчите?

Муратов зітхнув.

– Я вас слухав, Надю... Ви щаслива людина.

– А ви? Вам хіба не думається так само?

Ледве торкаючись її ліктя, Муратов ішов поряд і мовчав.

– А ви коли слухаєте хорошу-хорошу музику, коли вона вам увійде в серце, думайте: «Для чого живеш на землі?..» І вам світ здасться таким широким-широким і прекрасним, що ви здивуєтесь, як багато у вас сил, щоб зробити в цьому світі людям добро...

Муратов зупинив її, взяв за плечі, хвилину вдивлявся в її обличчя.

Ех, Надю, Надю... – похитав він головою, повернувся і швидко пішов геть, лишивши спантеличену дівчину посеред вулиці.

Розділ шостий ЗАГУБЛЕНИЙ СЛІД

1

У Садовськ Муратов приїхав зранку. Ще сонний туман висів над морем, гойдався над самісінькою водою – от-от попливе, здіймаючись в небо, а тоді низько поліне над степом легкими, прозорими хмарками, дивлячись на які, степовик, зупинившись у борозні, потопчеться на місці і, торкнувши пшеничного вуса, всміхнеться:

– Х-хе-хе, яка благодать. Ще буде тепла того, ой-ой-ой!

А біленькі хмарки, пустотливі, як діти, швидко-швидко пробігають над степом такі веселі, що й поле, здається, всміхається, і пташки, й посіви, і лиш прадавні могили, які бачили на своєму віку всякої всячини, лишаться байдужими. І в тій байдужості чується мудрість і одвічний спокій. Ці старезні кургани здаються сумними-сумними, наче тужать за тим, чого не знають люди, і лишаються вірними тому невідомому, і сто-

ять собі – горді, самотні (хоч їх і багато) й німі. І скільки б не загравали з ними хмаринки, скільки б не голубило їх сонце, вони, темніючи від старості, так і залишаться байдужими мудрецами стерегти спокій і тишу полів.

А море, звільнившись від туману, закохано усміється сонцю, спалахне сліпучим догідливим блиском і замре так на цілий день, ніжачись під ласкавим промінням.

Муратов, зійшовши на берег порожніми й тихими вулицями, довго стояв і дивився, як мінялися барви на морі, як легко здіймався у небо туман і як плив він собі, вільний і безтурботний, викликаючи в Муратова заздросці й сум.

Він звик до моря, він за цей час скучив за ним, але було щось тривожне, щось неприємне в оцьому краєвиді. Може, це від далекої віхи в морі, яка закарбувалася в пам'яті так виразно, а може, від думки про те, чого вік сюди приїхав і що його жде в майбутньому. На Босфорі йому часто снилася вілла Хертвіга. Всміхалась і манила, мов далеке і сподіване щастя, – Хелл виразно натякав, що після вдалого закінчення операції Краба він, Шакал, житиме в ній, відпочиватиме щоразу, повертаючись із завдання. Тепер вона сниться все рідше. Частіше він згадує Олексу Петровича, останню розмову з ним, і його розповідь про самотність, про безпритульну старість здається зараз Мура-

тову справжньою трагедією, зрозумілою йому, близькою, бо його доля стає все більш подібною до долі Юрського. Адже чим краще ставляться до нього отут люди, тим самотнішим відчуває він себе серед них, тим йому тяжче: ставляться вони так добре не до нього, не до Шакала, що приплив із-за моря човном шкодити на цій землі, ставляться так гарно і тепло до іншої людини, до шофера, до демобілізованого солдата Юри Муратова, роль якого він зараз грає і гратиме доти, доки не почне робити того, за чим його сюди послали...

Так, вілла Хертвіга все менше й менше всміхалась йому. Вона була далеко, десь в іншому світі, який з кожним днем віддалявся і віддалявся. І чим більше Муратов вдумується в теперішні свої стосунки з людьми, тим дивнішими здаються слова доктора філософії: «Людина людині – вовк».

Там, в коледжі, серед тих людей, що живуть іншим життям, зовсім не схожим на те, яким живуть оці прості шофери, вони здавалися правильними, він вірив у них і не вірив у людей. Особливо після того, як дізнався, що Олекса Петрович (подумати тільки! Олекса Петрович!) зрадив його батька. А доктор філософії і режим коледжу допомогли зненавидіти їх. Він хотів бути першим у всьому, кращим за всіх, найсильнішим, найсміливішим у коледжі. І не лише в коледжі. Це було до

вподоби його вихователям і цілком влаштувало їх. А тепер все це здавалося незрозумілим. Слова доктора філософії тут, серед нових людей, серед простих, грубуватих шоферів, утратили здоровий глузд.

Справді, як тут до нього ставились! Як турбувалися, щоб йому добре жилося, щоб нічого не хвилювало, не заважало працювати. І товариші, і начальство серед своїх турбот – усі знаходять час подумати про нього, Шакала, чимсь допомогти. Взяв він гроші на костюм у касі взаємодопомоги, і всі товариші раптом наперебій почали пропонувати: попрацюй за мене, будь другом! І він працював. А прийшов одержувати першу свою зарплату – здивувався: заробіток у нього був чи не в два рази більший проти інших. Значить, спеціально робили шофери так, щоб він більше заробив, щоб легше було розрахуватися з КВД і ще щось придбати з одежі.

А це вже разів два Надя Лепетова говорила йому про те, що скоро почнеться учбовий рік, треба в школу вступати, вчитися треба. І не лише вона, товариші теж про це говорили. Тільки делікатно. Василь Гавриш, так той вже разів три питав:

– Так у який клас ти підеш? – і махав рукою. – Я забув, що в тебе це питання взагалі не вирішене. А воно, знаєш, нічого... Можна і працювати, і вчитися у вечірній школі, ще й погуляти добре...

– Та мене щось не тягне до гульні.

– Тим більше! Я б на твоєму місці прямисінько до академіка дійшов.

А через кілька днів знову та ж сама розмова про школу. Толя Ференчук йде у восьмий клас. Накупив собі книжок, автоматичну ручку, і Муратов одного разу знайшов у своїй тумбочці пачку зошитів.

– Візьми, Толю, ти ось до мене зошити свої поклав, – Юрій подав йому покупку. Але Ференчук не взяв.

– То я тобі купив. Може, підеш у школу – згодяться.

І здавалось би, що їм до нього, до чужої людини, як би навіть він був справді демобілізованим солдатом? А от же піклуються, як за рідного. Усе це було незрозумілим, дивним для Муратова, він не вмів з'ясувати цю безкорисливу дружбу і щедрю доброту і не стільки розумом, скільки душею, з обуренням відчував облудність дикої сентенції доктора філософії: «Людина людині – вовк».

Оці кілька тижнів роботи серед хороших, привітних людей зробили в душі Муратова хаос: він непомітно для себе захопився звичайнісінькою роботою. Не вовками були йому шофери, а за цей короткий час стали друзями, відвертими, щирими й уважними, яких у нього ще не було в житті. Коли б йому сказали півмісяця тому, що в нього буде стільки друзів у Городищі

– і яких друзів! – він не повірив би нікому.

А найголовніше – це саме життя отут, в цій омріяній країні його дитинства! Тоді, хлопчаком, він не розумів його до кінця, а тепер уся привабливість вільної праці, постійне відчуття, що ти робиш людям добро, що ти такий, як і всі, в оцьому велетенському колективі, що тебе тут поважають і ти потрібний, завжди потрібний для хорошого діла, – все оце світле, ясне, незвідане на протязі кількох тижнів непомітно витісняло з його душі оте чорне, підле й підступне, до чого його готували цілих дванадцять років.

Воно якось наче відсунулось за цей час, а отут, у Садовську, знову стало перед очима у всій своїй мерзенності, і Муратов відчув до нього страшну, непереборну відразу. Все зараз кричало в ньому: «Не хочу! Не можу!» Але напливала інша, твереза думка: «А хто тобі повірить? Хто тобі простить твоє навіть ще й не здійснене шпигунство? Га?»

І це теж була жорстока правда дійсності, від якої треба було б утекти, як оце тікає від моря туман...

Та не втечеш, не позмагаєшся з туманом, не розчинишся у повітрі безслідно: людина лишає в житті сліди своїх вчинків і праці. Йди, Шакале, роби брудну свою справу, хоч яка вона бридка тобі, хоч краще б ти зараз пішов світ за очі і не знав ні хертвігів, ні хеллів, ні Дракона, ні оцієї віхи в морі, що стоїть поряд із затопле-

ним човном, як свідок твоєї шпигунської долі.

Муратов оглянувся, наче хтось міг підслухати його думки, і швидко пішов понад берегом. На березі вже де-не-де лежав одяг, купальники або робили гімнастичні вправи, або просто походжали по білому м'якому піску. Це були здебільшого заядли купальники – чоловіки, бо в таку пору жінки люблять поніжитися в ліжку, досипають вчорашні, згаяні в господарських клопотах хвилини.

За Садовськом порожньо. Десь на озерах кигикають чайки чи якісь інші птахи, але ні рибалок, ні мисливців немає. Юрій швиденько накопав у ямі черв'яків, вийняв з кишені перемет і, насадивши на гачок наживку, закинув. Пошукав очима, за що б прив'язати. Ага, ось він, той пакілець, навіть нарізка для шнура. Муратов прив'язав до нього перемет і витягнув з кишені другий. Закинувши другого перемета, Муратов оглянувся. Нікого.

Тоді він підвівся, відміряв від пакільця метр і просто руками почав рити пісок.

Рацію він надібав швидко. Ще раз оглянувся і вийняв її з мокрого піску. Гумовий чохол знімав обережно, щоб не змочити батарею, але рація була абсолютно суха.

Муратов одкрив її, встроїв у пісок бамбукове вудлице – антену, що була зарита разом з рацією, і вві-

мкнув приймач. Рація ожила, почувся тріск, шипіння, а Муратов боязко оглядався, і йому здавалося, що ці звуки чує весь Садовськ. Але гола рівнина була порожня; простір був такий широкий, так далеко було видно звідси, що Муратов з вдячністю згадав Кенгуру: умів той вибрати місце, нічого не скажеш.

Риба не ловилася. Муратов без потреби виймав перемет, нанизував нову наживку і закидав. Натренованим слухом він слідкував за тріскотнею і шипінням рації, але знайомих позивних у тому хаосі звуків не знаходив.

Та ось, нарешті, близько й виразно застукотіло знайоме: «Та-ті-та-ті-ті».

Просто на піску Муратов писав цифри. Вони падали, як дозрілі сливи з дерева, коли його трусонеш. Писав і на ходу читав написане, бо знав код напам'ять.

«Тобі, Шакале, є вельми серйозне завдання. Обізвись о двадцятій, обізвись о двадцятій. Матимеш інструкції. Обізвись о двадцятій, прийом».

Але Муратов не включив передатчика. Хоч як було спокійно в полі, хоч день був такий лагідний і мирний, у Муратова була певність, що отут, в Садовську, стежать зараз за ефіром сторожко; варто йому стукнути ключем хоч кілька разів, як його засічуть і тут же схоплять.

Треба було дати хоч позивні, але він ніяк не міг взятися за важіль, щоб переключити рацію на передатчик. Там десь чекали його відповіді, його підтвердження, але він мовчав. І в тій мовчанці було щось злісне – він це відчув і сам здивувався. Знову застукала морзянка близько-близько.

«Шакале, обізвись, обізвись о двадцятій. Дай відповідь, прийом...»

Морзянка змовкла, ніби втомилась, ніби той, хто її відстукав, притаївсь отут, у чорному оці, і стежить за Муратовим. Але він, злісно дивлячись на неї, теж мовчав.

– От не відповім, і все! – процідив крізь зуби. – Побачу тоді, як ви луснете там від злості, – він гарячково натягнув на рацію чохол і зарив її у пісок.

Море зализувало ямку, яка лишилася над схованою рацією, а він дивився, як пісок стає гладеньким, як губляться останні сліди, і думав про те, що він теж може отак загубитися, що варто йому не відповісти сьогодні о двадцятій годині, і хай тоді шукають його. «Не буду відповідати!» вирішив він і пішов у Садовськ обідати.

З апетитом поїв свіжого борщу в душній чайній і пішов знову до моря. Берег так усіяний купальниками, що ступити ніде. Остеронь від пляжу, недалеко від біленької хатки, Муратов роздягнувся і пішов у море. Збоку нерухомо стриміла з води віха і манила, кликала його подивитись, чи є там човен, що так гарно послужив йому недавно. Але він позирав на віху скоса, крадькома і йшов все далі в море. Вода була тепла, ласкава. Він з насолодою пірнав і бовтався в ній. Деякі плавці позапливали он куди – далеко-далеко! – і світять з води голубими й рожевими шапочками, наче бавилися там діти і позабували свої м'ячі. Муратов і собі плив далі, все повертаючи до віхи.

Ніби ненароком, проплив він повз неї і, пірнувши й розкривши очі, в прозорій, як скло, воді помітив темну пляму човна. Прикиданий водоростями, він, напев-

не, і з літака залишається невидимим, а от збоку, коли пірнеш під воду, його видно добре. Човен, мабуть, не знайшли, бо він лежав під водоростями так, як тоді прикидав його Муратов. «Лежи, лежи, друже, – подумав він. – Може, ще пригодишся мені». Покупавшись, вийшов на берег, приліг на піску й задрімав. Потім одягнувся і пішов за Садовськ.

«Піду послухаю, – вирішив він. – А відповідати не буду».

Але послухати йому не вдалося. За Садовськом, далеко-далеко, саме на тому місці, де він ловив рибу, жевріла яскравочервона жіноча сукня. Позаду жінки йшов чоловік у світлому костюмі.

Вони йшли до Садовська із степу, брели понад морем повільно, не поспішаючи, і Муратов попрямував їм назустріч.

Жінка йшла, стомлено й щасливо схиливши голову, безвільно махала такою ж, як сукня, червоною шовковою хустинкою. Очі в жінки були сині, як море, великі й такі ласкаві, що Муратову здавалось, ось-ось вона зупиниться і ніжно погладить землю і море, траву й дерева – весь світ. Обличчя її, певне від жари, пашіло; на повних пошерхлих губах грала тиха й мрійна посмішка.

Її товариш виявився високим, струнким, дуже засмаглим. Він дивився на море задумано й строго, йшов

по вузькій стежці, ступаючи слід у слід за жінкою. Руки заклав за спину і, трохи схилившись уперед, думав, очевидно, про щось приємне, бо обличчя його світилося. Взагалі ці двоє людей були щасливі своєю молодістю, красою, тим, що вони були разом.

«Закохані», подумав Муратов, і йому чогось пригадалася Надя Лепетова. Серце занило, і він ладен був впасти на траву або кричати з туги.

А ці двоє щасливих пройшли повз нього, не глянувши, не звернувши ніякої уваги, наче проходили повз стовп або камінь. Брели ліниво, стомлено, і в кожному їхньому кроці було спокійне щастя, була тиха й злагоджена радість. І так вони імпонували оцьому морю, оцьому ніби нерухомому повітрю, оцій степовій тиші, що від їхньої присутності увесь краєвид ожив і покрасивішав. Дихало їм в обличчя море, дихала земля і небо, вгортало спокоєм тепле повітря – і їм більше нічого не треба, а отак іти й іти, прислухатися до свого щастя, що озивається гуком чайки над озером, дзвінким дитячим сміхом із далекого пляжу, спокійним гудком пароплава.

Муратов ненароком оглянувся на них і побрів далі з порожнім серцем, з якимсь щемливим болем у грудях. І рація, і майбутня розмова ввижались йому чимсь ганебним, темним, слизьким, від чого людина мусить одвернутися, якщо вона бачила навіть чуже щастя.

Однак він сів біля пакільця й почав розмотувати перемет, сподіваючись, що ті двоє підуть у Садовськ.

Але вони не пішли. Жінка зняла туфлі, ступила крок до моря й сіла на пісок, зануривши ноги у воду; чоловік постояв якийсь час, потім ліг на піску й поклав їй на коліна голову. Правою рукою він прикрив очі, щоб сонце не било, а ліву вмочив у воду і бовтався. Жінка гладила йому волосся, схилившись, закохано дивилась на нього і тихо говорила щось, мабуть, ніжне, ласкаве.

«Цих не переждеш», подумав Муратов і зітхнув. Йому б піти зараз звідси, не заважати б чужому щастю, але мусив сидіти.

Ось уже й двадцять годин, ось уже й пів на дев'яту вечора. Все. Залишається півгодини до останнього автобуса. Муратов змотує перемети і йде до Садовська, обходячи двох закоханих. Коли увійшов у першу вулицю, оглянувся. Сонце висіло над самісіньким морем – от-от торкнеться води й погасне. А на березі, на синьому тлі водного безмежжя, горить червоною трояндою сукня красивої і щасливої жінки, здатна осяяти після сонця і степ, і море, і навіть вечірні сутінки.

Муратов постояв якусь хвилину, помилувався на ту червону пляму між степом і морем і швидко пішов до автобусної зупинки.

Всю дорогу мовчав і всміхався, везучи із Садовська дивне, змішане відчуття вдоволення й тривоги. Ад-

же не відгукнувшись сьогодні, він ризикував втратити взагалі зв'язок із Драконом. А що з того могло вийти? Раніше він би це вважав найстрашнішою небезпекою, карою, а тепер... Тепер за цим крилася можливість загубитися в Новому Городищі у трудівничому вирі, раз назавжди порвати зв'язки з минулим і – лишитись шофером, мати багато хороших друзів, іноді зустрічатися з Надею. Сліди загубляться, він стане звичайним смертним, рядовою людиною на цій землі. Це здавалося зараз справжнім щастям. І Муратов посміхався дорозі, деревам, що бігли назустріч, темному степові, що, невидимий, крутився і плив за вікном.

2

З вікна бюро видно Дніпровське плесо. Воно сьогодні сіре й похмуре. Вночі зірвався вітер, надув з півночі важкі попелясті хмари, розкуйовдив верховіття верб і ясенів, а по річці погнав довгі хвилі. Звідси вони здаються зморшками, від них Дніпро одразу постарів і насупився. Все посіріло, посмутніло.

Надя Лепетова сидить над розгорнутим кресленням, поклала на нього руки і дивиться у вікно. З двору вивозять цемент у жовтих паперових мішках, і слідом

за машинами в'ється сірими хвостами пил, наче вони тліють і димляться. Весь час одні машини в'їжджають, інші виїжджають із двору. Цей безупинний рух супроводжується то сердитим і злим завиванням, то спокійним, вдоволенням вуркотінням моторів.

Одна машина зупиняється просто перед вікнами, чекає, мабуть, черги. З кабіни виходить Муратов. Сьогодні по-осінньому холодно, а він в одній гімнастсьорці. Засунувши руки в кишені та мерзлякувато піднявши плечі, обходить машину і щось гукає вантажникам. Вітер куйовдить його кучерявий буйний чуб, часом зовсім закриваючи обличчя.

– Ну, що там? Довго ще? – гукає він комусь, запитливо дивлячись на штабелі. Потім вертається і йде до радіатора. Радіатор, мабуть, теплий. Притиснувшись до нього спиною, Юрій стоїть у затишку задуманий-задуманий, поволі виймає з кишені шматок черствого хліба і починає ліниво жувати. Відкушуючи великий шматок, ганяє його від одної щоки до другої, і вигляд у нього такий, що Наді стає до сліз жалко Муратова. Взагалі цей Муратов дивний, якийсь надто вже самотній. Навіть коли приходять з товаришами до клубу, все одно в очах у нього туга, сам він мовчазний, задуманий, наче когось поховав. Товариші його танцюють, а він стане десь у затінку й мовчить.

«Чого він такий? – думає Надя. – Треба буде спита-

ти, чи є в нього батьки».

Ось Муратова гукнули. Він стрепенувся, швидко засунув хліб у кишеню і, продовжуючи жувати, поліз в кабінку. Того дня він зробив багато рейсів, і Надя кожного приїзду спостерігала за ним.

– Чого це ти у вікно весь час дивишся? – спитала Лепетову її подруга, інженер-економіст Ніна Крилова, смішлива, весела дівчина.

– Цікаво стежити за людиною, яка не знає, що за нею стежать.

– Не помічала щось у тебе такої схильності. – Ніна підійшла до вікна. – Але, Надю! Ти знаєш, на кого дивитися! Він же просто красивий!

– Теж мені красивого знайшла... – пробурмотіла Надя.

Лице Ніни Крилової видовжилось, очі широко розкрились, рот став схожим на букву О, а ніс – гудзиком, здається, ще більше задерся вгору.

– Надю, – трагічним голосом сказала вона. – Ти пропала...

– Чому? – здивувалася Надя, насторожено обертаючись до подруги.

– Ти закохалася в нього, – суворо прошепотіла Кирилова і повернулася до вікна. – Я пригадую, останнім часом ти тільки й говориш про Муратова, але він таки хороший. Справжній Ромео! Грива яка в нього, очі! А

профіль!

– Кинь, Ніно, дурниці городити, – сказала Надя слабим голосом, наче в цей час вона думала про щось дуже важливе або дослухалась до чогось, одній їй відомого. Вона повільно підвела на Ніну очі, наче хотіла перепитати.

– Нарешті ти перестанеш сміятися з мого романа, – торжествувала Ніна, не помічаючи стану подруги. – Немає вже монашки Надії, є закохана дівка Лепетова, прекрасна й розумна! – Ніна обняла подругу, і, на її здивування, Надя раптом припала до Ніниного плеча і схлипнула глибоко, всіма грудьми – так плачуть тоді, коли довго стримуються, коли довго щось наболіло, шукає виходу і нарешті знаходить у риданні.

Усі ці дні Надя непомітно для себе думала про Муратова. Думалося їй приємно і тепло, з якимсь смутком і жалем, але вона ніколи не задумувалась над своїм ставленням до Юрія, і тільки слова Ніни, сказані жартома, наштовхнули Лепетову на справжню причину її думок, бажання бачитися з Муратовим, причину того дивного співчуття до нього, що завжди бринить у її серці.

У той же вечір, зустрівшись з ним в Палаці культури, Надя зашарілася і невідомо чого схвилювалась. Муратов привітався з нею, як завжди, стримано, кивком голови і пішов з товаришами.

Надя ходила по фойє, розшукуючи Ніну. Знайшла її серед танцюючих. Розчервоніла, в красивій шерстяній сукні, одягнутій вперше після літа, Ніна танцювала, як вона любила висловлюватись, натхненно. Василь Гавриш, з яким вона дружила, був танцюристом не гіршим за Ніну, і вони щовечора ходили на танці.

– Надю, ти сама, як завжди! – трагічним тоном сказав Василь, і трудно було зрозуміти, хто з них копіює кого: Василь Ніну чи навпаки. Інтонації і жести його були точнісінько такі, як у Ніни під час розмови з Надею в конструкторському бюро.

– Василю, що я тобі зараз скажу, – урочисто почала Ніна. – Ти впадеш, – зітхнула вона й похитала головою. Василь одразу ж схопив її за руку.

– Ну? – спитав він, витягнувши шию. – Що ж ти скажеш мені?

– Надя закохана.

– Ніно, облиш, – попросила Лепетова, і губи її затремтіли.

– Німфо! Ти збожеволіла, – патетично вигукнув Василь. – В кого?

– Он у того, що стоїть біля вікна.

Надя обернулася. Під стіною самотньо тулився Муратов. Усі його друзі танцювали з дівчатами, а він, певне, чекав початку кіносеансу.

– Зараз ми підійдемо до нього, – Василь, взявши

дівчат під руки, попрямував до Муратова. Юрій вперше сьогодні був у чорному костюмі і білій сорочці.

– Ти подивись, який він красивий, – сказала Ніна Василеві.

Юрій справді здався Наді дуже красивим у цьому вбранні. Білий комірець сорочки різко малювався на темному піджаці і вигідно відтіняв смагляве обличчя й шию. Коли вони підійшли, Муратов відштовхнувся від стіни і насторожено глянув на Василя.

– Щось трапилось? – запитав він.

Ніна з милою посмішкою подала йому руку.

– Нічого особливого. Просто я хотіла з вами познайомитись.

– Юрій, – назвав він себе й ледь помітно вклонився. Потім глянув на Надю і якимось дивно, немов він був у чомусь винен, всміхнувся. – Здрастуйте, Надю! – сказав він. – Я весь час згадую нашу розмову після концерту і...

– І через те один стовбичиш? – спитав Василь. – Ти ж танцюєш?

– Так, але танцювати щось не хочеться.

– Апетит приходить з їжею. Ходімо з нами, нічого дурня валяти!

Танцювати він все ж таки не захотів, і весь час вони з Надею проговорили, стоячи на тому ж самому місці, під стіною, де Юрій стояв сам. Коли Василь і Ніна

закінчували танець і, розчервонілі, глибоко дихаючи, підходили до них, розмова обривалась, не клеїлась, а як тільки вони йшли до танцю, знов текла вільно, невимушено. І складалось в обох враження, що оця звичайна, доступна всім розмова при сторонніх людях соромила їх, а коли вони залишалися вдвох, було якось приємно, цікаво й просто.

З клубу вийшли разом. Дівчата жили поряд, тому Василь запропонував Ніні сходити на пошту, а Муратову сказав:

– Сподіваюсь, ти доведеш Надю в цілості і нам не доведеться з пошти йти в міліцію та розшукувати її.

Надя з Муратовим лишилися самі.

– Ну що ж, Надю, ходімте. – Юрій взяв її під руку обережно, наче боявся, що вона не дозволить йому цього зробити, але Надя охоче підставила йому зігну-ту в лікті руку і пішла, намагаючись ступати не дрібно.

Йшли вулицею і мовчали.

– Розкажіть мені що-небудь, – попросила Надя.

– Не вмію, – сказав похмуро Муратов. – Не знаю, що вам розказати... Як я з армії служив? Нецікаво. А більше розказувати нічого.

Надя зупинилася.

– А скажіть... Ви не будете сердитись, якщо я питаю про щось неприємне?

– Будь ласка, – насторожено глянув він на неї.

– Скажіть, у вас ніхто не помер оце днями?

– У мене? Звідки це ви взяли? – він засміявся. – У мене ніколи ніхто не вмирав, якщо не рахувати батька, який загинув в... на фронті, та матір, яка вмерла, коли мені було десять років. З того часу ніхто в мене не вмирав.

– А родичі у вас є?

– Була десь у Садовську тітка. Я оце у вихідний їздив до неї, та не знайшов. А що? Чого це ви питаєте мене про такі сумні речі?

– Чого? Ну, як вам сказати... – Надя перебирала кінчики шовкової хустки, накинутої на плечі. – Я вас частенько з вікна конструкторського бюро бачу, ви цемент берете у нашому дворі. Чогось ви завжди сумуєте. От гляну на вас і думаю, що трапилось якесь велике горе... Сьогодні ви стояли біля радіатора своєї машини, вітер холодний такий, а ви в самій тільки гімнастсьорці стоїте і хліб черствий жуєте. І так мені шкода вас стало...

Муратов уперше чув такі слова, таку мову про себе. Він уявив собі картину, про яку оце розповіла йому Надя, і в серці ворухнулось щось тепле-тепле, щось таке незвідане. Він повернув Надю до себе, взяв її за руку двома своїми і міцно потиснув.

– Спасибі вам, Надю... Ви така... така незвичайна. Надя вирвала руку й штовхнула хвіртку, а він ли-

шився стояти серед вулиці збентежений і не знав, що робити. Незабаром вікно, яке виходило на вулицю, освітілося, і Муратов побачив Надю. Стояла біля порога бліда, з хусткою, що безсило падала з одного плеча, і задумано дмухала на пальці, які він, мабуть, сильно придавив. Далі стомленим рухом стягнула хустку з плеча і отак, у пальті, сіла, мабуть, до столу – за квітами, що стояли на вікні, її не стало видно.

3

Вода – ворог підступний. Миє і миє берег, підкопується під нього, і раптом обвалюється з кручі добрячий шматок землі, на якому б росли і трави, і квіти, й дерева. Ще легше підмиває греблю, особливо коли її насипали недавно. Мирні хвилі, ніби граючись, хлюпочуться об неї, або хвиль і зовсім немає, а внизу непомітно для людського ока вода лиже й лиже греблю, всмоктується під неї і нарешті, прорвавшись десь в одному місці, дичавіє, рветься через невеликий отвір, і в одну хвилину наступає катастрофа.

Так трапилось із тимчасовою перемичкою, що відділяла котлован шлюзу від Дніпра в тому вузькому місці, де греблю ще не насипали. Тут били сваї, і рит-

мічні удари прискорили руйнівальну роботу води. Перед самим кінцем роботи вода раптом прорвалася між сваями крізь перемичку і ринула вниз.

Це помітили одразу. Зчинилася тривога. Машини, що підвозили землю і камінь на греблю і бетон для шлюзу, зупинилися, бо їхати треба було перемичкою, і створили пробку. Молодий інженер, начальник цієї дільниці, заволав до шоферів:

– Землю давайте! Валіть сюди землю!

Самоскиди, розвернувшись, під'їздили задом і зсипали землю. Але вода підхоплювала її на льоту і несла поміж сваї. Машини не могли розминутись. Доки одна не висипле землі і не з'їде з перемички, друга не може під'їхати до місця прориву. А вода за цей час змивала щойно висипану землю начисто.

– Каміння давайте! – благав молодий інженер.

Він був блідий. Синій розхристаний плащ метлявся на вітрі, і здавалося, інженер зараз злетить.

– Ради бога, каміння! – кричав сивоусий прораб, який теж метушився тут же. Може, од вітру, а може, од хвилювання по його худих щоках котилися сльози. Василь Гавриш першим під'їхав і звалив камінь з свого самоскида. За ним боязко, розгублено з'їхав на перемичку Ференчук.

– Швидше! Швидше їдь! – кричали йому прораб, інженер і робітники, що товпилися тут же. Але Толя

оглядався на всі боки, наче затравлений, і ходу не прибавив. До нього в кабінку вскочив Василь і вихопив руль. Друга машина каменю лягла в прорив, але, перевертаючи жовтуваті брили вапняку, вода зносила його, і отвір у перемишці ставав усе більшим.

В цей час на своєму самоскиді до перемишки під'їжджав Муратов. Побачивши масу людей і цілу автоколонну біля неї, він стривожився. «Щось трапилось! – промайнула блискавична думка. – Аварія!» Він прибавив газу і, об'їжджаючи машини, вихопився на перемишку в той момент, як з неї з'їжджали Гавриш і Ференчук.

– Розвертайся! – кричали йому. – Розвертайся!

Юрій бачив збуджені обличчя, розкриті роти і руки, що махали йому. Зовсім близько промайнула налякана Надя, і її біла косинка здалася в оцій тривозі якоюсь зайвою і надто розкішною, як святковий костюм на буденній роботі. Вона теж щось кричала.

«Що вони кричать?» подумав Юрій, виїхавши на перемишку, і в цей час до кабінки вскочив Василь.

– Розвертайся негайно! Камінь треба висипати задом. Швидше! А чорт! – і він здер картуз і кинув собі під ноги. – І камінь зносить. Та давай же задній хід! – кричав він Муратову в обличчя.

– Так, кажеш, зносить каміння? – спитав Муратов і загальмував самоскид, зупинився біля самого про-

риву. В метрі від передніх коліс бушувала вода. Вона всього сантиметрів з шістдесят не діставала до верхнього зрізу перемички. По той бік прориву стояв розгублений інженер, махав руками, метляв полами плаща, але Юрій не бачив його. Він дивився на скаламу-чену злу воду, що вливалася через отвір перемички в котлован, і погляд його склянів, брови зсувалися: він на щось зважувався, а Василь кричав:

– Ти будеш, гад, розвертатися? Ні? Давай мені руль!

– Геть! – тихо, але страшно сказав йому Муратов і дав задній хід. – Геть з кабіни, чуєш? – однією рукою він зіпхнув Гавриша з сидіння, а од'їхавши від прориву з десятків метрів, включив передню швидкість і помчав з розгону – просто на місце прориву.

– Що він робить? – пролунав чийсь голос, і Муратов подумав, що це крикнула Надя. В останню секунду він висунувся з кабіни, став на підніжку, тримаючи руль, і коли передні колеса провалилися, а машина по інерції шугнула в прорив, він з силою відштовхнувся і, наче з трампліна, стрибнув у воду. Коли випірнув і оглянувся, то побачив на місці прориву кабіну своєї машини, кузов, що нахилився у бік Дніпра й світив жовтим вапняком, і інженера, який, простягаючи назустріч руки, щось кричав.

Юрій з трудом вибрався на перемичку і потрапив просто в обійми інженера, який почав цілувати його і

говорив щось ніжне, і лаявся – все заразом. Звільнившись від нього, Юрій підійшов до отвору в перемишці. Машина, ставши впоперек, перегородила прорив, і вода майже не просочувалася. Люди кидали тепер землю лопатами по той бік машини, від води, а Василь Гавриш їхав на чиємусь самоскиді і весело кричав:

– Бережись! Бережись! – а побачивши Юрія, вискочив із кабіни й гукнув – Ей, капітане Немо! Як це ти умудрився досі підводним човном каміння возити? Це ж у тебе не самоскид, а підводний човен!

Він підбіг так близько до прориву, що не втримався, посковзнувся і шубовснув у воду. Випірнувши під дружний регіт, він пирхнув і поплив до Юрія.

– Дай же і я обніму тебе, Юро! Гамлет ти наш шоферський, – говорив він, вилазячи з води і обнімаючи Юрія.

– Геройський хлопець! – прораб витирав обличчя великою, не дуже білою хусткою. – Куди твоє діло, як шаснув! Додумався ж, га!

Муратова обступили люди. Сюди вже приїхав Троценко, приїхав Кузьма Якович. Їхні огрядні силуети Юрій побачив здаля і раптом злякався.

– А машина? – спитав він інженера. – Що ж буде з машиною?

– Про машину він думає, дурень! – з серцем вигукнув прораб. – Та ти знаєш, що ти зробив сьогодні-

ні? Скільки ти добра врятував? Тьху! – він спересердя сплюнув собі під ноги. – Сказано, молоде, ні чорта не розуміє. Машина, машина! – він одійшов набік і, все ще сердито поглядаючи на Муратова, наче той образив його, бурмотів – Твоїй машині три копійки ціна в базарний день. Вона своє від'їздила.

– Машину витягнемо, як тільки підведемо пластир на перемишці. Вона ціла, ви не хвилюйтесь.

Начальник монтажного управління, розсуваючи всіх могутніми плечима, підійшов, пильно глянув на Муратова, і раптом обличчя його розпливлося в посмішці. Він мовчки потиснув Юрієві руку і лише тоді, прикурюючи, сказав:

– Ловко придумав, Муратов, хвалю!

Розчулений Трощенко вколов Юрія в щоку своєю цупкою щетиною.

– Орел ти мій сизокрилий! – сказав він і, відштовхнувши Муратова, трахнув його по мокрій спині, аж виляски пішли.

Тільки Надя не підійшла. Вона стояла оддалік і радісно, крізь сльози всміхалася Юрієві. А він, перебуваючи в центрі уваги, теж посоромився підійти до неї і потім, вже дома, довго шкодував за тим, що не підійшов. І здалося йому, що Надю він незаслужено образив.

Наступного дня про вчинок Муратова було багато розмов. Юрія зустріли ранком, як іменинника. Трощенко вийняв з кишені аркуш цигаркового паперу і, розгорнувши його, мовчки поклав на стіл перед Муратовим. Юрій прочитав. Це був наказ про винесення йому подяки і нагородження грошовою премією.

Перед самим початком роботи його покликали до телефону.

– У мене до вас є ділова розмова, – сказала Надя, а голос її по телефону, ласкавий, тонкий, так і промовляє про щось неділове, про щось хороше й тепле.

– Хіба? – здивовано спитав Муратов, посміхаючись у трубку, наче Надя могла бачити його. – Ну, то на коли ж ви мені призначаєте ділове побачення?

Надя помовчала й сказала:

– Приходьте о восьмій вечора сюди, на роботу. Я чекатиму вас.

– Спасибі, Надю.

– За віщо? – здивувалася Лепетова. – Я не розумію, за що ви мені дякуєте?

– За те, що ви подзвонили, – тихо сказав Муратов і ще тихіше додав – І за те, що ви така...

Надя мовчала.

– Алло! – гукнув Муратов. – Алло, ви слухаєте?

Замість відповіді він почув, як дзенькнула Надя трубкою, повісивши її на апарат.

– Образилась? – спитав сам себе Муратов, стривожившись.

Але Надя не образилась. Коли Юрій прийшов до неї на роботу, вона привіталася з ним, наче й не було ніякої розмови.

– Знаєте що? Давайте підемо до Дніпра.

– Хай все буде так, як ви хочете, – сказав Юрій суворим, схвильованим голосом, і це чомусь теж схвилювало Надю.

Вони вийшли берегом за Городище. Сонце сідало по той бік Дніпра. Рожевів над дорогами пил, збитий машинами; в плавнях якісь люди, напевне, мисливці, розвели багаття, і синій дим рівно здіймався вгору.

– Погляньте, – сказала Надя, показуючи у бік будівництва. – Погляньте і уявіть собі, що п'ять років тому на оцьому самому місці теж було порожньо і, може, отак само палили мисливці багаття. А тепер... Що тільки не зроблять людські руки!

Справді, дивлячись на оце місто, що розкинулось перед ним, на велетенську греблю, на всю неосяжну панораму будівництва, Муратов ніяк не міг припустити, що все це побудовано всього лише за п'ять років.

Ще й не спустились сутінки, а над будовою мерехтять електричні вогні, спалахує електрозварка; над рікою пливе гомін праці.

– Прекрасно, правда? – питала Надія, і очі її захоплено сяяли.

– Але я не думаю, щоб заради цього ви дзвонили мені сьогодні, – сказав Муратов. – Я щодня маю змогу милуватися цією панорамою.

– Звичайно, ні. Але я дуже хочу, щоб ви отак здаля подивилися на наше будівництво. Я відчуваю гордість при одній думці, що і моя праця є отут. А ви не відчуваєте цього?

Муратов мовчав. Погляд його, звернений на будівництво, був задуманий.

– Скільки ж я тут працюю... – сказав він і зітхнув.

– Але ж ви за два тижні встигли вже багато чого зробити! А вчора ви вчинили таке, чого іншим не доводиться зробити за ціле життя. Наша газета збираєть-

ся про вас нарис вмістити. І я зараз вам щось як скажу, так ви впадете! – сказала Надя, наслідуючи Ніну, і засміялась.

– Що ж ви скажете? – зупинився зацікавлений Муратов.

– Цей нарис доручили написати мені. От що!

– Вам? Нарис про мене?!

– Ви здивовані? Це дуже добре. В понеділок вас сфотографують, а до понеділка я мушу здати в редакцію нарис. Так що ви зараз же починайте розповідати все-все про себе, про свою роботу, про свої думки.

– Ще й з фотографією? – стривожено допитувався Муратов, пригадавши раптом мисливців, що бачили його тоді, як він їх підвозив. Пригадав, і все раптом втратило радісні барви: і вчорашній вчинок, і пошана людей, викликана ним, і наказ начальника управління. – А чого це так вас турбує?

– Та не те, щоб турбувало, а... – Муратов задумався, наче шукав підходящих слів. – Знаєте ще, Надю, розмова в нас буде довга. Ходімте – десь повечеряємо, бо я їсти хочу, як тисяча крокодилів.

– Куди ж ми підемо?

– Та хоч би і в ресторан.

– Сьогодні що в нас, субота? В ресторані повно людей, а взагалі я туди не ходжу. Так, разів зо два довелось пообідати.

– А це ми тільки повечеряємо, і все.

– Що ж, мушу коритися, аби тільки матеріал вийшов кращий.

Ресторан і справді був переповнений. Але місце знайшлося, і вони замовили собі вечерю.

За сусіднім столиком сиділа компанія незнайомих. Це, очевидно, були шофери з автороти, що прибула сьогодні засипати перемичку. Всі вони вже добре хильнули, бо розмова велась на весь зал, друзі шарпали один одного за рукава, за коміри і кричали кожен своє. – Тихіше можна? – спитав Муратов.

Друзі на мить змовкли, подивились на нього і зареготали.

– Подумаєш, укажчик знайшовся! – сказав один з них, підвівся і нетвердо пішов до Муратова.

– Що, порядки встановлюєш? – спитав він, похитуючись.

– А хоч би й порядки, – недобре всміхнувся Муратов. – То що?

– А те, що ти ще малий виріс... І ми тобі тормоза можемо відремонтувати. Пойняв? – п'яний відштовхнувся і пішов до свого столу. – Сиди і помалкуй! «Славное море, священный Байка-а-ал...» – затягнув він, а Муратов і собі підвівся. Схоже було на те, що він шукає якогось приводу до сутички.

– Юрій, не чіпайте їх, – попросила Надя.

Муратов сів. Але його рух помітили за сусіднім столом. На цей раз двоє підійшли до їхнього столу і мовчки зупинилися.

– Ну, що скажете? – спитав їх, спокійно всміхаючись, Муратов.

– О! Яка славна дівчина! – гукнув один з них, підходячи до Лепетової.

– Даму не чіпати! – нахмурився Муратов.

– А то що? – спитав другий, плечистий здоровило. – Сиди і не варнякай.

– Відійдіть від столу, – тихо сказав Муратов.

Він сидів, відкинувшись на спинку стільця, абсолютно спокійний.

– Ух, який страшний рак! – скривився здоровило, а його товариш підійшов до Наді ближче, і вона мимоволі присунулась до Муратова.

Юрій встав.

– Від столу геть! – крикнув він дзвінко, але здоровило підійшов ще ближче, зіперся обома ручищами на стіл і, прихилившись до Муратова, спитав:

– Чого кричиш, щеня?

Налякана Надя підвелася, але в ту ж секунду Муратов м'яко відсторонив її лівою рукою, одночасно зробив крок до здоровила і, ледь зігнувшись, коротким, блискавичним ударом збив його з ніг. Здоровило упав навznak, розкинувши руки, а Муратов сказав Наді:

– Вийдіть! – і зробив другий крок, до того, що приставав до неї. Але той поспішно відійшов од столу, і в залі почувся регіт. Здоровило підвівся, сів на підлозі, помацав щелепи.

– Ну й удар! – сказав він і, хитаючи головою, позіхнув.

Тим часом біля сусіднього столу, куди відійшов товариш здоровила, починався рух: схоже було на те, що на Муратова збиралися кинутися всією компанією. Юрій схопив з столу тонку прозору пляшку, вдарив нею об край стела. Денце одлетіло, і в руках у Муратова лишився уламок з страшними, рваними краями. Хвилин зо дві він постояв, чекаючи нападу, але друзі за столом нерішуче презирнулись і почали сідати за стіл.

Муратов розплатився, вийшов з ресторану і швидко догнав Надю. Якийсь час ішли мовчки. Лепетова все ще була під враженням бійки. Коли Юрій взяв її під руку, він відчув, що дівчина злегка тремтить.

Муратов спохмурнів.

– Ви мені пробачте, Надю, що нам довелося влипнути в отаку історію. От біда! – він скрушно хитнув головою.

– А мені здається, що ви самі викликали сварку, – сердито зауважила Лепетова.

– Та що це ви, Надю! – щиро здивувався Муратов. –

Ви ж бачили, як вони чіплялися до мене? Та навіть і до вас: що ж мені залишалось робити, коли склалась така ситуація?

– Ну, добре, що хоч все так скінчилось. Могло бути гірше. Я так злякалася! Думала, вони вас уб'ють.

– Не вбили б... – буркнув Юрій.

– Та забіяка ви, мабуть, добрий! – примружилась Надя. – І що у вас за нерви, я просто дивуюсь: такий спокій!

Муратов мовчав. Потім зупинився і сказав:

– Так я нічого й не встиг розповісти вам для нарису.

– Еге-ге, – похитала Надя головою. – Нарису, мабуть, писати не доведеться. Ще коли б на вас тепер карикатуру не написали.

– Ну що ж, – як приречений, схилив голову Муратов і розвів руками. – Така моя доля.

Розділ сьомий

ДРАКОН ТРИВОЖИТЬСЯ

1

Котедж над Босфором пустував цілий місяць, а сьогодні зранку за високим муром знову чуються удари тенісної ракетки. Якби стороннє око могло заглянути через мур, то можна було б побачити на корті того ж таки масивного Дракона з незмінною гаванською сигарою в зубах і худорлявого, високого юнака у штанях гольф і білій тенісці. На низенькому ослінчику під високою сітчастою загородкою сидів довготелевий суб'єкт в тропічній уніформі піщаного кольору, в пробковому шоломі з маскувальною сіткою і у важких шкіряних черевиках, його зігнуті голі ноги стирчали так високо, що за грою він слідкував у провіт між колінами. Поглядаючи на нього, Дракон злився і думав:

«Цей Хертвіг здорово схожий на краба! Просто дивно. Недарма у нього й кличка така».

Дракон грав сьогодні неохоче. Одне, що противник слабкий, а друге – з неспокійними думками яка то вже

гра? Настрій у нього такий, що оце б лежати каменем десь у затінку та смоктати ром. Але і це вже осточортіло.

Уперше в його довголітній шпигунській діяльності пропадає отак безслідно агент. За цілий місяць від Шакала не одержано ніяких вістей. Його не схопили, Кенгуру запевняє, що він спокійнісінько живе десь на великому будівництві, але звістки про себе не подає. В чому ж справа? Невже він добровільно порвав зв'язки свої з шефами? Дивак! Лишається ж операція «вабанк»: продати його контррозвідці. Він про це знає й не піде на це. Що ж тоді? Зіпсувалася рація, яку лишив йому Кенгуру?

Ці думки злили Дракона, йому не хотілося посилати людей задарма в оте пекло. В Росії не те, що у Франції, містере Хертвіг. Будьте певні! Якби вам пришилося мати справу з цією країною, у вас не було б отакої набундюченості.

Дракон з силою послав м'яч через сітку і кинув ракетку на землю.

– Але досить, Оса. Ти не вмєєш грати, зовсім не вмєєш. Коли я згадую, як отут місяць тому стояв на твоєму місці Шакал, то... – Дракон махнув рукою, – то був гравець!.. Так ніхто не грав проти мене.

– Ви напишете про це в мемуарах? – показав Драконові конячі зуби Хертвіг.

Той вийняв сигару з рота.

– Про що? – спитав він, мружачись від диму чи від сонця. – Це вам би за мемуари взятися, містере Краб, а мені є робота: Росія не Франція, милий мій колего, – він похитав головою і сумно всміхнувся.

Хертвіг встав, заклав руки в кишені коротких, вище колін, штанів і гойднувся з носків на закаблуки.

– Ви гадаєте? – спитав він ліниво. – Ну що ж, ви маєте рацію. Згубити невикритого агента можна тільки в Росії. – Хертвіг глянув на Дракона, презирливо примружившись. – Якщо, звичайно, не виробити в ньому задалегідь антикомуністичний імунітет.

– Ви говорите дурниці! – побагровів Дракон, ворущачи страшними своїми бровами. – Коледж доктора філософії і з овечки зробить антикомуніста. Я його агентів знаю двадцять років. А зараз – що ж він не спромігся за десять років виховати Шакала?

– Так, так, Драконе. Нашого Шакала ми втратили саме через відсутність такого імунітету. – Хертвіг, худий і довгий, взяв під руку квадратного Дракона і повів у сад. – Знаєте, потрапив він у комуністичне середовище після наших похмурих коледжів, згадав минуле... О, це минуле! Воно як вода: миє і миє – непомітно, підступно, доки не станеться обвал. Воно навіть мене іноді бентежить. Коли я згадую, як я був у Росії з нашою ескадрильєю, як на Красній площі в День пере-

моги нас обнімали худі, погано одягнені, але невимовно щасливі дівчата, дарували нам квіти й посмішки і називали союзниками... – Хертвіг хруснув пальцями і скрушно похитав головою. – Мені шкода тих днів, Драконе... О, це небезпечна країна. Навіть нам треба боятися за своїх людей. Такі часи, Драконе. Але давайте про справу. Де ваш Оса?

– Я тут, містере Хертвіг. – Оса, важко дихаючи після теніса, квапливо підійшов, і Хертвіг помітив у нього на скронях крапельки поту.

– Вам відомий наш план? – спитав його Хертвіг.

– Загалом відомий, але я б хотів знати деталі. Як я перейду кордон?

Хертвіг зміряв його довгим доглядом, помовчав і гойднувся з п'яток на носки.

– О! Вам не доведеться ризикувати, щоб перейти кордон. Ви поїдете в Росію туристом. Комуністи дозволили собі і нам таку розкіш, вони оце кілька днів тому вирішили пускати до себе туристів. Треба цим скористатися.

– В альтанку, друзі мої, в альтанку! – громовим голосом запросив Дракон.

Хертвіг широкими кроками підійшов до столу, що навіть в тіні альтанки вигравав і іскрився блиском кришталю та різнобарвним вином, вибрав найбільший келих і, наповнивши його по вінця, одним духом випив.

– Ну й спека! – покрутив він головою і налив знову. – Сідайте, – запросив він Осу, наче був тут хазяїном. Оса і Дракон сіли.

– Так от, деталі. Післязавтра в Стамбулі екіпіруватиметься французький пароплав «Святий Себастьян», на якому плывуть в Росію туристи із західноєвропейських країн. Віза і паспорт вам заготовлені. Ви їдете цим пароплавом в Одесу, а далі поїздом на Портград.

– Як турист?

– Як істинний турист, – ствердив Дракон.

– Це набагато приємніше і легше, ніж таємно переходити кордон, запевняю вас, – посміхнувся Хертвіг. – Правда, Драконе? Взагалі ви будете туристом весь час. Вірніше до потрібного моменту, який наступить досить нескоро. Єдине, що мулятиме вам у дорозі, це невеличкий вантажень. Але він буде добре замаскований у вашому чемодані. Приїхавши в Портград, ви за цією адресою, – він простягнув папірець Осі, – зв'яжетесь із Кенгуру. З ним ви мусите домовитись про час зустрічі, місце вам відоме.

– А Кенгуру вже про все попереджений, – вставив Дракон.

– Ваше завдання, – продовжував Хертвіг, – зв'язатися з Шакалом і з'ясувати його мовчанку. Скажіть йому, що ми послали його не електростанцію будувати комуністам. З'ясуйте йому це, можливо, він не зрозу-

мів свого завдання як слід. – Хертвіг дрібно і єхидно засміявся, позираючи на Дракона, випив ще один келих і обернувся до Оси. – Так от. Ви дасте йому доручення, про яке, я сподіваюсь, ваш шеф говорив з вами.

– Так, – хитнув головою Оса.

– Виконає Шакал це доручення – добре. Кенгуру дасть йому дальші інструкції. Відмовиться... – Хертвіг перестав жувати, виставив перед собою напівзігнуту руку і зробив виразний жест вказівним пальцем.

– Прибрати його! – злісно сказав Дракон і закашлявся. На шиї й на лобі в нього надулися товсті жили, очі вирячились. – Забийте його, шельму, і киньте в плавнях, хай склюють ворони.

– А як же з дорученням? – спитав Оса. – Хто ж його виконає?

– Ви, – сердито сказав Дракон. – Вас треба було й посилати одразу. Ех! – він злісно махнув рукою і одвернувся.

– За виконання цієї місії ми даємо багато доларів, – сказав Хертвіг. – Ви будете багатою людиною, Оса. Дуже багатою. Але краще, звичайно, щоб зробив цю операцію Шакал. Нам треба берегти кадри! – він глянув на годинник і пішов до своєї машини. – Всі інші деталі можете розробляти на свій розсуд. Мені треба поспішати. – Хертвіг завів мотор і виїхав за браму.

– Ну, Оса, ваші міркування? – тоном наказу вигукнув

Дракон.

– Я б хотів знати шляхи мого повернення, – помовчавши, сказав Оса.

– Повернення? – Дракон нахмурився. – Якщо все обійдеться спокійно, Кенгуру вас переправить через туристську базу. А якщо погорите обидва, лишається один варіант: човен Шакала.

– Човном через море?

– Він же доплив? Так от, давайте не кінець обговорювати, а початок. Я слухаю вас.

Дракон прикурив і вмовився зручніше.

2

Вистежити і не сполохати – такий наказ генерала. Щоб виконати цей наказ, лейтенант Дениско склав собі добрий десяток найрізноманітніших планів. Але всі вони не влаштували полковника, здавалися йому недосконалыми, примітивними, нагадували різні варіанти низькопробних пригодницьких фільмів, якими рябіли афішні тумби і вітрини Портграда.

Тільки через тиждень після приїзду до цього міста лейтенантові спало на думку об'явитися старшим дільничним міліціонером стадіонного району мі-

ста Портграда і вже без усяких підозр день у день з ранку до вечора вистоювати біля квиткової каси на чергові футбольні матчі розиграшу першості країни з класу «Б».

Дениско тепер ходив у формі міліції, відпустив вуса і бакенбарди і в дзеркалі ледве сам себе пізнавав. Минав місяць оцієї незвичної для нього служби, а на слід Полікарпова напасти не вдавалось. Дениско вже втратив надію його зустріти.

Він навіть висловив свої сумніви полковникові, але той звів брови до перенісся й сказав:

– Невже ви, лейтенанте, думаєте, що ми везли вас із Садовська в Портград ловити журавля в небі? Що Полікарпов тут, не може бути найменшого сумніву. Ми маємо вірогідні дані. Ясно? Так от, ідіть, шукайте і ждіть.

Дениско справно ніс службу, але дні минали за днями, а Полікарпова не було. Ні слуху ні духу. Наляканий, підступний ворог відсиджувався у якійсь надійній норі.

Та це, видно, ніскільки, як помічав Дениско, не дивувало полковника. Ця не раз прошита диверсантськими кулями людина твердо вірила, що в такому стані ворог довго не протримається. Він обов'язково залишить свій барліг, потягнеться на волю, під сонце.

Але ж коли?

Того дня лейтенант звично зайняв свій міліцейський пост і вже було встиг виписати чотири квитанції порушникам порядку, як підкотив облуплений б'юїк з отим усім відомим «ЧТ» на номері, що визначає належність машини приватному власникові. З б'юїка вийшло троє у світлих плащах і одразу попрямували до входу на стадіон. В одному із них лейтенант впізнав Полікарпова.

Великодушно відпустивши п'ятого, щасливішого за своїх попередників порушника дисципліни (який, мов на зло, не відставав від лейтенанта до самих воріт і все дякував йому), Дениско слідом за приїжджими зайшов на стадіон. Він не встиг відійти від хвіртки і десяти кроків, як його покликали:

– Товаришу міліціонер!

Він оглянувся. Перед ним стояв полковник у цивільному.

– Як пройти на мій сектор? – спитав він. – Ніяк не знайду свого місця. – Коли ті троє одійшли, полковник тихо спитав Дениска: – Отой? Посередині?

– Так.

– Він?

– Ніяких сумнівів...

– Можете йти дивитися матч, а після матчу я жда-
тиму вас у машині. Впізнаєте мою машину?

– Так точно, впізнаю.

– Задні дверцята зліва, ваше місце буде там. І не за-
пізнюйтесь. Може статися, що ви сьогодні будете ду-
же потрібні.

– Слухаю... А як же вони?..

– Не турбуйтеся. Можете спокійно дивитися матч, –
полковник швидко пішов на західну трибуну слідом за
тими світлими плащами і зник в натовпі, а Дениско по-
біг на східну трибуну.

На такому матчі йому довелося бути вперше. Грали
команди – претенденти на звання чемпіона країни. До
початку матчу лишалося півгодини, але трибуни вже

були переповнені. Вони стримано гули, і від гомону, від оцієї маси людей, які застигли в чеканні, від думки про те, що ось зараз почнеться хвилююча боротьба сильних, талановитих і добре натренованих футболістів, кращих серед гравців двох міст, – від усього цього Денискові розпирало груди такою глибокою радістю, яку він переживав тільки в дитинстві, коли підходив до своєї сільської школи і чув на майданчику глухувате гупання м'яча.

Тоді Володя Дениско захлинався раптовою радістю, яка перехоплювала подих, і, підстрибнувши та крикнувши щось нескладне й дике, пускався бігти і біг так шалено, наче від його бігу, від того, як швидко він вилетить на майданчик перед ворітьми і заплеще в долоні, вимагаючи паса, залежала доля принаймні всього світу. Це відійшло і відшуміло давно, але кожного разу, потрапляючи на футбольний матч, він переживав ці щасливі, святі хвилини якоїсь буйної радості.

Дениско пройшов на своє місце, оглянувся і перевів погляд на поле. Воно було зелене і рівне, наче килим, і, лейтенантові здавалось, теж чекало початку гри. Навколо нього йшли гарячі суперечки болільників, висловлювалися припущення щодо результату матчу: адже східна трибуна – це місце найзавзятіших, найекспансивніших глядачів. Одним словом – це трибуна справжніх болільників.

Інтелігентний, добре одягнений дідок з професорською борідкою суворо дивився на Дениска через окуляри й сердито говорив, наче лаявся:

– Оця гра – краща в історії футболу нашого міста. Приїхала видатна команда! Що? Скажете, ні?

Дениско всміхався і мовчав.

– Я вас запевняю, що гра буде безпрецедентна. Мені довелося в минулому році в складі делегації бути в Західній Німеччині, бачити їхній матч з Англією. Ото гра! Хіба це можна передати словами? Чи коментатори щось варті проти самого видовища? Ні, надаремно раби Риму виступали під лозунгами «Хліба й видовищ!». Мені й хліба не треба, аби матчі дивитись. Та ще отакі.

– Дідусь без хліба, на пирогах би перебився, тільки б матчі дивитись, – пожартував хтось із молодих хлопців, і старий доброзичливо засміявся.

Незабаром почалася гра, і Дениско забув усе на світі, він був там, на полі, серед футболістів, бурхливо переживав їхні радощі і страждав від невдач.

Зовсім інакше поведився на стадіоні полковник. Він спокійно пройшов на своє місце на західній трибуні, байдуже глянув збоку в ложу і, помітивши там трьох у білих плащах, відвернувся і став дивитись на поле. Коли з'явилися футболісти і привернули увагу всіх глядачів, він непомітно глянув ще раз на отих, в світлих пла-

цах. Полікарпов сидів посередині. Полковник встав і проходом поміж секторами пішов нагору. В проході біля входу в ложу нікого не було. Він спинився і майорові, що стояв в дверях, тихо сказав:

– Троє в білих плащах. Середній.

Майор кивнув і повернувся до нього спиною. Полковник підійшов до кіоска, купив цигарок і, трохи погулявши по алеї, пішов на своє місце. Майор так само стояв на дверях. Полковник швидко й тихо сказав:

– Якщо залишить ложу сам, сповістіть мене і беріть на виході із стадіону. Запам'ятайте, на виході! Одразу ж за хвірткою.

Майор кивнув, і полковник пішов далі.

Але Полікарпов не вийшов з ложі, доки не закінчився матч. Коли вдарив гонг, полковник встав і швидко пішов до виходу. Він уже сидів у машині, коли задні ліві дверцята машини відчинились і на сидіння впав Дениско, збуджений і веселий.

– От матч так матч! – гукнув він і раптом спитав: – Іван Остапович, а чого це ви сіли ззаду?

– Так треба. Ви, лейтенанте, зараз виключіться на хвилинку з матчової ситуації, – полковник обірвав мову і жовтуватою занавіскою закрив бокове скло. – Ось вони.

Мелькнули три світлих плащі, в ту ж секунду передні дверцята відкрились і поряд з шофером сів майор

державної безпеки.

– Прив'яжи оцього б'юїка, – сказав він шоферові. – І не відпускай.

Троє сіли в свою машину, трахнули дверцятами. Б'юїк пустив в радіатор ЗІМа хмару диму і покотився.

– Держися ближче до нього, – кивнув услід б'юїку полковник, – бо тут відітруть і тоді не доженемо нізащо.

– Який план? – спитав майор, обернувшись до полковника.

– Лишається один вихід: зупинимо, і ти перевіриш документи.

З потоку автомашин, що пливли від стадіону повиню, б'юїк завернув у тихий провулок.

– Вася! – сказав полковник. – Обійди його на наступному кварталі.

– Слухаю, Іване Остаповичу! – посміхнувся шофер і прибавив газу. – Це ми можемо!

Шофер б'юїка, очевидно, помітив, що його доганяють, і поїхав швидше.

– Сигнал! – наказав майор.

Пролунав низький, сердитий сигнал, які є тільки в машинах особливих призначень, але на б'юїку не звернули на нього уваги. Він помчав ще швидше, і відстань між машинами почала збільшуватись.

– Придави його, – спокійно сказав полковник. – А ви,

лейтенанте, – звернувся він до Дениска, – приготуйте зброю. Полікарпов так не дається.

Полковник сидів, вільно відкинувшись до спинки сидіння і склавши руки на колінах. ЗІМ загув, наче літак, і одразу порівнявся з лівим сигнальним ліхтарем. Знов довгий, низький і вимогливий сигнал. На великій швидкості ЗІМ почав обганяти б'юїка. Через плече шофера Дениско помітив, як стрілка спідометра переповзла за «100» і пішла далі.

– Це неспроста, – сказав майор.

– Побачимо, – відповів полковник. – Вася, піджмай його до бровки. Сміливіше!

Шофер дав сигнал в той момент, як радіатор б'юїка вже зникав ззаду.

– Не висовуйтесь, – попередив полковник Дениска.

– Він мене обходить зліва, – стурбовано сказав шофер.

– Став машину впоперек вулиці, – наказав полковник.

Завищали гальма. З шерхотом просунувся ЗІМ на нерухомих колесах і, вильнувши ліворуч, круто розвернувся впоперек вулиці. Б'юїк зупинився в метрі від дверцят, за якими сидів полковник. Майор відкрив дверцята і вийшов з машини.

– Пред'яви автоінспекторське посвідчення, бо стрілятимуть, – тихо наказав полковник, наготувавши

пістолет.

Майор хитнув головою і, повільно вийнявши з нагрудної кишені маленьку автоінспекторську книжечку, розгорнув її перед тим, що сидів за рулем.

– Ви власник машини?

– Я.

– А кого ви везете?

– Це мій брат, – кивнув шофер, – а це друг. Він у нас живе.

– Так, так, – протягнув майор, ховаючи своє посвідчення. – Перевіримо... Покажіть мені ваші документи.

– Слідкуйте за задніми, – сказав полковник до Дениска.

Дверцята б'юїка відчинились, і чотири руки з документами висунулися назовні. Майор уважно їх продивився, заглядаючи в обличчя кожного і звіряючи з фотографією.

– Все в порядку, я думав, ви калимите, – сказав він і відкозирнув. – А вам, шофере, зауваження. Вам подавали особливий сигнал, а ви не зупинились одразу.

– Я не чув першого сигналу. Машини йшли на великій швидкості.

– Добре, їдьте, – майор махнув Васі рукою, і ЗІМ звільнив дорогу. Б'юїк прослизнув повз майора і зник за рогом.

– Ну? – полковник запитливо глянув на майора.

Сівши на своє місце, той помовчав, потім не обертаючись сказав:

– Наш «підшефний» живе на Слобідці у оцих двох братів, що були з ним на стадіоні.

– Ви запам'ятали їх прізвища?

– І прізвища і адреси запам'ятав. Сьогодні ж доповім вам, що це за брати.

– А Денискові доведеться залишити міліцейську службу та шукати собі поки що нову професію, – пожартував полковник. – Хоч і зарекомендував він себе геніальним міліціонером.

З того дня Дениско почав нудитися. Йому не сиділося в просторому кабінеті за широким столом, куди привели і посадили його після того, як він залишив охорону стадіону. З непереборною відразою, навіть із злістю дивився він ранком на купу паперів, які йому принесли ще до початку роботи і які треба було розібрати за день і дати їм раду. Сідав за стіл і довго дивився у вікно, на синє небо.

Йому згадувався Садовськ, майор Дорофєєв, море, і пляж, і життя прикордонної застави, і він гірко зітхав. Він якось зважився і пішов до полковника проситися, щоб той його відпустив на заставу.

– Робота у вас є? – спитав Іван Остапович. – Ну й працюйте. Я вас покличу сам.

Але минали дні за днями, а Дениска не викликали.

Нарешті зайшов той самий майор, з яким вони їхали із стадіону, і наказав здати всі справи.

– Через дві години, – сказав він, подивившись на годинник, – полковник чекатиме вас на вокзалі. За цей час ви мусите зібратись.

3

Садовськ спорожнів. На кінець серпня тут уже мало лишається приїжджих. Першими від'їздять студенти. Їм ще треба заїхати додому, погостювати днів кілька в батьків, а там – у великі міста, в інститутські гуртожитки, обживатися на новий навчальний рік. За студентами їдуть сім'ї, в яких є школярі. І хоч купальний сезон ще не скінчився, в Садовську лишаються лише поодинокі відпускники із північних заводів. Лише вони ще приходять на осиротілий пляж поніжитись під щедрим сонцем, покупатися перед довгою і суворою північною зимою, яка вже зараз виглядає їх там, дома.

Все таке принишкле, осиротіле, сумне. Сумують клени, пускаючи по вітру перші шелестючі листки, сумують за купальниками білі піски, і море, наче образившись, що його кинули передчасно, лежить нерухоме, мовчазне. А останнім часом починає сердитися:

бачить, що нікому немає діла до його мовчазної образи, і починає бухати хвилями в берег, хмурніє і отам, за віхами, що означають фарватер, піниться довгими сердитими смугами.

Але й вересень видався цього року теплий, сонячний, і море, знемігшись, знову лежить спокійне, наче сподівається, що знову побережжя вкриється білими наметиками, знову дівора в легеньких, як метелики, панамках бовтатиметься у прибережних хвилях. Але ні. Люди живуть за своїми власними законами, які часто не збігаються із законами природи. Вони більше не вернуться до тебе, море, хоч і скучують там, у містах, за тобою, хоч і згадують тебе з любов'ю й подякою – і тебе, і сонце, і спеку, яка влітку здавалась тяжкою, а взимку уявлятиметься далекою і неймовірною казкою.

Порожній берег, осиротілі грибки і лави – яке все це сумне, покинуте й забуте! Дивишся на цей пляж, залитий сонцем, але вже кинутий людьми, і думаєш, що ось минуло літечко, що його не вернеш; думається чогось про те, що багатьом людям воно залишиться неповторним своєю щедрістю на сонце, на радість, на щастя молодості... І ще думається чогось про те, що багато літ промине над оцим пляжем, над оцим морем, ой, як багато! І ті, хто цього року бовтався тут в одній панамці, ледве стоячи на ногах, приїдуть колись до моря дорослими, а тоді й старими, а море буде все

так. же ласкаво й щедро дарувати їм свою розкіш, не помічаючи тих, хто відійшов, не радуєчись новим поколінням. І мало, як тільки мало відводиться людині отаких літ! Осінь... Вона схиляє до роздумів, будить в людині безпричинний сум, а в природі – спокій і тишу.

Що там говорити, навіть у Садовській прикордонній заставі з вереснем настає спокій. Прикордонникам легше стежити за морем; у житті містечка налагоджується звичний ритм, менше стає сторонніх людей, і немає потреби розпилювати увагу.

Правда, цього року осінь не принесла Садовській заставі помітної розрядки. Майор Дорофєєв повинен був щодоби сповіщати генерала про свої спостереження, і щоразу той нагадував:

– Пильуйте за човном. Стежте за ним.

І щоночі Дорофєєв виставляв секрети. Постійний секрет у колишній панській садибі несли Безбородько та Ібрагімов. Не було жодних вістей про тих, хто приплив цим човном, а вони щоночі стерегли його, наче якусь дорогоцінність. Велику витримку треба мати прикордонникам, і таку витримку майор Дорофєєв у своїх підлеглих виховав: хлопці ніколи навіть одному не нагадували про безцільність їхнього секрету. Вони знали, що раз човен лишили непоміченим, раз його так стерегли, значить, це не дарма, – треба сподіватись, що його хазяїн прийде до нього. Майор Доро-

фєєв, очевидно, на це й розраховував, раз наказав не чіпати човна і стерегти. Про те, що робилося в Портграді, ніхто не знав. На заставі нетерпляче чекали нових вістей і Дениска, але він не повертався.

Одного разу майор Дорофєєв викликав сержанта Безбородька та Ібрагімова раніше строку. Він сидів за столом зосереджений, похмурий, але очі його весело поблискували.

– Одержано важливі відомості, – сказав він. – Вчора з Портграда в невідомому напрямку виїхав Полікарпов. За ним в погоню послали лейтенанта Дениска, – майор помовчав, і Безбородько ждав, що він запитає, як завжди: «Ясно?» Але майор не спитав. Він продовжував: – Крім того, з однієї групи туристів, яка прибула вчора в Нове Городище, зник один іноземний підданий, спровокувавши утоплення. Біля його одягу знайдено невеличкий чемоданчик і записку про те, що він вирішив утопитися через борги, які нібито чекають на нього вдома і які він виплатити неспроможний. Виїзд Полікарпова з Портграда в наші краї і зникнення оцього туриста, безперечно, мають якийсь зв'язок. Значить, нам треба пильнувати. Ясно?

– Ясно! – підвелись Ібрагімов і Безбородько.

– Треба сподіватися, що невдовзі тут відбудуться цікаві події. Майте це на увазі. Ідіть!

Хлопці вийшли. Зачиняючи двері, Ібрагімов помітив

посмішку на обличчі майора Вона була і насторожена, і весела, наче майор хотів комусь сказати: «А ну-ну! Давай спробуємо...»

4

Останніми днями Надя Лепетова дуже змінилась. Вона вже не жартувала з подругами, кинула свої витівки, і навіть хода її стала тихішою – наче Надя йшла і прислухалась до чогось. Розпорошила Лепетова свою веселість, розгубила безтурботність і тепер часто сидить задумана, а підніме на Ніну очі, так вони здаються далекими-далекими і чужими. Дивлячись на подругу, притихла і Ніна. Тільки одного разу не витримала:

– Щось ти, Надю, все наче всередину себе дивишся, – сказала вона з серцем. – Набридло вже! Коли ти засмієшся нарешті?

А Надя тільки сумно всміхнулась, відчуваючи, що ось-ось заплаче.

Це бажання не залишало її ні на роботі, ні вдома – чогось так і хотілось розридатись. Щоб розвіяти цей настрій, Надя багато читала. Але і з книг дивився на неї і дихав людський сум. Увага її спинялася якось сама собою не на красивих пейзажах, не на грацій-

них дотепях чи характерних рисах облич або характерів, як було раніше. Тепер Надю найбільше вабили сцени розлуки, нерозділеного кохання, сцени, де люди, страждаючи від кохання, плачуть. Навіть коли вона верталася до прочитаного раніше, вона відкривала в ньому зовсім нове й непомічене, все тут здавалося їй сповненим якогось глибокого смислу – так, наче раніше цю книжку читав хтось інший і читав квапливо, не вдумуючись, а Надя тепер перевіряла і дивувалась такій незвичайній легковажності. Особливо вразило її коротеньке оповіданнячко про якогось безіменного поручика і безіменну молоду жінку, що познайомилися на волзькому пароплаві і зійшли в незнайомому волзькому містечку.

Надя вже читала цю книжку в жовтій обкладинці, на якій був намальований чорний ліс і на його фоні самотня чорна постать людини. Тоді їй це оповідання не сподобалося з самого початку, і вона, не дочитавши, кинула його. Справді, яка легковажність! Не знаючи людини, зійти з нею на якійсь чужій пристані, поїхати в готель, з іскристим сміхом провести ніч і, не назвавшись, поїхати далі. Ні, цього Надя не могла тоді сприйняти, цього вона не могла зрозуміти, це, зрештою, дико, розбещено. Вона не могла навіть слова відповідного знайти, щоб дати оцінку такій поведінці. Вона не приймала цього й тепер, але в оповіданні не це бу-

ло головне. Головним тут було кохання, яке поручик відчув тільки після від'їзду своєї знайомої незнайомки і яке примусило його так страждати. З оповідання на Надю дихнуло задушливою спекою курного, нечистого містечка, а самотність офіцера, який лишився в цьому душному містечку нікому не потрібним, передавалась Наді органічно. Тільки що він цілував цю молоду, таку безпосередню жінку, а зараз її вже нема і ніколи не буде – вона поїхала назавжди, навіть не назвавши свого імені.

«Однак щось уже змінилось, – читала Надя. – Номер без неї здався якимось зовсім іншим, ніж був при ній. Він був ще повний нею – і порожній. Це було дивно! Іще пахло її хорошими англійськими духами, іще стояла на підносі її недопита чашка, а її вже не було... І серце поручика стислося такою ніжністю, що він поспішив закурити і, ляскаючи себе по халявах стеком, кілька разів пройшовся взад і вперед по кімнаті.

– Дивна пригода! – сказав він вголос, сміючись і відчуваючи, що на його очі навертаються сльози...»

І в самої Надії полилися такі рясні сльози, що вона, мабуть, виплакалась і за того далекого і такого нещасного поручика, і за себе. Їй так було зрозуміле бажання поручика повернути ту жінку хоч би на один день. «Він, не задумуючись, помер би завтра, якби можна було якимось чудом повернути її тільки для того, щоб

висловити їй і чим-небудь довести, переконати, як він болісно й захоплено кохає її...» Надя плакала, читаючи ці рядки про чуже кохання, бо й сама мала таку потребу. Їй не треба нікого вертати, не треба розшукувати коханого – він тут, він поряд. Але він не йде, він мовчить, він чомусь не зважається. А як зважитись їй? Вона дівчина, вона мусить страждати і ховати свої страждання. І, головне, всі вважають це нормальним. От поручик цей пішов би і сказав. І кожен теперішній хлопець піде і скаже, бо це йому за якимись незрозумілими і неписаними законами дозволяється, а її, дівчину, за це осудять, висміють, а не висміють, так будуть зневажати. «Де ж та правда на світі? Хто ж поламає ці сліпі й дурні закони? Ніхто, крім нас самих», думала Надя, все ще плачучи, і, сповнена всього, чим було повне це коротке чудесне оповідання про чужі муки й чуже кохання, якому судилося вмерти, вона вийшла з кімнати, кутаючись в пальто, зупинилася на причілку і дивилась, як гасне вечірня заграва за рікою. Заграва низько висіла над степом, холодна й рожева, а степ темнів і хмурився і здавався зажуреним, наче його покинули назавжди, як отого поручика в незнайомому містечку. Низько над степом на фоні заграви летіли гуси. Зустрічний вітер пригинав їх до землі, але вони летіли й летіли вперед, і їхніх криків не було чути.

З вулиці почувся гомін. Іде ціла ватага хлопців до

клубу, і поміж іншими голосами Надя чує голос Муратова. Він наче вколов її в серце, він наче підштовхнув її.

– Юра! – гукнула Лепетова.

Хлопці спинились.

– Когось гукають? – спитав Юрій.

– Тебе, – почула вона голос Гавриша, і від групи відділився темний силует. На фоні рожевої смужки вечірнього неба Надя впізнає Муратова, його чубату голову, легку ходу, і серце її б'ється часто й глухо, б'ється так, що вона виразно чує його удари. Муратов пересстрибує низенький штахетник, яким обнесено палісадник, і йде до неї, несміливо пробирається поміж квітами і насторожено придивляється.

– Ви мене кликали, Надю? – лунає його голос у Наді над головою, а вона, як стояла, сховавши руки в кишені, а обличчя в комір, так і стоїть, не рухаючись.

– Надю, – схиляється до її обличчя Муратов. – Що з вами, Надієчко? – шепоче він і вперше в житті відчуває запах дівочого подиху, запах кіс і тепло, що пашисть від Надиного обличчя. Він бачить її тремтячі напіввідкриті губи і як заморожений повторює одно слово – Надійко, Надечко!.. – все нижче схиляється Юрій до її палаючих щік, до очей, які призивно блищать у темряві, і п'яніє від усього цього.

А вона схлипнула раптом і обвила його шию

тремтячими руками і міцно, до болю, поцілувала в губи. З-під пахви в неї випала книжка, зашелестіла на вітрі сторінками, тільки ніхто не нагнувся за нею, і вітер гортав і гортав сторінки про чуже кохання і чужі муки...

Розділ восьмий

НЕСПОДІВАНІ ВІЗИТИ

1

Муратов повертався від Наді переповнений дивним щастям, яке вперше прийшло до нього в житті і так щедро, так пишно розквітло. Хай собі лежить на дні моря човен, хай лежить зарита в піску рація – йому до того вже немає ніякого діла. Так сонячно, так чудесно жити на світі простим шофером, мати друзів і таке прекрасне, таке світле кохання. Він був просто щасливий і ні про що не хотів думати. На роботі він поводився, як п'яний. У нього солодко нило серце; від того, що недоспав, злегка крутилася голова; і він усьому посміхався: своїй машині, дорозі, по якій їхав, вантажникам, що чекали на нього, – все це було прекрасне, краще, ніж учора...

А з думки і на хвилину не сходить Надя, її руки, очі, посмішка і гарячі, злегка пошерхлі губи, її тихий ласкавий голос і віддих, що пахне чомусь ромашкою. Ось він тільки закінчить зміну і зразу ж піде до неї, до своєї

Наді! Йому без кінця хотілося повторювати: «Моя, моя навіки, на все життя», і була в цьому звичайному слові «моя» дивна, хвилююча музика.

Перед самим кінцем зміни його попросили до телефону.

«Це вона, – вирішив Юрій. – І чого дзвонити? Чого турбуватися, мила? Домовилися ж зустрітись, так він прилетить хоч серед білого дня, аби тільки побачити її, аби обняти і почути, що вона теж кохає його».

Він забіг у будку прораба і взяв трубку.

– Алло! – гукнув він. – Алло!

– Хто це? – спитав чоловічий голос, від якого у Муратова аж дух перехопило. – Це ти, Юрій?

– Я, – відповів приглушено Муратов, пізнавши голос Кенгуру.

– Ти мене пізнаєш? От і добре. Зайди після зміни в готель, кімната... Між іншим, не треба. Я чекатиму у вестибюлі.

– Добре, – сказав Муратов і повісив трубку.

Все спохмурніло. І сонце стало наче не таким яскравим, і хмари, що хвилину тому виднілися на горизонті сніговими горами, вже потемніли, займаючи півнеба. Машинально він включив швидкість і поїхав у гараж. Все-таки його знайшли. І як він міг думати, що така людина, як він, може загубитися! Це ж абсурд, у який вірив він ще півгодини тому. А хіба не говорив йому

Юрський? «В нашому світі так: під землею знайдуть і уб'ють, якщо не виконаєш доручення, бо за тобою стежитимуть дублери». Це говорив старий і досвідчений шпигун, а Юрій тоді не звернув на його слова уваги.

Зміну він закінчував о восьмій вечора, і доки обмив машину, доки умився сам та переодягнувся, було вже темно. З чим же приїхав до нього Кенгуру? Муратов

ішов, стискаючи колодочку свого автоматичного пісто-
лета, і думав, що ж робити, як діяти далі?

Вітер крутив вулицею хмари пилюги, то вихоплював її з-під ніг у Муратова, то, знесилившись, знову стелив під ноги сивим курним килимом. Хмари летіли низько, і десь за Дніпром спалахували зірничі.

Коли доходив до готелю, почали падати перші важкі краплини. Залопотіли вулицею, збиваючи куряву, за-
частили покрівлею, наче невидимі барабанщики.

В душному вестибюлі з канапи йому назустріч без-
звучно встав Кенгуру.

– Юрій! – вигукнув він радісно, так, що адміністратор здивовано оглянувся на них. – Здоров, друже! – він обняв Муратова і повів у кімнату.

Як тільки двері за ними зачинились, він відштовхнув Муратова і злісно прошипів:

– Що ж ти, негіднику! Що ж ти мовчиш? Їздити за тобою оце?

– Кинь, Кенгуру, – мляво відповів Муратов. – Це не твоє амплуа. Я прийшов, я слухаю, говори...

– Ху! – видихнув Кенгуру, сів і закурив. – На Босфорі цілий переполох: Шакал пропав! Та не лише на Босфорі...

– Заради того, щоб мене побачити, ти оце і їхав сюди? Як ти не побоявся?

– У мене інше прізвище, та не в цьому справа. Чого

ти мовчиш? Ти хоч раз був у Садовську?

– Був, і рацію включав, і слухав вас, але не зважився відповідати. Боявся, що засічуть.

– Ху! Так я й знав. – Кенгуру пройшовся по кімнаті.

– А про тебе вже думали хто зна й що...

Чого ти приїхав? – грубо перебив його Муратов.

Є завдання, Шакале. Ти добре тут влаштувався?

– Нічого.

– Так от, доведеться тобі виконати ще одне доручення Краба.

– Яке доручення?

– Привезли ми тобі пекельну машину.

– Для чого? Де вона?

– По-перше, не хвилюйся. Вона не більша від звичайного кишенькового ліхтаря. По-друге, вибухне вона через двісті сорок годин – у тебе буде час обміркувати, як краще замести сліди. Шакале, треба, щоб вона потрапила в греблю. Розумієш?

– Розумію, – машинально відповів Муратов.

– Тепер ось що. Завтра вночі ми повинні зустрітися в Садовську з Осою.

– З Осою?

– Так, з Осою. Саме він привіз цю штуку.

– А чого ти вибрав Садовськ?

– Рацію разом заберем, сповістимо, що тут все в порядку. А зустрінемося знаєш де? В отому старому

парку біля панського особняка. Алея там є, до моря виходить. От в тій алеї, на початку. Ясно?

– Ясно.

– Ждемо тебе о десятій вечора. Пароль наш попередній. Все. Можеш іти.

Муратов вийшов з готелю, з насолодою підставив обличчя під холодні струмені дощу. Вітер гудів над дахами, спалахували блискавки, а він ішов, тримаючись середини вулиці, ішов і спотикався на рівному. Що робити? Він не міг уявити собі такого жаху, щоб його руками було зірвано греблю, щоб він знищив працю всіх оцих людей, з якими зжився, які вже стали йому рідними і були рідними.

– Ні, не буде цього! Не буде! – говорив він сам до себе і йшов, не помічаючи дощу, блукав вулицями і не міг знайти собі хоч хвилинного спокою. Оса, Оса – одне це ім'я нагадало йому щось страшне, мерзенне, наче тифозне марення. І до цих людей йому треба повертатися, треба стати знову таким, як вони?! Від Наді, від друзів, від роботи, яка принесе людям радість, до роботи, що принесе їм горе, що принесе комусь смерть, а комусь сирітство.

Від Наді, від її кохання, від шани, якою його тут оточили, знову в той темний світ?! Ні, нізащо! Це ще страшніша підлість, ніж та, яку вчинив Юрський і за яку він його зненавидів на все життя. А хіба не казав йому

старий лис, що й він стає на шлях зрадництва? І в кого він перетвориться? Буде отаким самотнім і нікому не потрібним, як Юрський, що лишив на землі одні лисячі петлі і більше нічого, крім підлості!?

Але що ж робити, як робити? Піти і сказати? До кого? Він уявив Василя Гавриша. «Той, мабуть, уб'є. Уявив Троценка, Кузьму Яковича, Толю Ференчука... Який жах – прийти до цих людей і сказати: «Я не демобілізований солдат, я шпигун!» Що це буде!? Якою ненавистю обернеться для нього їхня пошана і любов, і яким нікчемним здасться і його вчинок під час аварії, і робота, і дружба з хлопцями! А Надя? А її кохання?! Хіба зможе він без неї жити?! Ага, ось до кого треба піти, ось з ким порадитись! Вона зрозуміє і не зненавидить його одразу. Вона щось порадить, обов'язково щось придумає для нього...

2

Увесь той вечір Надя чекала Муратова і не дочекалась. Засмучена, стривожена і вчорашнім своїм поривом, і тим, що Юрій сьогодні не прийшов, вона лежала у ліжку, прислухалася до шуму зливи, до гуркоту грози, і їй здавалося, що Юрій ніколи більше не прийде, бо

він не любить її. Хіба спинила б його гроза? Хіба цією першою перепоною може вимірюватися кохання? І якби прийшов, вона все б оддала йому, все б простила. Якби тільки він прийшов! Але він не йде, він, можливо, осудив її, може, сміється, може, вважає її палке і нестримне почуття недобрим? Боже, тільки не це!

Надя вже засипала, коли почувся легенький стукіт у шибку. Невже він? Надя схопилася і кинулась до вікна.

Було темно і страшно надворі. Шумів дощ, завивав вітер, і спалах блискавки освітив під вікном силует Муратова. Він був мокрий до нитки. Надя помітила бліде, як у мерця, обличчя, мокре волосся, що пасмами спадало йому на лоб і на вуха, і відсахнулась.

«Що з ним таке?» подумала вона і вискочила в сіни. Коли одчинила двері, Юрій стояв на порозі.

– Юро, що трапилось? – спитала вона шепотом, відступивши, а потім кинулась до нього, обняла його, холодного, мокрого, і відчула, що він тремтить, наче від плачу.

– Ходімо до хати, – шепотіла вона, ведучи його через сіни. Хотіла ввімкнути світло, але він не дозволив. Став серед хати і дихав важко, наче загнаний.

– Надю, – сказав він приглушено. – Надечко, ти найближча на світі у мене людина. Порадь, що робити мені... Що робити?

Надя тремтіла. Її лякав цей візит і ця мова.

– Що трапилось, Юрію? Я боюся... Говори скоріше, що трапилось?

Юрій мовчав і все так же важко дихав.

– Я знаю, ти мене любиш, і я не можу більше кри- тись від тебе, Надю. Я... Я агент іноземної розвідки...

Синюватим коротким спалахом перекреслила блис- кавка небо, і Надя знову побачила обличчя Муратова. Тепер воно їй здалося сірим.

– Шпигун?! Боже мій!.. – Надя відсахнулась від ньо- го і заридала.

– Так, Надю, шпигун... – Муратов важко, з присви- стом дихав, стояв обличчям до вікна і говорив, неначе клявся, в оту темряву, в оту розбурхану ніч, що час від часу освітлювала його обличчя спалахами блискавки.

– Але я не зробив на оцій, моїй рідній землі жодного пострілу, ніякого зла... Я навіть квітки тут не стоптав... Ти не плач, Надю, ти порадь мені, як жити далі... Мене десятирічним хлопцем вивезено звідси... Дванадцять років мене готували до шпигунства, і от тепер... Я му- шу виконати перше доручення... А я не можу, я не хочу цього робити, Надечко! Я хочу жити, як усі тут живуть, хочу любити тебе, хочу працювати, вчитися... Поможі мені, Надю, ти в мене найрідніша, поможи...

– Ти нічого не зробив? Нічого не зробив... – бурмо- тіла Надя і раптом зірвалася з місця, накинула плащ, добула десь з-під ліжка боти, вступила в них і, схопив-

ши Муратова за рукав, швидко сказала:

– Ходімо, Юро! Зараз же ходімо. Ти мусиш усе розповісти. Тебе зрозуміють, ти мусиш жити! Ходім! – вона говорила це вже на подвір'ї, говорила й тоді, коли вони були на вулиці, і гуркіт грому іноді глушив її слова, а при спалаху блискавки видно було, як Надя ворушила губами і широко розкритими очима дивилась поперед себе, мабуть, бачила не розбиту брудну дорогу, а щось далеке і сподіване. – Боже мій, який жах!.. – шепотіла вона. – Який жах!

Сонним і порожнім містечком крізь темряву, посічену дощем і заглушену громом, вони поспішали, взявшись за руки, наче могли запізнитись і втратити назавжди щось дуже важливе в житті.

Нарешті задихана Надя спинилась, міцно стиснула холодну руку Муратова і сказала:

– Тут.

Муратов тільки тепер згадав про ліхтар, вийняв його з кишені і натиснув кнопку. Промінь черкнувся об двері і застиг на вишневій вивісці.

– «Управління Комітету Державної безпеки», – прочитав Юрій, загасив ліхтар і повільно обернувся до Наді. – Так ось куди ти мене привела? – сказав він тихо, хоч і чекав цього, хоч і догадувався, куди його може вести в таку лиху годину Надя.

– Якщо ти чистий, якщо ти не зробив зла, тебе простять, і ось тобі моя рука, і моя любов, і все моє життя... – Надя не договорила й заплакала. – А інакше я не можу.

Зашкарублий плащ шелеснув, і назустріч Юрієві викинулася маленька її рука; він нахилився і поцілував цю маленьку тендітну руку, потім поклав у неї ліхтар і стулив податливі пальці.

– Так, так... Мабуть, немає в мене іншої дороги. Будь здорова, Надійко, іди, – сказав він, обережно і ніжно поправив їй хустку, що з'їхала набік, відкривши

одне Надине вухо і зробивши її безпорадною, як школярку.

– Я подожду тебе... я буду чекати.

– Іди додому. Це не так швидко робиться...

Юрій ще хотів щось сказати, але, роздумавши, махнув рукою і швидко зайшов до коридора. Двері за ним зачинилися різко, наче вистрілили.

«Мабуть, на пружині...» подумала Надя, і це їй здалося дуже важливим зараз.

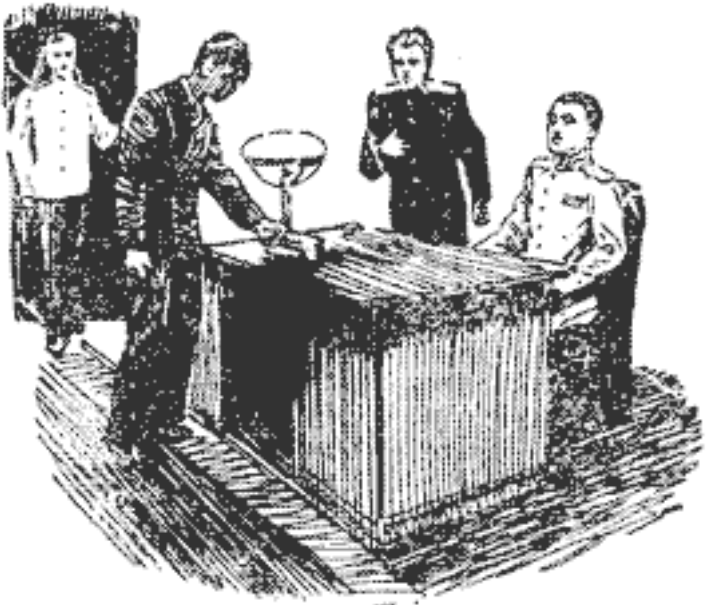
– Мені негайно треба бачити начальника, – звернувся Муратов до чергового.

Молодий лейтенант подзвонив комусь і за хвилину провів Муратова в кабінет. За столом сидів худорлявий полковник, під стіною стояв ще один офіцер, обличчя якого Муратов не розгледів.

– Що вам треба? – сухо спитав полковник. Юрій хвилину помовчав, дивлячись йому у вічі.

– Одинадцятого серпня я висадився в Садовську, перепливши човном Чорне море, – сказав він спокійно.

– Ага, – стрепенувся офіцер, що стояв під стіною, – це вас зустрічав Полікарпов? – спитав він радісно.

– Лейтенант Дениско! – гримнув на офіцера полковник.

– Мовчу, товариш полковник! – виструнчився лейтенант.

– Зброя є? – спитав полковник. – Зброю на стіл.

– Є, – відповів Муратов і поклав перед ним свій двадцятизарядний пістолет.

– Ну що ж, я вас слухаю, – сказав полковник, пильно його розглядаючи. – Де зараз Полікарпов, розповідайте все і швидше, – звернувся він до Муратова і глянув

3

У жаркі літа на півдні України мало буває дощів. Таке літо висушить землю, спалить у степу трави, а коли настане пора відходити, воно й схаменеться: як же я дощі з собою забираю?! І кине тоді на землю горобині ночі.

Найстрашніші вони бувають на грані літа й осені. Наче дві пори року тоді схоплюються в смертельному двобої. Такі громи і такі блискавки тільки й бувають у горобині ночі. З-під темної хмари дмуть скажені вітри, плє як з відра дощ, а блискавиці шугають між хмарами, розпорюють небо на клоччя та грякають громами об землю, наче хочуть її вбити. І як зайдуть такі ночі, то вже й спину немає. Вдень смажить жарке сонце, а щоночі гримить, палахкотить небо, збурене дикими вітрами, і полоще землю прохолодними дощами.

Коли Муратов прийшов у старий парк, дерева боязко і мерзлякувато шелестіли листом. Хмара насунула низька, важка, і навіть в оцій густій темряві видно, що вона синя.

В алеї темно хоч око виколи. Дереву сплелись вер-

ховіттям, в боків суцільною стіною стоїть туя. Муратов продирався майже навпомацки, але Кенгуру помітив його за кілька кроків.

– Хто це? – спитав його Оса. – Він?

– Чого так багато метеорів? – на весь голос спитав Муратов.

– Зорі падають в серпні, – прошепотів Кенгуру. І, вхопивши за руку Муратова, рвонув його до себе. – Ти можеш тихіше? – злісно шипів він хвилюючись.

– Нікого тут нема, – заспокоїв його Муратов. – І потім – хто почує при такому вітрі? Де Оса?

– Ось я, – прошепотів той з темряви. – Здоров, Шакале! – і він потиснув Муратову руку. – На, приймай.

Муратов відчув у своїй руці предмет, дуже схожий на кишеньковий ліхтар, але набагато важчий.

– Включається з допомогою кнопки, – сказав Оса, підійшовши впритул. Муратов тепер бачив його силуєт.

– Добре, – сказав він і повторив гучніше – Добре!

В цей час почулося шарудіння. Муратов знав: це підходили прикордонники. Оса вихопив пістолет і пригнувся.

Муратов стрибнув на нього збоку, схопив за руку з пістолетом і коротким, добре завченим ударом знизу повалив його на землю. Пістолет Оси лишився у Юрія в руці.

В цей час по алеї почувся тупіт. Муратов обернувся до Кенгуру.

– Зрадник! – прошипів той, судорожно вириваючи свій пістолет. Муратов натиснув курок, але пістолет Оси був на запобіжнику. Тоді Муратов по-кошачому зігнувся і стрибнув на Кенгуру. Але той випередив Муратова: він ударив його пістолетом по голові і кинувся до моря, намагаючись ступати беззвучно. Але кроки його почули, і напереріз йому кинулися Безбородько та Ібрагімов.

– Стій! – почувся грізний окрик.

Все це сталося блискавично. Лейтенант Дениско добіг і спіткнувся об Осу. Той застогнав. Прибігли прикордонники на чолі з майором Дорофєєвим, і Дениско натиснув кнопку ліхтаря. Осі одразу ж зв'язали руки і кинулись до Муратова, що лежав без пам'яті. З розсіченого тім'я на обличчя текла кров.

– Цього в лікарню! – кивнув Дениско на Муратова і побіг до моря, а майор Дорофєєв лишився, щоб розпорядитися відносно Муратова і Оси.

Тим часом дощ лив, гриміли громи, наче зібралися вони над Садовськом з усіх-усюд, безугавно палахкотіли блискавки.

Дорофєєв допоміг солдатам взяти Муратова на плечі.

– До машини несіть, – сказав він, – та обережніше.

Оса сидів серед алеї, і молодий прикордонник вартував біля нього.

Від моря почулися постріли. Майор Дорофєєв вихопив пістолет.

– А цього одведіть у комендатуру, – сказав він і кинувся туди, де гриміли постріли.

4

Кенгуру прибіг до моря. Тут десь човен – єдиний його порятунок. Що буде потім, він не хотів і не міг зараз думати. Його гнав із цієї землі панічний страх, він ладен би піти в саме пекло, тільки б не бачити оцих ненависних вогнів над Садовськом, темних заростей туї, яка, здається, вистежує його.

Скоріше, скоріше! У морі рятунок, у морі човен, яким можна буде добратись додому. Він пам'ятає схему, він підніме його, треба тільки відшукати й включити балон із стисненим повітрям.

А дощ лив як з відра. Він шумів на весь світ, і удари грому били Кенгуру по тім'ї, наче ломакою. Вітер рвав мокрий плащ, і він лопотів, але звуки ці губилися в шумах бурі, як краплі дощу у розбурханім морі.

Ось і біла піщана смуга побережжя. Він добіг до неї

і зупинився. Під ногами в нього гойдалась безодня – чорна, лякаюча, здіблена хвилями. В пронизливому спалаху блискавки вихоплена на мить картина застрягла у нього в зіницях, і він застогнав раптом, завив від розпуки. Куди ти підеш в таку ніч, Кенгуру? Який човен врятує тебе в оцім морі, серед оцього содому, коли, здається, небо, пошматоване громом, падає в море й гойдає його, коли блискавки рвуть на шматки увесь простір, а вітер валяє з ніг тебе на твердій і ворожій землі.

– А-а-а! – закричав він не своїм, диким голосом. – А-а-а! – він підніс до очей пістолет і в ту ж мить почув ззаду тупіт.

– Стій! – гортанним степовим голосом крикнув Ібрагімов.

Все пропало! Пізно! Здавайсь, Кенгуру... Але ні, він присідає й стріляє навздогад, на тупіт. Безбородько падає і підводиться знову.

– А-а-а! – у розпуці кричить Кенгуру, і спалахи блискавки вихоплюють з чорної пітьми ночі якусь страшну потвору, у якої, наче крила, б'ється за спиною плащ, а мокре волосся прилипло до обличчя.

– А-а-а! – кричить він і стріляє у ніч, у ті далекі вогні, наче хоче убити їх і втоптати в цю пітьму. Ібрагімов заходить збоку, підкрадається до нього, оглушає ударом автомата, і Кенгуру не встигає навіть вистрілити.

І коли Кенгуру одкриває очі, він бачить над собою покошлане, захмарене небо, таке чорне, наче з нього падали усі зорі, а коли підвівсь, назустріч йому замерехтіли вогні, по яких він стріляв із злості. Вони веселі, ясні, їм не страшні оці вибухи грому, темрява, злива, вони яскраво горять у просторі, як щось вічне, несхитне, і Кенгуру відчуває: чим темніші будуть ночі, тим яскравіше світитимуться ці вогні над морем.

З темряви вийшли якісь люди, і знайомий голос спитав:

– Що, спіймали?

– Аякже, товаришу, лейтенант, – похмуро відповів Безбородько. І ще почувся тихий, приглушений голос:

– Ми зараз їдемо до полковника, а вам, лейтенанте Дениско, допитати затриманого.

– Єсть допитати затриманого, товаришу майор. – Дениско підходить до Кенгуру, заглядає йому в обличчя. – Пішли, серпнева зоре, – каже він, і спалах блискавки освітлює його суворе, ще зовсім хлопчаче обличчя.

– Скільки б вас не було, – цідить він крізь зуби, – все одно впадете, ступивши на нашу землю. Пішли!

Люди йдуть геть, а море, кидаючись на берег, миє піски, зализує на ньому людські сліди та підморгує з темряви рожевими настороженими очима, наче хоче сказати: «Я вас бачу! Я бачу вас!»

Наступного дня до лікарні приїхала Надя. Вона привезла Юрію фруктів, винограду і свою теплу ніжну посмішку.

Надя поцілувала його при хворих, що були тут, при сестрах і змушена була скоро піти, бо починався обхід.

– Я ще прийду до тебе, Юрочко, тільки ти видужуй.

– А як ти потрапила сюди?

– Мене привіз лейтенант. Він сказав, що його послав за мною полковник, що все буде добре...

Вона пішла, а Муратов, звівшись на ліжку, дивився крізь вікно їй услід.

Перед тим, як вийти за ворота, Надя помахала Юрію рукою, потім посміхнулася і крадькома приклала руку до губів і знову помахала нею. І через секунду зникла за ворітьми. Але з обличчя Муратова не сходила радісна посмішка. Він дивився вдалину, що відкривалася йому з вікна: розметавшись під небом, лежала його рідна земля, по-осінньому щедра й спокійна, залита сонцем, посріблена струнами бабиного літа. Вона кликала його до своїх труднощів і радощів, вона обіцяла йому велике й світле життя на рідній Батьківщині.

